

Brottsoffermyndigheten

Brottsoffer i fokus 2021

De vinnande bidragen i Brottsoffermyndighetens
uppsatstävling

Förord

Brottsoffermyndigheten har som övergripande mål att främja brottsoffers rättigheter och uppmärksamma deras behov och intressen. Myndighetens huvuduppgifter är att besluta i ärenden om brottsskadeersättning och administrera Brottsofferfonden. Brottsoffermyndigheten fungerar även som ett kunskapscentrum i brottsofferfrågor och återkräver utbetald brottsskadeersättning av kända gärningspersoner.

Brottsofferfonden stödjer olika projekt och verksamheter som utvecklar och synliggör brottsofferarbetet i Sverige. I år fördelas cirka 45 miljoner kronor till brottsofferinriktade verksamheter i ideell, privat och offentlig regi samt till viktimologisk forskning.

För att väcka intresse för brottsofferfrågor hos studenter på universitets- och högskolenivå, har Rådet för Brottsofferfonden sedan 1997 utlyst en uppsatstävling kallad Brottsoffer i fokus. Sammanlagt har över 700 uppsatser skickats in sedan tävlingens första omgång. De har belyst brottsoffer inom ett flertal olika ämnen såsom juridik, kriminologi, socialt arbete, vårdvetenskap, psykologi, journalistik, nationalekonomi och sociologi. Tävlingen har bidragit till att många studenter för med sig ett brottsofferperspektiv i sina kommande yrkesliv. Ett flertal av deltagarna har dessutom gått vidare med forskning inom det viktimologiska området. Förhoppningen är att tävlingen bidrar till en fortsatt gynnsam utveckling av brottsofferarbetet samt en ökad och fördjupad kunskap inom området.

Den sextonde omgången av tävlingen avslutades i januari 2021. Intresset för tävlingen har varit fortsatt stort och 32 olika uppsatser har deltagit. I denna antologi publiceras de uppsatser som tilldelats första, andra och tredje pris. Vi hoppas att de ska inbjuda till läsning och väcka intresse för de frågor som de behandlar.

Umeå oktober 2021

Annika Öster
Generaldirektör

Innehåll

”Det var väl då jag började förstå att han använde pengar för att få mig i ett underläge” – En studie om betydelsen av resurser kopplat till ekonomiskt våld i nära relationer

Helia Tekfi

Sociologiska institutionen, Uppsala universitet 4

Tillförlitligheten i förskolebarns utsagor: ålderseffekt på Criteria-Based Content Analysis

Linnea Koponen

Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet 94

Skadestånd i gränsöverskridande brottmål – Internationellt privat- och processrättsliga frågor om domsrätt och lagval

Armin Khajehdehi

Juridiska institutionen, Uppsala universitet 114

UPPSALA
UNIVERSITET

”Det var väl då jag började förstå att han använde
pengar för att få mig i ett underläge”

En studie om betydelsen av resurser kopplat till ekonomiskt våld i nära relationer

Helia Tekfi

Vårterminen 2020

Sociologiska institutionen

Masteruppsats i sociologi, 30 hp

Masterprogram i samhällsvetenskap – sociologi

Handledare: Stina Fernqvist

Examinator: Miia Bask

Sammanfattning

Ekonomiskt våld är ett utbrett samhällsproblem, trots det finns fortfarande relativt lite forskning som fokuserar på den ekonomiska dimensionen av våld i nära relationer. Med ett analytiskt fokus på resurser syftar denna studie till att utveckla förståelsen av mäns ekonomiska våld mot kvinnor och att undersöka myndigheters bemötande av detsamma. Uppsatsens teoretiska ramverk består av två-system-teorin, vilket är en syntes av radikalfeministisk och marxistisk feminism (Walby, 1990), och begreppen våldets kontinuum (Kelly, 1988), maskuliniserad byråkrati (Ferguson, 1984) samt ekonomiskt, socialt, kulturellt och symboliskt kapital (Bourdieu, 1987). Baserat på elva intervjuer med ekonomiskt våldsutsatta kvinnor som lämnat sin våldsutövande partner visar analysen att olika typer av resurser kan användas som redskap för att utöva ekonomiskt våld. Det ekonomiska våldet kvinnorna utsatts för är sammanflätat med erfarenheter av andra våldsformer, till exempel psykiskt och sexuellt våld. Vidare kan det gemensamma föräldraansvaret öppna upp ytterligare vägar för utövandet av ekonomiskt våld, trots separation från våldsutövaren. Analysen påvisar även att lagändringen, som genomfördes 2016 i socialförsäkringsbalken, möjliggjorde för att underhållet i större utsträckning kan användas för att utöva ekonomiskt våld och att socialtjänsten främst erbjuder emotionellt stöd, i form av stödsamtal, trots att kvinnan uppvisar ett stort behov av ekonomiska resurser. Slutligen bidrar studien med kunskaper om betydelsen av kvinnans egna resurser för att kunna skydda sig mot det ekonomiska våldet. Sammantaget dras slutsatsen att det ekonomiska våld kvinnorna utsatts för av män är omfattande och komplext. Genom att besitta olika kapital kan kvinnan skydda sig och därmed leva ett liv fritt från våld. För de som saknar resurser kan Försäkringskassan och/eller socialtjänsten, beroende på kontext, bära ett ansvar. Baserat på kvinnornas berättelser återfinns dock brister i myndigheternas arbetssätt och bemötande som kan leda till ytterligare våld från såväl den våldsutövande partnern som myndighetspersoner.

Nyckelord: ekonomiskt våld, våld i nära relationer, välfärdsstat, myndigheter, resurser, kapital

Innehåll

1. Inledning.....	8
1.1. Bakgrundsbeskrivning.....	9
1.2. Syfte och frågeställningar	12
1.2.1. Avgränsningar.....	12
1.2.2. Disposition	13
2. Tidigare forskning.....	14
2.1. Ekonomiskt våld och ekonomiskt våldsutsatta	14
2.2. De fem övergripande typerna av ekonomiskt våld.....	15
2.3. Konsekvenserna av våldet för kvinnorna och deras barn	18
2.4. Mötet med välfärdsstaten	20
3. Teoretiska ingångar - perspektiv och begrepp	24
3.1. Feministiska perspektiv.....	24
3.1.1. Våldets karaktär - den privata sfären	26
3.1.2. Maskuliniserad byråkrati - den offentliga sfären.....	27
3.1.3. Kopplingen mellan våld och kapital	29
4. Metod och genomförande	31
4.1. Intervjuer som metod.....	31
4.2. Rekrytering, urval och genomförande.....	31
4.2.1. Informanterna	32
4.2.2. Annonser och intervjuguide.....	33
4.2.3. Genomförande.....	34
4.3. Transkribering och analys	35
4.4. Att bedöma uppsatsens tillförlitlighet	37
4.5. Etiska överväganden	38
5. Resultat och analys.....	41
5.1. Resurser som redskap för att utöva ekonomiskt våld.....	41
5.1.1. Makt över de ekonomiska resurserna	41
5.1.2. Våldet och de sociala och symboliska resurserna	44
5.2. Ekonomiskt våld i ett kontinuumsperspektiv	45
5.2.1. Det ekonomiska och psykiska våldet.....	46
5.2.2. Det ekonomiska och sexuella våldet.....	48
5.3. Föräldraansvaret – våldets nya vägar efter separationen.....	49
5.3.1. Det gemensamma hushållet och den enskilda egendomen.....	49
5.3.2. Barnet som ett objekt eller subjekt?	51
5.3.3. Underhåll till barnen.....	53
5.4. Den maskuliniserade byråkratin	55

5.4.1. Försäkringskassan och underhållet	55
5.4.2. Socialtjänsten	57
5.5. Möjligheter till att skydda sig mot ekonomiskt våld.....	63
5.5.1. Ekonomiskt kapital.....	63
5.5.2. Socialt kapital.....	66
5.5.3. Kulturellt kapital	68
6. Avslutande diskussion.....	70
6.1. Summering i relation till syfte och frågeställningar	70
6.2. Diskussion kring tidigare forskning	72
6.3. Diskussion kring teorival	73
6.4. Diskussion kring metodval	75
6.5. Implikationer för forskning och praktik.....	76
Litteraturlista.....	78
Tack!	87
Bilaga – Kvinnorna i studien.....	88
Bilaga – Facebookkannosen	89
Bilaga – Informationsbrevet.....	90
Bilaga – Intervjuguiden	92

1. Inledning

Våld i nära relationer är ett samlingsnamn och kännetecknas av att den våldsutsatta har en nära relation till våldsutövaren. Begreppet omfattar all typ av våld mellan närstående (hetero- och samkönade relationer samt inom familj/släkt), i det inkluderas våld mot barn och barn som upplever våld i hemmet (Socialstyrelsen, 2019). Att uppleva våld i hemmet innebär att barnet "... ser, hör, hör om, och upplever konsekvenser av det psykiska, fysiska, sexuella, materiella och finansiella våld en av deras föräldrar/omsorgspersoner utsätter den andra för." (Överlien, 2012:20). I den mest förekommande typ av våld i nära relationer är våldsutövaren en man som utövar våld mot en kvinna som han antingen har, eller tidigare haft, en relation med (Socialstyrelsen, 2019). Oavsett vad för typ av våld som utövas är målet detsamma: att utöva makt och kontroll över en annan individ genom att skada och skrämja (Berglund & Tønnesen, 2010; Johnsson-Latham, 2014).

Det som utmärker våld i nära relationer, i jämförelse med andra typer av övergrepp, är att det utövas under en längre period i det egna hemmet och ökar i intensitet samt allvarlighetsgrad (Berglund & Tønnesen, 2010). Uppfattningen om vad som är "normalt" i relationen riskerar därmed att förskjutas för båda parter, då våldet har blivit en del av vardagen (Lundgren, 2004:49). I Lundgrens förklaringsmodell *våldets normaliseringsprocess* ingår ofta element av isolering och kontroll genom gradvis upptrappning av våldet vilket kan försvåra för den utsatta parten att lämna relationen (ibid:55ff). En annan aspekt av den våldspräglade relationen är betydelsen av anpassning och motstånd som kvinnan gör mot mannens maktutövning. I förhållandet växlar kvinnan mellan dessa och både anpassning och motstånd kan förstås som strategier kvinnan använder sig av för att hantera relationen som präglas av våld (Holmberg & Enander, 2010, 63ff).

Enligt Socialstyrelsen (2019) innefattar våld allt från det *fysiska* (till exempel att bli knuffad, fasthållen, dragen i håret, slagen eller sparkad), det *psykiska* (till exempel hot, förlöjligande och gaslighting¹), det *sexuella* (till exempel våldtäkt eller andra påtvingade sexuella handlingar) till *social utsatthet* (till exempel att isoleras eller hindras från att träffa personer i sitt nätverk). Socialstyrelsen inkluderar även *ekonomisk utsatthet* i sin våldsdefinition, vilket jag, i den här

---

¹ Gaslighting är en form av manipulation som sker genom att våldsutövaren vid upprepade tillfällen och på ett övertygande sätt ger beskrivningar av verkligheten som framställer offret som psykiskt labil (Roberts & Andrews, 2013).

studien, benämner som ekonomiskt våld. I den här uppsatsen förstås det ekonomiska våldet som handlingar som syftar till att styra och kontrollera en persons möjlighet att *införskaffa, använda* och *bibehålla* ekonomiska resurser (Adams et al., 2008:564). Att ta kontroll över ekonomin är en vanlig strategi som män använder för att utöva ekonomiskt våld och kan leda till att kvinnan drabbas av brist på information om och brist på tillgång till ekonomiska resurser (Adams, Sullivan, Bybee & Greeson, 2008). Genom att inte betala på gemensamma bostadslån eller missköta underhållsbetalningar kan våldet fortsätta fastän kvinnan separerat från sin våldsutövande partner (Natalier, 2018; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Trots att ekonomiskt våld är ett utbrett samhällsproblem finns fortfarande relativt lite forskning som fokuserar på den ekonomiska dimensionen av våld i nära relationer.

1.1. Bakgrundsbeskrivning

Denna del av uppsatsen syftar till att ge en översiktlig, men nödvändig, bakgrund till studiens forskningsområde. Eftersom en våldsutsatt kvinna kan komma att vara i behov av stöd från socialtjänsten (Ulmestig & Panican, 2016) kommer framväxten av den moderna socialtjänsten att beskrivas. Därefter följer en kort beskrivning av hur synen på mäns våld mot kvinnor över tid har förändrats och socialtjänstens särskilda ansvar för gruppen våldsutsatta kvinnor. Eftersom flera kvinnor i studien vittnar om att underhållet används för att utöva ekonomiskt våld mot dem (jfr Näsman & Fernqvist, 2015) beskrivs även välfärdsstatens hantering av rätten till underhåll.

Den svenska välfärdsregimen kännetecknas av generella socialförsäkringssystem i offentlig regi (Espen-Andersen, 1990:21ff). I Sverige utgår välfärdspolitikerna från staten och riktas mot individen (Trägårdh, 2013). Det var under 1900-talet som välfärdsstaten växte fram (Panican & Ulmestig, 2016) och till en början präglades det sociala arbetet av en detaljerad regelstyrning och hade i första hand kontrollerande syften (Börjeson, Börjeson & Svedberg, 2006). Det sociala arbetet hade även en moralisk underton som syftade till att markera ogillande mot personer som hade sociala problem då de ansågs ligga samhället till last (ibid.). Under 1960- och 1970-talet förändrades dock synen på socialt utsatta människor, vilket utmynnade i den nya socialtjänstlagen som gav socialarbetarna vida ramar att kunna besluta om insatser som bäst främjade klientens intressen. På så sätt blev det sociala arbetet mer klientcentrerat, socialarbetaren skulle erbjuda stöd och behandling och insatserna byggdes på frivillighet (Trägårdh, 2013). Under 1900-talet skedde även stora förändringar vad gäller synen på mäns

våld mot kvinnor. I stora drag har våldet gått från att ha uppfattats som en privat angelägenhet till att betraktas som ett samhälleligt socialt problem (Ekström, 2012; Wendt Höjer, 2002). Ur ett internationellt perspektiv har liknande förändringar skett, till följd av det har flera deklARATIONER och konventioner upprättats (se Johnsson-Latham, 2014). Relevant för den här uppsatsen är Europarådets konvention, som antogs år 2011, om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet, även kallad Istanbulkonventionen. Till skillnad från andra konventioner som antagits av till exempel FN inkluderades ekonomiskt våld för första gången i våldsdefinitionen (NCK, u.å.).

Idag regleras socialtjänstens arbete av socialtjänstlagen (SFS 2001:453) som utgör välfärdssystemens yttersta skyddsnät (Ekström, 2016:28). Enligt socialtjänstlagen (2 kap. 1 §) har kommunen det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. Kommunfullmäktige, som är kommunens högst beslutande organ bestående av ett antal fullmäktigeledamöter som i kommunvalet blivit tillsatta, bestämmer vilken nämnd (oftast socialnämnden) som ska fullgöra kommunens uppgifter inom socialtjänsten (2 kap. 4 §). Socialarbetarna, som enligt lag har ett stort handlingsutrymme att utifrån sitt professionella kunnande anpassa stödinsatser utifrån lokala förutsättningar och behov (Börjeson, 2010:27), har direktkontakt med klienterna och är de som tolkar och verkställer de politiska besluten (se t.ex. Johansson, 2007). Socialtjänsten, som lyder under socialnämnden, är en viktig aktör i arbetet med våldsutsatta kvinnor och deras barn (Enander, 2014). De insatser som socialtjänsten erbjuder våldsutsatta kvinnor varierar (Ekström, 2016:40) men vanliga insatser är ekonomiskt bistånd, tillfälligt skyddat boende och stödsamtal (ibid:87ff). År 2007 synliggjordes våldsutsatta kvinnor och deras barn då en ny paragraf infördes (5 kap. § 11, SoL). Socialtjänstens ansvar fastslogs enligt följande:

Till socialnämndens uppgifter hör att verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp. Socialnämnden ska särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation. Socialnämnden ansvarar för att ett barn, som utsatts för brott, och dennes närstående får det stöd och den hjälp som de behöver. Socialnämnden ska också särskilt beakta att ett barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående är offer för brott och ansvarar för att barnet får det stöd och den hjälp som barnet behöver.

För att förtydliga det särskilda ansvar socialtjänsten har för våldsutsatta kvinnor och deras barn har Socialstyrelsen bland annat publicerat ett antal föreskrifter (Enander, 2014). Enligt dessa

ska socialnämnden i respektive kommun erbjuda insatser baserat på behovet av skydd, stöd och hjälp. Vidare bör socialnämnden erbjuda särskilda insatser till våldsutsatta som till exempel stödsamtal, hjälp att söka stadigvarande boende och hjälp vid kontakt med hälso- och sjukvården eller andra myndigheter (SOSFS, 2014/4). Socialnämnden bör även ta hänsyn till om det förekommer våld vid bedömning av den enskildes rätt till ekonomiskt bistånd (SOSFS, 2013/1).

Eftersom föräldrar är skyldiga att bidra till barnens försörjning finns utrymme för ekonomiskt våld genom de ekonomiska banden mellan separerade föräldrar (Näsman & Fernqvist, 2015). Då denna typ av maktutövning återfinns i kvinnornas berättelser i den föreliggande studien är det relevant att beskriva de lagar som reglerar underhållsfrågan. Enligt föräldrabalken (SFS 1949:381, FB) är alla föräldrar underhållsskyldiga gentemot sina barn (7 kap. 1 §). Överföringen av underhåll kan antingen lösas föräldrarna emellan direkt i form av *underhållsbidrag*, vilket regleras i föräldrabalken (kap 7.), eller via Försäkringskassan som *underhållsstöd*, vilket regleras i socialförsäkringsbalken (SFS 2010:110, SFB).

Underhållsskyldigheten baseras på vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga (7 kap. 1 §, FB). Om en förälder inte varaktigt bor tillsammans med barnet är den skyldig att betala underhållsbidrag (7 kap. 2 §, FB) vilket kan fastställas genom avtal eller dom (7 kap. 2 § 2 st., FB). Om barnet bor ungefär lika mycket hos respektive förälder är ingen av föräldrarna skyldig att betala underhållsbidrag (SoU, 2011/51:348f). Skyldigheten sträcker sig till att barnet fyller 18 år eller så länge barnet går i skolan (7 kap. 1 § 2 st., FB). I socialförsäkringsbalken, som är en skyddslagstiftning, regleras underhållsstödet som ska garantera barnet en rimlig försörjning om den bidragsskyldiga föräldern inte betalar underhållsbidrag (SoU, 2011/51:307). Stödet betalas ut av Försäkringskassan och föräldern som är underhållsskyldig för barnet kan bli skyldig att till Försäkringskassan betala hela eller delar av stödet som lämnats till barnet (17 kap. 2 §, SFB). Summan Försäkringskassan betalar ut baseras på barnets ålder (1 573 kronor, 1 723 kronor eller 2 073 kronor i månaden) och utgör ett minimibelopp (18 kap. 20 §, SFB). Att ekonomiskt våld kan utövas genom underhållet är belagt i tidigare forskning (se t.ex. ISF, 2019; Natalier, 2018; Näsman & Fernqvist, 2015).

1.2. Syfte och frågeställningar

Den här studien handlar om ekonomiskt våld i nära relationer och det centrala temat som löper genom hela studien är resurser. I denna studie analyserar jag hur resurser kan användas för att utöva ekonomiskt våld i nära relationer, vilka resurser som erbjuds, eller inte erbjuds, till ekonomiskt våldsutsatta kvinnor av Försäkringskassan och socialtjänsten samt resursers betydelse för att skydda sig mot ekonomiskt våld i nära relationer. Med ett analytiskt fokus på resurser syftar därför uppsatsen, som baseras på kvinnornas erfarenheter av ekonomiskt våld, till att utveckla förståelsen av mäns ekonomiska våld mot kvinnor samt att undersöka myndigheters bemötande av detsamma. Studiens frågeställningar är: a) Hur beskriver kvinnorna det ekonomiska våld de blivit utsatta för och hur kan det förstås i termer av resurser, resursförlust och resursbrist? b) Hur beskriver kvinnorna det ekonomiska våldet i relation till det gemensamma föräldraansvaret? c) Hur har kvinnorna upplevt kontakten med Försäkringskassan och socialtjänsten?

1.2.1. Avgränsningar

Uppsatsens fokus är kvinnors erfarenheter av ekonomiskt våld i nära relationer av män i den svenska kontexten. Jag skriver därför inte om till exempel kvinnors ekonomiska våld mot män, ekonomiskt våld i samkönade relationer eller barns upplevelser av att växa upp i ett hem där ekonomiskt våld utövas. Här bör dock poängteras att uppsatsen kommer att beröra barn och deras livsvillkor, alla uppgifter har dock inhämtats från kvinnorna och inte direkt från barnen. Då mäns våld mot kvinnor studeras i den föreliggande studien, vilket den absoluta merparten av den tidigare forskningen på våldsområdet också gör, och att våldsutövaren i en nära relation oftast är en man som utövar våld mot en kvinna benämns förövaren i denna studie som ”han” och brottsoffret som ”hon”.

Vidare har jag valt att undersöka kvinnors upplevelser av Försäkringskassans och socialtjänstens bemötande då dessa myndigheter, beroende på kontext, kan bära ett ansvar för kvinnans möjligheter till försörjning. Vad gäller Försäkringskassan har underhållet varit en viktig del av kvinnornas berättelser. Av denna anledning har ytterligare en avgränsning gjorts; i denna studie undersöks endast kvinnornas upplevelse av Försäkringskassans hantering av underhållet.

1.2.2. Disposition

Uppsatsen är indelad i sex avsnitt. I det här inledande avsnittet har jag beskrivit studiens syfte, frågeställningar och samhällsmässiga sammanhang. Därefter har den tidigare forskningen med fokus på relevanta studier om ekonomiskt våld i nära relationer samt stöd till och behov hos ekonomiskt våldsutsatta kvinnor redogjorts för. I teoriavsnittet diskuteras de teorier och begrepp som tillsammans utgör uppsatsens ramverk. Det ekonomiska våldet förstås i denna studie med hjälp av två-system-teori, som är en syntes av radikalfeministisk och marxistisk feminism (Walby, 1990). Begreppen som används för att analysera materialet är våldets kontinuum (Kelly, 1988:76), maskuliniserad byråkrati (Ferguson, 1984) och ekonomiskt, socialt, kulturellt och symboliskt kapital (Bourdieu, 1987). Därefter, i metodavsnittet, har studiens metodologiska utgångspunkter och etiska överväganden diskuterats. Detta har följts av en redovisning och analys av studiens resultat som är uppdelad i fem delar. Med utgångspunkt i kvinnornas berättelser analyseras inledningsvis hur olika resurser kan användas för att utöva ekonomiskt våld i nära relationer. Därefter analyseras hur det ekonomiska våldet är sammanflätat med andra våldsformer, med fokus på psykiskt och sexuellt våld. Sedan har fokus lagts på de kvinnor som har barn tillsammans med personen som utsatt dem för våld, här utforskas våldets påverkan på det föräldraskapet. I nästkommande del analyseras Försäkringskassans och socialtjänstens bemötande av ekonomiskt våldsutsatta kvinnor. Avsnittet avslutas med en analys av hur innehav eller brist på innehav av resurser kan påverka möjligheten till att skydda sig mot ekonomiskt våld. Efter detta tar en avslutande diskussion vid i vilken uppsatsens resultat diskuteras i relation till tidigare forskning, teori, metod och implikationer för forskning och praktik.

2. Tidigare forskning

I detta avsnitt tar jag upp de forskningssammanhang som är centrala för studien. Initialt läggs fokus på hur vi kan förstå ekonomiskt våld i nära relationer och ekonomiskt våldsutsatta samt hur våldet kan manifesteras sig i hantering av vardagsekonomin. Därefter skiftas fokus mot konsekvenserna av våldet för både kvinnor och deras barn samt mötet mellan välfärdsstaten och den våldsutsatta kvinnan. Med avstamp i den tidigare forskningen diskuterar jag, på slutet, mitt kunskapsbidrag. Urvalet av studier att inkludera i den tidigare forskningen grundar sig i teoretiska och empiriska ingångar som jag anser är mest relevanta.

2.1. Ekonomiskt våld och ekonomiskt våldsutsatta

Våld i nära relationer är ett omfattande och etablerat forskningsfält, särskilt i anglosaxiska länder (Bruno, 2016:20). Den största delen av forskning som genomförts fokuserar huvudsakligen på fysiskt, psykiskt och sexuellt våld i pågående heterosexuella parrelationer (Ekbrand, 2006:20; Sanders, 2015), och det är först nyligen som ekonomiskt våld i nära relationer uppmärksammas (Sanders, 2015). Tidigare har ekonomiskt våld setts som ett uttryck för psykiskt våld vilket har lett till att de ekonomiska och materiella effekterna av våldet osynliggjorts eller omtolkats (Branigan, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015). Ett exempel på detta är *Slagen Dam*, den första omfångsundersökningen av våld mot kvinnor, där frågor om det ekonomiska våldet (huruvida de själva får besluta om pengar, om mannen skadade hennes ägodelar avsiktligt eller om han förbjöd kvinnan att arbeta) ingick under kategorin kontrollerande beteenden (Lundgren, Heimer, Westerstrand & Kalliokoski, 2001:29). I studien lägger författarna stor vikt på hur det ekonomiska våldet, som de kategoriserar som kontrollerande beteenden, "... kan utgöra allvarliga kränkningar av kvinnans integritet och självkänsla." (ibid.) Givetvis är detta riktigt, men författarna riskerar att osynliggöra det ekonomiska våldet genom att tolka konsekvenserna av att exempelvis inte få ta ekonomiska beslut själv eller att inte få förvärvsarbeta till enbart psykiskt våld.

Ekonomisk självförsörjning är betydande för en våldsutsatt kvinnas beslut och möjligheter att lämna sin våldsutövande partner (Ulmestig & Eriksson, 2017b). Mäns våld mot kvinnor återfinns i alla samhällsklasser, oavsett inkomst och hushållets resurser, och dessa kvinnor delar tillsammans erfarenheter av att vara utsatt för våld (Branigan, 2004; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Fattigdom är emellertid en hög riskfaktor vilket gör fattiga kvinnor till en särskilt sårbar grupp för våld (Bassuk, Dawson, & Huntington, 2006; Haesler, 2013; Purvin, 2007; Tolman &

Raphael, 2000; Ulmestig & Eriksson, 2017b). I en studie gjord av Adams et al., (2008:580) intervjuas 103 kvinnor med låg inkomst som blivit utsatta för våld i nära relationer. Ett framträdande resultat i studien är att nästintill alla, 99%, hade erfarenheter av ekonomiskt våld. Andra liknande studier finner att 94% respektive 75% av kvinnorna hade blivit utsatta för ekonomiskt våld - i båda studierna har majoriteten av deltagarna en låg inkomst² (Postmus et al., 2012; Stylianou, Postmus & McMahon, 2013). I en svensk kvantitativ studie kommer Trygged, Hedlund och Kåreholt (2014) fram till att kvinnor som vistas på sjukhus till följd av våld tenderar att ha låg utbildning och inkomstnivå. De fann också att kvinnor som blivit utsatta för allvarligt våld, som lett till sjukhusvistelse, hade en sämre ekonomisk situation innan våldshändelsen i jämförelse med kontrollgruppen kvinnor som inte blivit utsatta för våld. Att inte ha en egen inkomst eller tillgång till ekonomiska resurser kan innebära att beroendet till mannen ökar. Att bli ekonomiskt beroende av våldsutövaren kan vara ett direktresultat av våldet men även en indirekt konsekvens av att vara våldsutsatt och ses av en del forskare som en medveten strategi som syftar till att utöva kontroll (Anitha, 2019; Moe & Bell, 2004; Postmus et al., 2012; Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013; Ulmestig & Panican, 2016). Att tillhöra en etnisk minoritet och att vara ensamstående är ytterligare aspekter som innebär en särskild utsatthet (Keskinen, 2011; Näsman & Fernqvist, 2015; Sokoloff & Dupont, 2005). Trots att ensamstående kvinnor lever med en ökad risk för både våld och dålig ekonomi kopplas dessa riskfaktorer sällan ihop (Näsman & Fernqvist, 2015).

2.2. De fem övergripande typerna av ekonomiskt våld

Adams et al., (2008:564) definierar ekonomiskt våld som handlingar: "... that control a woman's ability to acquire, use, and maintain economic resources, thus threatening her economic security and potential for self-sufficiency." Tittar vi närmare på den forskning som försökt kartlägga det ekonomiska våldets uttryck för att bättre förstå vilka handlingsmönster som kan kategoriseras som ekonomiskt våld finner vi fem övergripande typer: ekonomisk kontroll, anställningssabotage, ekonomisk exploatering, ekonomisk dränering och ekonomisk

---

² I den förstnämnda studien rapporterade 75% av deltagarna mellan US\$0 och US\$25 000 i årlig inkomst där endast 4% rapporterade att de årligen tjänade mer än US\$35 000 (Postmus et al., 2012). I den senare nämnda studien rapporterade 72% av deltagarna att de årligen tjänade mellan US\$0 och US\$15 000 där endast 8% rapporterade att de tjänade mer än US\$35 000 årligen (Stylianou et al., 2013). Enligt Assistant Secretary of Health and Human Services for Planning and Evaluation (ASPE) som är huvudrådgivare för Ministeriet för hälso- och människovård i USA dras den federala fattigdomsgränsen vid \$12,490 för en individ, \$16,910 för en familj om två, \$21,330 för en familj om tre och \$25,750 för en familj om fyra (ASPE, 2019). I studierna framkommer det inte hur många barn deltagarna har, vilket gör det svårt att jämföra, men vi kan trots det se att en majoritet av deltagarna i båda studierna ligger i närheten av den federala fattigdomsgränsen.

deprivering³. Samtliga uttryck för ekonomiskt våld syftar till att få och behålla makt och kontroll över sin partner i relationen, men det finns också utmärkande drag för respektive kategori. Här bör poängteras att kategorierna inte utesluter varandra utan snarare hänger ihop och kan kombineras på olika sätt (Adam et al., 2008; Näsman, 2012; Näsman & Fernqvist, 2015).

Ekonomisk kontroll kännetecknas av att mannen kontrollerar hushållets resurser. Han kan göra det genom att ta finansiella beslut själv, undanhålla finansiella medel eller information. Andra sätt att utöva ekonomisk kontroll är genom att tvinga kvinnan att överlämna sina intäkter och övervaka hennes ekonomiska inköp (Adam et al., 2008; Anitha, 2019; Lövgren, 2014:98ff; Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013; Toews & Bermea, 2017). Efter en separation med barn inblandade kan den ekonomiska kontrollen fortsätta genom att pappan avsiktligt underlåter att betala underhållsstöd eller gör detta sporadiskt (Fernqvist, 2020; Lövgren, 2014:102f; Natalier, 2018; Näsman & Fernqvist, 2015; Toews & Bermea, 2017). Det som i internationell forskning definierats som *paper abuse* (Miller & Smolter, 2011), vilket på svenska har översatts till *processvåld* (se t.ex. Fernqvist, 2020:15), går att förstå som ett uttryck för ekonomisk kontroll. Genom att aktivt förhindra och förhåla civilprocesser gällande skilsmässa, bodelning eller vårdnad om barnen fortsätter våldet även efter separationen (Branigan, 2004; Bruno, 2018; Fernqvist 2020; Miller & Smolter, 2011; Näsman & Fernqvist, 2015; Toews & Bermea, 2017).

Anställningssabotage karaktäriseras av att mannen aktivt begränsar kvinnans möjligheter till egna inkomster. Han kan göra det genom att förhindra eller förbjuda henne från att arbeta eller studera eller genom att kräva att hon stannar hemma och tar hand om honom istället för att arbeta eller studera. Han kan även störa och trakassera henne på arbetet, stjäla hennes arbetsredskap eller initiera konflikter precis innan hon ska till en arbetsintervju, arbetet eller skolan. Arbetsfrånvaro kopplat till våldet kan leda till att hon avskedas (Adam et al., 2008; Moe & Bell, 2004; Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013; Tolman & Raphael, 2000; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Efter en separation kan sabotaget fortsätta genom att mannen vägrar att lämna tillbaka arbetsredskapen och saboterar möjligheter till välfärdsinterventioner såsom bostadsbidrag, underhållsstöd, ekonomiskt bistånd och sjukpenning (Moe & Bell, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015).

---

³ De olika typerna av ekonomiskt våld har jag sammanställt utifrån mitt urval av tidigare forskning vilka jag löpande i texten redovisar för. Även namnen på kategorierna är tagna därifrån.

Ekonomisk exploatering kännetecknas av att mannen utarmar kvinnan genom att exempelvis stjäla hennes pengar, sälja hennes tillgångar eller genom tvång eller utan hennes vetande skapa skulder och ingå avtal i hennes namn. Han kan även tvinga henne till svartarbete eller på annat sätt tvinga henne att inhämta resurser på illegitima vägar (Adam et al., 2008; Anitha, 2019; Branigan, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015; Stylianou et al., 2013; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Exploateringen behöver emellertid inte bara utövas av partnern utan partnerns familj kan exempelvis lägga beslag på hennes inkomster eller gåvor (Anitha, 2019).

Ekonomisk dränering karaktäriseras av att mannen dränerar kvinnans resurser genom att exempelvis förbruka hennes eller barnets pengar som är öronmärkta för andra ändamål (exempelvis barnbidrag), låta hennes pengar gå till det gemensamma medan hans är enskild egendom samt använda hennes pengar för att betala av sina skulder eller upprätthålla sina nöjen, intressen eller missbruk (Anitha, 2019; Branigan, 2004; Lövgren, 2014:101f; Moe & Bell, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Den femte och sista övergripande typen, *ekonomisk deprivering*, kännetecknas av att mannen nekar kvinnan och barnen resurser för deras grundläggande behov såsom hyra, mat eller nödvändigheter till barnen (Anitha, 2019; Branigan, 2004; Natalier, 2018; Näsman & Fernqvist, 2015; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b).

Ekonomiskt våld utövas med andra ord genom en rad olika strategier som syftar till att kontrollera eller begränsa kvinnors tillgång till och användning av ekonomiska resurser (Branigan, 2004; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Kvinnor utsatta för ekonomiskt våld skapar emellertid själva strategier av anpassning och motstånd för att hantera vardagen. Sådana är exempelvis att gömma pengar eller bankkonton från mannen, ta pengar från honom, hitta varor och tjänster med lägre pris, hitta sätt att betala med kredit eller sätt att öka sina inkomster (Anitha, 2019; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017a). Vidare visar flera studier att det finns en stark korrelation mellan ekonomiskt våld och andra våldsformer (Postmus et al, 2012; Stylianou et al., 2013). Det är således vanligt att den ekonomiska våldsutövaren också utövar fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld. Det finns även studier som påvisar att det finns en koppling mellan (ekonomiskt) våld i nära relationer och djur (Holmberg, 2011). Detta gör kvinnors erfarenheter av våld i nära relationer komplexa då olika våldsformer kan inträffa samtidigt och förstärka varandra (Postmus et al, 2012; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Sanders (2015) finner

till exempel i sin studie att konflikter om finansiella frågor ofta kunde eskalera till våldshandlingar som till exempel verbala kränkningar eller hot och kontroll av olika slag. Vidare påvisas att mannen kan tvinga kvinnan till att ha sex med honom för att få pengar, då han är den som kontrollerar hushållets resurser (Usta, Makarem, & Habib, 2013; Sanders, 2015).

2.3. Konsekvenserna av våldet för kvinnorna och deras barn

Våld i nära relationer drabbar både kvinnor och deras barn. Att utsättas för fysiskt, psykiskt, sexuellt och/eller ekonomiskt våld kan både på lång och kort sikt leda till fysisk och psykisk ohälsa samt lidande (Berglund, 2010; Branigan, 2004; Moe & Bell, 2004.; Stylianou, 2018; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Våldet kan leda till allvarliga skador som kräver sjukhusvistelse (Trygged et al., 2014) och därtill även kroniska smärtor, ångest, depression och posttraumatiskt stressyndrom (Berglund, 2010; Stylianou, 2018). De ekonomiska konsekvenserna av att ha varit i en relation med en våldsutövande man kan vara långtgående och fortsätta över lång tid vilket begränsar kvinnors ekonomiska handlingsutrymme. Kvinnor utsatta för våld i nära relationer har ofta en högre frånvaro från arbetet på grund av våldet och dess konsekvenser på den fysiska och psykiska hälsan (Adams, Tolman, Bybee, Sullivan & Kennedy, 2012; Moe & Bell, 2004; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). I en kvantitativ studie där forskarna tittat på våldets effekter på lönearbetet påvisas att kvinnorna som levt i en våldsrelation, som tagit slut upp till tre år tidigare, arbetade märkbart mindre än kontrollgruppen som inte blivit utsatta för våld i nära relationer. Vidare finner de, när de jämför samma grupper, att de våldsutsatta kämpade mer med att hitta boende, betala räkningar och ha råd med mat. Forskarna konstaterar att svårigheterna delvis har att göra med jobbinstabiliteten som våldet skapat (Adams et al., 2012). Vidare framkommer det, i den svenska studien genomförd av Trygged et al. (2014), att kvinnor som blivit utsatta för våld som lett till sjukhusvistelse löpte större risk för att ha låga inkomster och att vara behov av välfärdsstöd oavsett utbildningsnivå. Att ha blivit utsatt för ekonomiskt våld kan av ovanstående anledningar göra det svårare att börja om och etablera sig på nytt efter separationen från våldsutövaren (Branigan, 2004; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b).

År 1978 myntade den amerikanska sociologen Diana Pearce begreppet *feminization of poverty* vilket på svenska har översatts till *feminisering av fattigdom* (se Gunnarsson, 2000). Syftet med begreppet var att belysa att fattigdomen i USA höll på att bli ett kvinnoproblem (Pearce, 1978).

Eriksson (2018:130), som fortsätter på Pearces linje, menar att mäns våld mot kvinnor bidrar till feminiseringen av fattigdomen eftersom “[d]et ekonomiska våldet skapas i och genom nära relationer till män och fortsätter in i kvinnornas framtid, med såväl materiella som sociala och psykologiska konsekvenser för dem”. I Ulmestig och Eriksson (2017b) beskriver flera kvinnor att skammen av att ha blivit utsatt för våld i nära relationer och skammen av att inte längre ha råd att närvara på sociala aktiviteter komplicerar sociala relationer och leder till att deltagandet i samhället blir svårare. Liknande resultat, det vill säga att kvinnan hade det bra ställt ekonomiskt innan relationen men som på grund av våldet blir fattig, går att finna i Branigans studie (2004).

Forskningen som undersökt barns upplevelser av ekonomiskt våld i nära relationer samt dess konsekvenser för barnet är eftersatt (Näsman & Fernqvist, 2015). Vidare är barn, i den forskning som har undersökt mäns ekonomiska våld mot kvinnor, i hög grad osynliggjorda och lyfts huvudsakligen upp som ett försörjningsansvar länkat till föräldrarna (ibid). Vid en närmare anblick av studier där forskarna undersökt mäns ekonomiska våld mot kvinnor framkommer dock ofta, antingen i metodavsnittet eller resultatet, att de utsatta kvinnorna som deltagit också är mammor. I samma studier är det vanligt att barnen främst synliggörs vid kopplingen till kvinnans försörjningsansvar gentemot barnen (se t.ex. Adams et al., 2012; Natalier, 2018; Postmus et al., 2012; Stylianou, 2013; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Det finns emellertid några undantag. Branigan (2004) lyfter till exempel att barnen, i likhet med kvinnan, blev utsatta för deprivering då de nekades resurser för grundläggande behov vilket i sin tur påverkade deras hälsa på ett negativt sätt. Dessa barn skulle ha lidit mer, men mamman prioriterade alltid barnens behov på bekostnad av sina. På grund av pappans våld levde dock många barn i fattigdom. Vilka konsekvenser det får för barnen tas inte upp i studien, men annan forskning visar att barnfattigdom bland annat kan leda till skolsvårigheter, sociala problem, samt fysisk och psykisk ohälsa (Näsman, 2012). Utifrån ett mer övergripande perspektiv på barnens position i välfärdsstaten kopplat till ekonomisk våldsutsatthet visar Bruno (2018) att barnet i förvaltningsrättens överprövningar av ärenden som rör ekonomiskt bistånd ofta positioneras som ett *objekt* (utan röst eller egna behov) medan barnet i familjerättens ärenden positioneras som ett *inkompetent subjekt* (barnets åsikter hörs men inte ses som trovärdiga utan ett resultat av manipulation). Bruno argumenterar för att båda sätten att positionera barn i dessa välfärdskontexter påverkar barnets möjligheter att få sina rättigheter till delaktighet, skydd och resurser tillgodosedda – genom att istället positionera barnet som ett *kompetent subjekt* (barnets

önskan till exempel ses som viktig) går det att synliggöra barnets behov i beslutsprocessen. Även Näsman & Fernqvist (2015) undersöker förvaltningsrättsdomar gällande överklaganden om nekande till ekonomiskt bistånd och här framkommer det även, bland annat, att barnen (de gånger de nämns) endast framställs som ett försörjningsansvar länkat till föräldrarna. Författarna betonar starkt, i likhet med Bruno, att barn behöver synliggöras i beslutsprocesser om ekonomiskt bistånd för att deras rättigheter ska tas i beaktande men också eftersom det ekonomiska våldet annars riskerar att fortskrida utan att bli upptäckt vilket kan få ekonomiska konsekvenser även för barnen.

2.4. Mötet med välfärdsstaten

Det kommunala självstyret och socialtjänstens organisering påverkar vad för typ av stöd som erbjuds till våldsutsatta kvinnor (Ekström, 2016:v-vi, 88f; Ulmestig, 2018). I vissa kommuner till exempel saknas helt möjligheter till insatser såsom stödsamtal, behandling eller hjälp med att ordna bostad (Ekström, 2016:v-vi). Socialsekreterarna som fattar beslut om insatser ställer även olika krav för att vara berättigad en viss insats (Ekström, 2016:v-vi; Ulmestig, 2018). Hur dessa olikheter är fördelade, mellan kommuner eller socialsekreterare, har inte undersökts systematiskt men flera studier visar hur skillnaderna tar sig uttryck (se t.ex. Ekström, 2016:v-vi; Ulmestig, 2018; Ulmestig & Panican, 2016). De kvinnor som lämnar män som utsatt dem för, bland annat, ekonomiskt våld är ofta vid separationen ekonomiskt sårbara och deras försörjningsmöjligheter kan komma från olika välfärdsinterventioner såsom försörjningsstöd (Moe & Bell, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015; Ulmestig & Panican, 2016). Försörjningsstödssystemet i Sverige har en betydande roll i att stödja den våldsutsatta och därigenom minska risken för att personen går tillbaka till våldsutövaren (Ulmestig & Eriksson, 2017a). Att kunna lämna en våldsutövande partner är emellertid inte bara en fråga om ekonomi utan andra känslomässiga processer har också en betydande roll (Enander, 2008; Holmberg & Enander, 2010). Myndighetspersoner, såsom socialsekreterare, beskrivs av vissa kvinnor som viktiga i uppbrottsprocessen då handläggaren också stöttat kvinnan emotionellt (Ulmestig, 2018; Ulmestig & Panican, 2016). Det krävs således både ekonomiskt och psykosocialt stöd av de professionella som arbetar med våldsutsatta kvinnor. Tidigare forskning har dock visat att professionella tenderar att prioritera psykosocialt och juridiskt stöd medan de våldsutsatta själva önskar stöd i form av bostad och arbete för att kunna bli självständiga (Postmus et al., 2012). En förklaring till varför myndighetspersoner kan tolka kvinnornas stödbehov i främst psykologiska termer men inte materiella eller ekonomiska är, enligt Coker (2005), för att det

finns en outtalad norm som utgår ifrån att våldsutsatta kvinnor är vita och medelklass. Även praxis och policys som omgärdar det könade våldet osynliggör kopplingar mellan fattigdom och våld samt hur etnicitet och rasifierade strukturer formar kvinnors erfarenheter av våld. Det direkta resultatet kan bli att våldsutsatta kvinnor inte får det stöd som de är i behov av (Coker, 2005). Även om flera kvinnor i svenska studier beskriver att de får såväl ekonomiskt som emotionellt stöd av sin handläggare på försörjningsstöd vittnar många våldsutsatta om att försörjningsstödsystemet är en del av problemet på grund av handläggarnas strikta regeltolkningar (Ulmestig, 2018; Ulmestig & Eriksson, 2017a; Ulmestig & Panican, 2016). Kvinnor vittnar även, både i nationella och internationella studier, om kränkningar av myndighetspersoner som liknar de som kvinnan tidigare blivit utsatt för av sin före detta våldsutövande partner som hon valt att lämna (Laakso & Drevdahl, 2006; Ulmestig & Eriksson, 2017a).

Välfärdsstatliga funktioner kan möjliggöra, eller till och med underlätta, utövande av ekonomiskt våld. I en australiensk studie undersöker Natalier (2018) underhållssystemet och finner att staten, i policy och praxis, legitimerar mäns ekonomiska handlingsutrymme på bekostnad av kvinnors finansiella säkerhet och autonomi. Att möjliggöra för olika strategier, som innebär att mannen själv kan bestämma när och hur mycket han ska betala i underhåll, kan i förlängningen leda till att kvinnans och barnens ekonomiska och materiella rättigheter inskränks. Natalier betecknar fenomenet som *state facilitated economic abuse* (Natalier, 2018:121). Hon poängterar dock att prioriteringen av mäns ekonomiska handlingsutrymme på sätt som underlättar för ekonomiskt våld inte är “an indication of a failing system, but an expression of its latent logic and the social order in which is it located.” (ibid:136). Liknande resultat återfinns i nationella studier som påvisar att pappor som använder eller tidigare använt våld ges möjlighet att efter separationen fortsätta utöva ekonomiskt våld via underhållsbidraget som betalas direkt mellan föräldrarna (Fernqvist, 2020; ISF, 2019; Näsman & Fernqvist, 2015). Enligt Ekbrand (2006:210) kan: “... pappors sätt att följa eller inte följa ingångna överenskommelser om underhåll och umgänge kan ses som en fortsättning av den maktkamp i vilken våld, såväl fysiskt, sexuellt och psykiskt våld samt hot, utgör medel.” Denna maktutövning, där våld tidigare eller fortfarande används, kan leda till att våldsutsatta kvinnor av rädsla sänker sina krav i förhandlingar om exempelvis underhållsbidrag (ibid., 2006:216ff).

Den 1 april 2016 genomfördes en reform avseende underhållsstödet vilket innebar att Försäkringskassan inte längre betalar ut underhållsstöd om den bidragsskyldige i 6 månader i följd betalar in rätt summa i rätt tid. Föräldrarna ska i dessa fall sköta transaktionerna själva om inte särskilda skäl föreligger (18 kap. 9a §, socialförsäkringsbalken; ISF, 2019). Då rätten till underhållsstöd omprövas var sjätte månad har proceduren gått under benämningen ”6-månadersregeln” (se t.ex. ISF, 2019:10). Syftet med lagändringen var att tydliggöra att det är föräldrarna, och inte staten, som ansvarar för sina barns försörjning och grundade sig på antagandet om att barnen skulle få mer än vad de får i underhållsstöd om föräldrarna själva skötte frågan (ISF, 2019:21). Förekomsten av hot och våld är ett exempel på de särskilda skäl som nämns ovan – undantaget ska dock prövas var sjätte månad för att säkerställa att de särskilda skälen kvarstår (ISF, 2019:21). Reformen har dock inneburit negativa konsekvenser för föräldrar och barn i termer av ekonomiskt våld. Handläggare på Försäkringskassan berättar exempelvis om telefonsamtal med boföräldrar⁴ som vittnar om att underhållsbidraget används som ett maktmedel efter att Försäkringskassans underhållsstöd dragits in. Detta görs genom att exempelvis sköta betalningarna till Försäkringskassan för att sedan aktivt ställa till med besvär när föräldrarna ska sköta underhållsbidraget själva (ISF, 2019:121f). Fernqvist (2020:45) finner även att flera boföräldrar upplever oro, stress och rädsla inför att ingå samarbete med den andra föräldern och inför risken att bli utan underhåll.

Välfärdsstatens hantering av underhållsfrågan går, ur ett makroperspektiv, att förstå utifrån Erikssons (2003:307) avhandling. Något som, enligt henne, kan förorsaka problem för våldsutsatta kvinnor med barn i Sverige är hur den offentliga politiken förutsätter ett delat föräldraskap mellan föräldrarna även efter separationen samtidigt som det, inom den offentliga politiken, saknas en kritisk diskurs om våldsutövande fäders föräldraskap. Detta, menar hon, skapar ett sammanhang där pappor kan hämta stöd från offentliga diskurser om jämställdhet, till exempel ett delat omsorgsansvar för barn, när de ställer krav på vårdnad och umgänge. Våldsutsatta kvinnor kan å andra sidan inte ta stöd i någon väletablerad kritisk offentlig diskurs om våldsutövande fäders föräldraskap för att kräva att hon, och barnen, ska få leva i trygghet efter separationen (ibid). Detta gäller även ekonomin då båda föräldrarna är skyldiga att bidra till barnens försörjning. Utifrån det delade försörjningsansvaret ges möjlighet att genom ekonomiska band och transaktioner utöva ekonomiskt våld, även efter separationen (Näsman & Fernqvist, 2015).

---

⁴ En boförälder är: ”[d]en förälder som barnet varaktigt bor och är folkbokförd hos.” (Fernqvist, 2020).

Först nyligen har uppmärksamhet riktats mot de ekonomiska aspekterna av att vara våldsutsatt (Sanders, 2015), trots det är förekomsten av ekonomiskt våld mindre synligt både i samhället och bland forskare (Ulmestig & Eriksson, 2017b). Följaktligen krävs, bland annat, mer forskning inom ämnet (Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013; Ulmestig & Eriksson, 2017b). En annan aspekt är att mycket forskning vad gäller våld i nära relationer, ekonomiskt våld inkluderat, kommer från anglosaxiska länder (Bruno, 2018; Ulmestig & Eriksson, 2017b). För att djupare förstå ekonomiskt våld i nära relationer finns därför ett behov av mer forskning om hur kvinnor i olika välfärdskontexter upplever våldet och hur olika välfärdsinstitutioner hanterar det (Ulmestig & Eriksson, 2017b). Den här uppsatsen är ett bidrag som adresserar några av dessa kunskapsluckor. Med ett analytiskt fokus på resurser syftar uppsatsen till att utveckla förståelsen av mäns ekonomiska våld mot kvinnor samt att undersöka myndigheters bemötande av detsamma.

3. Teoretiska ingångar - perspektiv och begrepp

I detta kapitel avser jag presentera uppsatsens teoretiska ramverk. De perspektiv och begrepp som används i uppsatsen utgår ifrån antagandet om att världen är socialt konstruerad (se t.ex. Bourdieu, 1987; Ferguson, 1984:xi; Gemzöe, 2014:73f; Kelly, 1988:21ff). Enligt Burr (2003) innebär ett sådant antagande att kunskap förstås som något som skapas genom sociala interaktioner. Det innefattar även oss själva - vilka vi är och hur vi ser på oss själva samt andra skapas i den kontext vi lever i (ibid:2f). Burr menar därför att våra beskrivningar och konstruktioner av världen, som i interaktionen med andra hela tiden förhandlas och förändras, kan ta en mängd olika former (ibid:5). Då beskrivningarna och konstruktionerna inkluderar vissa perspektiv, eller grupper, och exkluderar andra är dessa starkt knutna till maktrelationer som kan härledas från materiella och sociala strukturer samt institutionaliserade praktiker (ibid:5, 22).

Det finns flertalet feministiska perspektiv som beskriver relationen mellan kön och makt på grupp- och samhällsnivå (se t.ex. Abbott, Tyler & Wallace, 2005:27ff; Gemzöe, 2014). Det finns emellertid tre huvudinriktningar, liberal-, marxistisk och radikalfeminism, som vuxit fram under två sekler. I detta kapitel kommer fokus ligga på de två senare huvudinriktningarna vilka ligger till grund för det perspektiv jag i uppsatsen utgår ifrån; *två-system-teorin*. Därefter presenteras min begreppsapparat som utgörs av *våldets kontinuum* (Kelly, 1988) *maskuliniserad byråkrati* (Ferguson, 1984) och olika former av *kapital* (Bourdieu, 1986; 1987). Hur begreppen ska förstås kopplat till ekonomiskt våld och ekonomiskt våldsutsatta kvinnor presenteras och diskuteras nedan.

3.1. Feministiska perspektiv

Den feministiska teoribildningen är mångfacetterad (Abbott, Tyler & Wallace, 2005:27) och det finns flera sätt att förklara mäns våld mot kvinnor (Enander, 2008:15f; Walby, 1990:129). Medan vissa inriktningar, såsom liberalfeminism eller marxistisk feminism, ägnar knapp uppmärksamhet åt mäns våld mot kvinnor står våldet i centrum inom den radikalfeministiska inriktningen (Enander, 2008:15f; Walby, 1990:129ff). Inom radikalfeminismen ses kvinnan som förtryckt primärt på grund av sitt kön (Abbott, Tyler & Wallace, 2005:33). Teoribildningen grundar sig i kvinnors erfarenheter och är en beskrivning av kvinnors position i samhället. Målet för radikalfeminister är att politisera det som tidigare ansetts tillhöra den privata sfären. Personliga erfarenheter av förtryck till exempel mäns kontroll av eller våld mot kvinnor i nära

relationer anses inte vara en privat angelägenhet utan en politisk sådan som kräver handling (Gemzöe, 2014:45f). I sin avhandling myntade radikalfeministen Kate Millett (1970) termen *patriarkat* som syftar till att beskriva mäns dominans och kvinnors underordning inom alla områden i samhället. *Patriarkatets ideologi*, att män ska dominera och kvinnor domineras, är något som pojkar och flickor redan som barn socialiseras in i genom till exempel litteratur eller av sina föräldrar, vänner och lärare, där manligt och kvinnligt är två olika kulturer som innebär fullständigt olika livserfarenheter (ibid:31). Dessa idéer, som begränsar vad som är lämpligt beteende för respektive kön, leder till att både män och kvinnor blir en del av en förgivettagen maktordning (ibid:54, 57f). Denna maktordning praktiseras inte endast på ett ideologiskt plan, utan män använder sig även av våld och hot om våld för att upprätthålla ordningen (ibid:43f).

Marxistisk feminism är den huvudinriktning, inom den feministiska tanketraditionen, som lägger stor tonvikt på kvinnors position i det kapitalistiska samhället⁵. I jämförelse med radikalfeminismen, där det specifika könsförtrycket är det primära, står klasskampen i fokus för marxistiska feminister (Abbott, Tyler & Wallace, 2005:36). Då marxismen i låg grad förklarar exploateringen av kvinnor och deras underordning i kapitalistiska samhällen har marxistiska feminister utvecklat vissa idéer, genom att tillämpa en marxistisk historie- och människosyn, i syfte att förstå och förklara maktrelationen mellan könen (Abbott, Tyler & Wallace, 2005:36f; Gemzöe, 2014:58). Marxistiska feminister argumenterar främst för att kvinnans roll i kapitalismen går ut på att stå för det obetalda arbetet i hemmet (hemmets skötsel, barnens omsorg samt att reproducera och socialisera nästa generation av arbetare) samt att konsumera produkter producerade av kapitalismen (Abbott, Tyler & Wallace, 2005:36f).

Det feministiska perspektivet jag, i denna uppsats, utgår ifrån är det som på engelska betecknas som *dual-systems theory*⁶ (Walby, 1990:5), vilket på svenska översatts till *två-system-teorin* (se Gemzöe, 2014:68). Enligt denna teori är både könsförtrycket och klassförtrycket lika viktiga i analysen för att förstå kvinnors position i samhället (ibid). Två-systems teoretikern Heidi Hartmann (1981:19ff) argumenterar exempelvis för att patriarkatet och kapitalismen ingått ett partnerskap i syfte att hålla kvinnan nedtryckt. Hon har även argumenterat för att den rådande könssegregeringen på arbetsmarknaden och kvinnors lägre position på densamma är ett resultat

---

⁵ Ett kapitalistiskt samhälle kännetecknas av ett: "... ekonomiskt system där produktionsmedlen företrädesvis befinner sig i privat ägo och där produktionen regleras av marknadskrafterna." (NE, 2020).

⁶ Andra författare använder sig dock av andra termer. Gemzöe (2014:67ff) kallar exempelvis samma inriktning för *socialistisk radikalfeminism*.

av en lång samverkande process mellan kapitalismen och patriarkatet (1976). Hartmann pekar ut könssegregeringen på arbetsmarknaden som den primära mekanismen som lett till att män kunnat upprätthålla sin dominanta position i denna sfär då det lett till att kvinnor inte kunnat bli självförsörjande (ibid:139, 152). Hon exemplifierar genom att peka på att "kvinnoyrken" ger lägre betalt, anses kräva mindre skicklighet och ofta innebär mindre utövande av kontroll eller auktoritet på arbetet i jämförelse med motsvarande "mansyrken" (ibid:152f). Kvinnors lägre lön har gjort dem beroende av män då den låga lönen uppmuntrar kvinnor att söka utökade materiella resurser genom giftermål samtidigt som gifta kvinnor i regel utför det obetalda hushållsarbetet (ibid:139). Kvinnors lägre position på arbetsmarknaden samt fördelningen av det obetalda hushållsarbetet är, enligt Hartmann, ett resultat av en lång samverkande process mellan de två olika systemen (ibid:168). Trots att Hartmann inte fokuserat på våld i nära relationer specifikt ses det ekonomiska våldet som kvinnor utsätts för av män i den här uppsatsen som kopplat till både patriarkatet och kapitalismen. Mäns ekonomiska våld mot kvinnor i nära relationer sker till följd av den patriarkala maktordningen. Att kvinnor står för majoriteten av det obetalda arbetet i hemmet samt har en lägre position på arbetsmarknaden kan leda till att kvinnor får det svårare att införskaffa ekonomiska resurser. Det i sin tur kan skapa ett beroende till mannen och göra det svårare för kvinnan att leva ett liv fritt från våld.

3.1.1. Våldets karaktär - den privata sfären

I sin avhandling, i vilken hon studerar sexuellt våld, myntade Liz Kelly begreppet våldets kontinuum som har fått stor spridning (Kelly, 1988:76; 2012). Enligt Kelly har våldets kontinuum två betydelser. Den första definitionen av våldets kontinuum används för att beskriva hur våld inte består av isolerade händelser utan snarare är en del av ett större mönster där allvarliga handlingar och beteenden, som är kriminaliserade, placeras på samma skala som ej kriminaliserade former av våld (Kelly, 1988:76) vilka därmed kan betraktas som legitima och accepterade. Den andra definitionen, som till en lägre grad använts av våldsforskare, syftar till att fånga in att kvinnors erfarenheter av våld sällan går att kategorisera i tydligt förutbestämda våldskategorier (Kelly, 2012). Det exempel Kelly använder sig av för att förklara den senare definitionen hämtas från avhandlingen där flertalet kvinnor som hade haft sex mot sin vilja motsatte sig användandet av ordet våldtäkt för att beskriva sina erfarenheter. Det ledde till att termerna "pressurised sex" och "coercive sex", vilket på svenska skulle kunna likställas med "tjatsex" och "tvångssex", istället användes för att fånga in kvinnornas erfarenheter av sex utan samtycke (Kelly, 2012).

Inom våldsforskningen finns en pågående diskussion om hur vi ska förstå våld som fenomen. Å ena sidan har vi forskare, som till exempel Kelly, vilka ställer sig emot idén om att upplevda våldserfarenheter ska förstås utifrån tydligt åtskilda kategorier; våldet kvinnan utsätts för är istället: "... sammanflätade handlingar och uttryck med diffusa gränser som förstärker varandra och sammantaget påverkar den misshandlade kvinnan och hennes livssituation negativt" (Eriksson, 2018:16). Då våldet oavsett form har samma syfte, det vill säga att utöva makt och kontroll över en annan individ, anses en sammanhållen våldsförståelse vara viktig (Lundgren & Westerstrand, 2005; Postmus, Plummer, McMahon, Murshid & Kim, 2012). Å andra sidan menar vissa forskare att exempelvis ekonomiskt våld utgör en separat kategori av våldsutövande då dess karakteristiska skiljer sig från andra våldsformer. Dessa hävdar att vi, genom att försöka skilja på olika våldsformer, kan få en bättre förståelse av vad våld är (Adams et al., 2008; Branigan, 2004; Postmus et al., 2012). Slutligen finns även de som intar båda perspektiven samtidigt; ekonomiskt våld ses som kopplat till andra former av våld, vilket möjliggör för en sammanhållen förståelse av våld i nära relationer samtidigt som ekonomiskt våld erkänns som en distinkt typ med särskilda karakteristika (Ulmestig & Eriksson, 2017b). Jag ansluter mig, i den här uppsatsen, till den sistnämnda våldsförståelsen. Det ekonomiska våldet förstås som en distinkt typ av våld med särskilda karakteristika, dessa drag är dock inte absolut fasta utan kopplade till och sammanflätade med andra våldsformer eftersom de ofta inträffar samtidigt och kan förstärka varandra (Ulmestig & Eriksson, 2017b).

3.1.2. Maskuliniserad byråkrati - den offentliga sfären

Kvinnans möjligheter att kunna lämna en våldsutövande partner är avhängig hennes egna resurser men också välfärdssystemet (Ulmestig & Eriksson, 2017b). Kvinnor utsatta för ekonomiskt våld är särskilt ekonomiskt sårbara och deras försörjningsmöjligheter kan bland annat komma från olika välfärdsinterventioner (se t.ex. Näsman & Fernqvist, 2015; Ulmestig & Panican, 2016). I boken *The Feminist Case Against Bureaucracy* gör Kathy Ferguson (1984) en feministisk diskursanalys av byråkratin, både inom välfärdsstaten och privata organisationer, i USA. Byråkrati förstås av henne som både en struktur med stabila roller och arbetsuppgifter och som en process vilken formar våra handlingar och hela tiden behöver upprätthållas då den existerar inom olika sociala kontexter (ibid:6f). Genom att studera "byråkratiska handlingar" menar Ferguson att det går att få syn på den byråkratiska diskursen. I sin definition av vad byråkrati är tar hon avstamp ifrån sociologen Max Weber (1978). I syfte att fånga in de mest

grundläggande egenskaperna av byråkratiska organisationer skapade Weber en idealtyp i vilken byråkratin omgärdas av skrivna regler som bestämmer vad respektive byråkrat ska göra (ibid:956). I organisationen finns en tydlig makthierarki där högre tjänstemän kontrollerar och övervakar de lägre (ibid:957) och den kännetecknas av förutsägbara standardiserade hanteringsförfaranden som baseras på generella regler (ibid:958). Enligt Malin Espersson (2010:37) har offentlig förvaltning, såsom socialtjänsten och Försäkringskassan, utformats i enighet med det Weber identifierade som byråkratiska organiseringsprinciper. I sin användning av begreppet diskurs utgår Ferguson ifrån Michel Foucault som menar att den byråkratiska diskursen formar och kontrollerar sättet vi talar på och hur vi beter oss vilket bevarar organisationers förutsägbarhet och stabilitet (ibid:36f).

I en sentida intervju förklarar Ferguson huvudtesen i hennes ovan nämnda bok: "... byråkratiska relationer (både mellan chefer och underordnade och mellan administratörer och klienter) [är] analoga med könsrelationer (mellan män och kvinnor)" (Carlsson & Mukhtar-Landgren, 2019:138). Eftersom män historiskt verkat i den offentliga sfären i vilken kvinnor exkluderats (ibid:31ff) har en byråkrati växt fram där kvinnliga erfarenheter och åsikter underordnas och feminina attribut, såsom empati och generositet, nedvärderas (ibid:92ff). Den form som byråkratin tagit institutionaliserar därmed mäns överordning och kvinnors underordning (ibid:203). Till följd drar Ferguson paralleller mellan att vara underordnad i patriarkala samhällen och att vara underordnad i den byråkratiska diskursen (ibid:83ff). I välfärdsstatliga byråkratier, till exempel socialtjänsten, anses klienten vara underordnad (ibid:123ff). För att kunna få hjälp måste klienten lära sig att vara till lags och underkasta sig det byråkratiska systemet (ibid:144). Eftersom myndighetspersonerna, inom socialtjänsten, som klienten möter själva är längst ner i den organisatoriska hierarkin är de: "... constrained by the formal rules and have the least latitude or incentive by the formal rules, to make exceptions, or to assist the clients in negotiating the bureaucracy successfully" (ibid). Deras handlingsutrymme är således, på grund av sin bottenposition i den byråkratiska hierarkin, starkt begränsat vilket kan vara till nackdel för klienten.

Fergusons studie är emellertid gjord i en annan välfärdscontext och för flera årtionden sedan. I Sverige styrs socialtjänstens arbete av socialtjänstlagen (2001:45) och de professionella, vilka ibland benämns som gräsrotsbyråkrater (Lipsky, 2010), har enligt denna lag ett handlingsutrymme att kunna anpassa insatser utifrån det enskilda fallet (Hollander, 2006:111).

Sverige är ett land med en stark välfärdsstat som, enligt vissa forskare, har stärkt kvinnors sociala och ekonomiska position i samhället samt minskat ojämställdheten mellan män och kvinnor (se t.ex. Björnberg, 2019; Skjeie & Siim, 2000). En aktuell svensk studie påvisar emellertid att det ekonomiska våld kvinnan utsatts för i en nära relation med en man kan fortsätta in i den offentliga sfären reproducerad av socialarbetare som i sitt bemötande "... mimics the abuse they have been subjected to by abusive male partners" (Ulmestig & Eriksson, 2017a:566). Våldsutsatta kvinnor, som erhållit försörjningsstöd, vittnar i flera studier om att deras handläggare utövat kontroll och i vissa fall även upplevts som respektlösa i sin handläggning (se t.ex. Laakso & Drevdahl, 2006; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b; Ulmestig & Panican, 2016). Baserat på exempel hämtade från tidigare forskning kan det handla om att som ekonomiskt våldsutsatt av en före detta partner tvingas redovisa alla sina köp till sin socialsekreterare på försörjningsstöd. Det kan också handla om att inte få ha pengar sparande av sin socialsekreterare på försörjningsstöd trots att det går emot polisens rekommendation om att alltid ha en väska packad och pengar sparade för att snabbt kunna lämna i fall den före detta partnern finner kvinnan (Ulmestig & Eriksson, 2017a). Socialsekreterarnas bemötande och agerande, i ovanstående exempel, tolkas i den här studien som fortsatta våldshandlingar. Dessa handlingar äger rum i det jag benämner som en *maskuliniserad byråkrati* vilket ska förstås som en syntes av Fergusons verk. För att kunna förstå kvinnornas situation är Fergusons teori om byråkrati användbar då våldet ekonomiskt våldsutsatta kvinnor utsätts för sker i såväl den privata som i den offentliga sfären.

3.1.3. Kopplingen mellan våld och kapital

Ekonomisk självförsörjning, till följd av arbete eller välfärdsstatliga förmåner, påverkar kvinnans möjligheter att lämna sin våldsutövande partner (Ulmestig & Eriksson, 2017b). Handlingar som syftar till att kontrollera en persons möjlighet att *införskaffa, använda och bibehålla* ekonomiska resurser är ekonomiskt våld (Adams et al., 2008:564). Kvinnans egna resurser kan således påverka hennes möjligheter att leva ett liv fritt från våld samtidigt som ekonomiska resurser kan användas för att utöva våld. En som har teoretiserat kring olika typer av resurser är sociologen Pierre Bourdieu. Bourdieu talar om fyra typer av kapital som alla har en särskild betydelse och dessa är ekonomiskt, socialt, kulturellt och symboliskt kapital (Bourdieu, 1987). Med *ekonomiskt kapital* avses pengar och det som snabbt kan förvandlas till pengar, till exempel genom äganderätt av en bostad. *Socialt kapital* är förbindelser i form av släkterelationer, person- eller yrkeskontakter och möjligheten att kunna nyttja varandra samt

varandras resurser. *Kulturellt kapital* är dels utbildning i form av till exempel universitetsexamina och dels tyckande och smak kopplat till kulturella aspekter såsom teater eller musik samt att kunna uttrycka sig kultiverat i tal och skrift. Slutligen presenteras *symboliskt kapital* som den form olika typer av kapital intar när de, beroende på social kontext och sammanhang, ses som värdefulla och tillskrivs ett värde (Bourdieu, 1986; 1987). Kapitalen ses emellertid inte som stabila resurser, utan är föränderliga. Bourdieu talar om möjligheten att kunna använda ett kapital för att skaffa sig ett annat utan att det första kapitalet nödvändigtvis går förlorat i en process som kallas för konvertering (Broady, 1990:179). Ett exempel är hur kulturellt kapital kan växlas in mot utbildningskapital (Bourdieu, 1984:87). Utbildningssociologen Donald Broady som har studerat Bourdieu och hans verk definierar de olika formerna av kapital som "värden, tillgångar eller resurser" (1990:167). I denna uppsats kommer dessa termer att användas som synonymer till kapital för att få ett mer varierande språk.

I samhället, vilket av Bourdieu betecknas som *det sociala rummet*, existerar ovan beskrivna kapital som är, eller kan bli, effektiva (Bourdieu, 1987). Genom ett kortspel beskrivs innehavet av olika former av kapital som att sitta med höga kort på handen som, vid behov, kan spelas ut vilket tilldelar kortinnehavaren "styrka, makt och därifrån kommande förtjänster" (Bourdieu, 2012:102; 1987:4). De utan kapital har inte samma möjlighet (Bourdieu, 1987). I det sociala rummet pågår en kamp, eller konkurrens, om att lägga beslag på de ändliga resurserna vilka formar hur rummet är strukturerat och därmed påverkar individens handlingsutrymme (Bourdieu, 1986; 1987). Eftersom innehav, eller brist på innehav, av olika typer av kapital påverkar individens handlingsutrymme är kapitalbegreppen lämpliga att använda i den aktuella studien. Bourdieus verktyg gör det möjligt att studera hur olika typer av resurser kan användas för att utöva ekonomiskt våld och vilka konsekvenser det får för kvinnan. Verktygen öppnar även upp för att kunna analysera vilken roll resurser spelar för att kunna skydda sig mot våldet. Vidare går det med hjälp av begreppen att titta närmare på välfärdsstatens hantering av ekonomiskt våldsutsatta kvinnor.

4. Metod och genomförande

I detta avsnitt avser jag beskriva forskningsprocessen samt de metodologiska val och reflektioner som har gjorts under arbetets gång. Metoden som använts är semistrukturerade intervjuer vilket har gett en inblick i kvinnornas erfarenheter, reflektioner och tolkningar av ekonomiskt våld i nära relationer (jfr Morris, 2015). I detta avsnitt kommer jag initialt beskriva mer specifikt vad det innebär att använda sig av semistrukturerade intervjuer som metod. Hur kvinnorna har rekryterats och studien genomförts presenteras och diskuteras därefter. Detta följs av en beskrivning av analysprocessen samt studiens tillförlitlighet. Kapitlet avslutas med mina forskningsetiska överväganden.

4.1. Intervjuer som metod

Kvalitativa metoder används ofta när man vill studera egenskaper eller framträdande drag hos ett fenomen (Repstad, 2008:13). Mer specifikt är kvalitativa intervjuer som metod lämplig att använda när det krävs tillgång till individens personliga upplevelser, erfarenheter och tankar för att kunna besvara studiens forskningsfråga (Morris, 2015). Intervjuer är också användbara när man forskar om känsliga ämnen, som exempelvis våld i nära relationer, då en kontakt hinner etableras innan potentiellt personliga och svåra ämnen berörs (ibid). Den personliga kontakten som man får vid intervjuer är viktig, enligt Morris, som menar att det är osannolikt att en enkätstudie skulle fånga nyanserna av personliga och smärtsamma erfarenheter. Semistrukturerade intervjuer kan både vara strukturerade och flexibla (Morris, 2015; Nilsson, 2014). Strukturen återfinns i intervjuguiden som intervjuaren förberett och med flexibilitet åsyftas utrymmet för andra spår och samtalsämnen som dyker upp under intervjuens gång (ibid). Eftersom frågorna som ställs vid semistrukturerade intervjuer är öppna finns ett tolknings- och svarsutrymme för informanten vilket kan leda till nya spår (Nilsson, 2014). Till skillnad från ostrukturerade intervjuer, där inga frågor på förhand är bestämda, ställs liknande frågor till alla deltagare i semistrukturerade intervjuer (ibid). Dessa kan dock, beroende på kontext, byta följd och inte bli samma som är tänkt i intervjuguiden (Morris, 2015). En annan fördel med semistrukturerade intervjuer är att nya frågor kan ställas och tidigare frågor tas upp igen så länge intervjun är igång (ibid).

4.2. Rekrytering, urval och genomförande

Den föreliggande studien baseras på individuella intervjuer med elva kvinnor som blivit utsatta för ekonomiskt våld av sin tidigare manliga partner. Längden på intervjuerna sträckte sig från

en timme till dryga två timmar, i snitt höll intervjuerna på i drygt en och en halv timma. Fyra av intervjuerna genomfördes öga mot öga, resterande över telefon. Intervjuandet pågick under en månads tid, med färre i början och fler mot slutet.

4.2.1. Informanterna

Inför denna studie stod jag inför att antingen ta kontakt med *gatekeepers* eller själv söka efter lämpliga informanter. Genom att på lämpliga verksamheter ta kontakt med *gatekeepers*, vilket på svenska kan översättas till *grindvakter*, går det att få hjälp med att komma i kontakt med potentiella informanter (Abrams, 2010). Då en sådan kontakt nödvändigtvis inte behöver leda till lämpliga eller tillräckligt många informanter (ibid.) samt att jag, i rollen som forskare, inte har insyn i det eventuella bortfallet valde jag istället att söka informanter på medieplattformen Facebook. Efter att ha skapat en annons (se *Bilaga – Facebookannonsen*) publicerades den vid två tillfällen i totalt elva olika grupper. Tio av dessa grupper var privata vilket innebär att det enbart är medlemmar som kan se vilka som är med i gruppen och vad dessa publicerar. I offentliga grupper kan alla se vilka som är med i gruppen och vad som publiceras. För att få tillgång till de privata grupperna behövs en inbjudan. Vissa var jag redan medlem i, men majoriteten av grupperna som jag publicerade annonsen i blev jag inbjuden till av en vän eller informanter som självmant tipsade och bjöd in. För att bevara informanternas anonymitet kommer grupperna inte namnges men dessa, vari annonsen publicerades, var med övervägande riktade till personer som identifierar sig som kvinna och hade, vid det tillfället, mellan 50 till 150 000 medlemmar.

Vid första tillfället annonsen publicerades kom jag i kontakt med 13 kvinnor och en man. På grund av bortfall valde jag att publicera annonsen en andra gång i vilken jag kom i kontakt med ytterligare sju kvinnor. En informant kom jag i kontakt med efter att en vän, som hört om min studie, förmedlat kontakt mellan mig och en kvinna som hon trodde skulle passa urvalskriterierna. Av sammanlagt 22 personer blev 11 informanter i studien. Av de jag var i kontakt med men som inte blev informanter var det tre personer som inte mötte kriterierna för att delta, sex kvinnor som initialt sagt ja till att delta men som inte svarade när det var dags att boka tid för intervju och en som initialt sagt ja till att delta men som senare avböjde. Bortfallet skedde huvudsakligen efter att jag skickat informationsbrevet. Baserat på att majoriteten av kvinnorna vid första kontakten visat ett stort intresse för ämnet och att delta tolkar jag bortfallet främst som en följd av tidsbrist. Bortfallet går även att förstå utifrån att vissa kan ha känt att de

inte är redo för att dela med sig av sina erfarenheter. Vidare var det två personer som velat delta men där jag tagit tillbaka intervjuförfrågan då datamängden bedömdes som tillräcklig för analys med avseende på den tid som fanns till förfogande. Urvalskriterierna, som baserats på studiens syfte, är att kvinnan ska ha varit utsatt för ekonomiskt våld i nära relationer av en tidigare partner i Sverige. Definitionen av ekonomiskt våld skrevs ut i informationsbrevet och skickades till kvinnan innan intervjun (se *Bilaga – Informationsbrevet*). På grund av det stora bortfallet har jag inte haft några ytterligare kriterier utan de kvinnor som efter att ha läst mitt informationsbrev fortfarande ville delta och själva ansåg sig tillhöra min målgrupp intervjuades.

Informanterna i studien är födda någon gång mellan 1960- och 1990-talet. Nio av informanterna har barn, i åtta av fallen är pappan till barnet/barnen även våldsutövaren. Några av kvinnornas barn är idag vuxna, men majoriteten är minderåriga. Relationen kvinnan hade haft med våldsutövaren har varat mellan 2,5 till 28 år. Relationen tog i snitt slut några år före intervjutillfället. Nio av de elva informanterna är födda i Sverige, likaså deras föräldrar. De resterande två kvinnorna är födda i ett land i Östeuropa, men emigrerade till Sverige senare i livet. För närmare beskrivning av respektive kvinna se *Bilaga – Kvinnorna i studien*.

4.2.2. Annonser och intervjuguide

Det finns flera saker att ta i beaktande när man formulerar en annons. Då många som har utsatts eller för våld inte ser sig själva som våldsutsatta (Socialstyrelsen, 2016:33f) finns en risk att potentiella informanter inte hör av sig då de inte känner igen sig i beskrivningen. Vidare kan det för läsaren vara svårt att veta vad som definieras som våld (Berglund & Stenson, 2010:28). En fördel med att använda ordet våld är dock att kriterierna för deltagande i studien redan vid första kontakten synliggörs. Mellanvägen, som jag tog, var att inte skriva ut våld utan "kränkningar och maktutövning kopplat till ekonomi" och samtidigt inkludera exempel på våld, baserat på tidigare forskning inom fältet, för att definiera vad som menas med kränkningar och maktutövning kopplat till ekonomi. På så sätt hölls annonsen kort och relativt öppen för att i ett tidigt skede kunna nå en så stor mottagarkrets som möjligt. För att säkerställa konfidentialiteten ombads kvinnan att skriva ett privat meddelande till mig och kommentarsfältet, till inlägget där annonsen publicerades på, stängdes av så att ingen öppet ska kunna skriva till mig. Som stöd till intervjuerna upprättades en intervjuguide i förväg vilken använts i olika utsträckning. I vissa av fallen har intervjuguiden initialt varit överflödigt då kvinnan, vid start, själv velat berätta sin historia. Dessa intervjuer kan ändå betraktas som semistrukturerade då jag sett till att ämnena i

intervjuguiden täcks genom att ställa frågor och följdfrågor (Morris, 2015). I andra fall har intervjuguiden spelat en mer central roll då informanten främst beskrivit sina erfarenheter utifrån de ställda frågorna.

Intervjuguiden består av fyra delar (se *Bilaga – Intervjuguiden*). För att inhämta viktig kontextuell information om kvinnan samt för att värma upp inför mer personliga ämnen ställdes initialt korta bakgrundsfrågor (Legard, Keegan & Ward, 2003). Dessa följdes av frågor kopplade till ekonomi och ekonomisk maktutövning. De gånger kvinnan hade barn med våldsutövaren ställdes ytterligare frågor kopplade till barnets omkostnader. Frågorna formulerades utifrån studiens syfte och inspiration hämtades från tidigare forskning inom fältet. För att runda av intervjun frågade jag, på slutet, hur hon ser på framtiden och i fall hon vill tillägga något. För att informanten skulle kunna tala mer fritt ställdes främst öppna frågor (jfr Morris, 2015), följdfrågorna kunde dock vara mer specifika till sin karaktär (jfr Legard, Keegan & Ward, 2003). Det hände även att jag ibland ställde nya frågor, som inte återfinns i intervjuguiden, utifrån vad kvinnan berättat. Annonser, informationsbrevet och intervjuguiden har skapats i samråd med min handledare.

4.2.3. Genomförande

När kontakt etablerats, informanten läst informationsbrevet och bestämt sig för att delta fick hon själv välja hur intervjun skulle genomföras. I de fall kvinnan bodde i närheten av mig föreslog jag att jag kunde åka till hennes hemort för ett personligt möte. I de fall vi bodde långt ifrån varandra var video- eller telefonsamtal ett naturligt val. Av de kvinnor jag träffade genomfördes tre av intervjuerna i avskildhet på kvinnans arbetsplats och en genomfördes i mitt hem. Vid intervju över telefon fick kvinnan själv bestämma om intervjun skulle ske med hjälp av Facebooks samtals- och videofunktion eller om de ville bli uppringda på sin mobil. Kvinnorna som ville delta via telefon uppgav alla att de ville bli uppringda på sitt privata telefonnummer. Några menade att detta tillvägagångssätt var säkrast för att undvika dålig internetuppkoppling.

Hur intervjun genomförs påverkar innehållet och kvaliteten på det insamlade materialet (Kvale & Brinkman, 2014:183ff). Inom samhällsvetenskaplig forskning finns en idé om att den lämpligaste formen att utföra intervjuer på är öga mot öga (Holt, 2010). Huruvida telefonintervjuer, i vissa fall, kan vara bäst lämpade för att inhämta data är relativt outforskat

(ibid). I mitt fall är det telefonintervjuer som gjort studien möjlig då alldeles för få, som både velat och nått upp till kriterierna för att kunna delta, har bott i närheten av mig. Telefonintervjuerna har också tillåtit mig att intervjua fler kvinnor än vad som hade varit möjligt om alla hade skett öga mot öga då dessa tar mycket mer tid i anspråk. Eftersom intervjuerna skett genom såväl träff som telefon går det att göra en jämförelse. I likhet med vad Sturges och Hanrahan (2004) framför har mina transkriberingar inte visat några signifikanta skillnader mellan intervjuerna. I slutet på varje intervju har jag också frågat hur kvinnan upplevt intervjutillfället. Flera av kvinnorna som intervjuades via telefon har då nämnt att det har varit skönt att få berätta sin historia via telefon då det kan bli väldigt personligt att behöva titta personen som intervjuar i ögonen. Vissa har också beskrivit att det har känts tryggt att få vara i sitt egna hem vid intervjun och att det har varit smidigt att delta. Andra har varit neutrala och sagt att det inte varit något konstigt. I ett av fallen då jag åkte till en kvinnas arbetsplats blev det knappt om tid fastän vi bokat in 1,5 timma för intervjun. Detta eftersom hon var tvungen att åka iväg och hämta sitt barn från skola/förskola, trots att hon hade mer att berätta. Vi blev även avbrutna vid två tillfällen då en lokalvårdare och kollega knackade på. På det sättet är telefonintervju mer praktisk eftersom den kan ske närsomhelst under dygnet, då det inte kräver någon form av förflyttning, och kvinnan själv kan bestämma vad som är en trygg och bekväm plats vid deltagandet i studien. Telefonintervjuer kan därför vara att föredra vid denna typ av intervjuer trots det som kan gå förlorat i kroppsspråk eller ansiktsuttryck.

4.3. Transkribering och analys

Med samtycke av kvinnorna har intervjuerna spelats in med hjälp av en mobiltelefon, vilket har haft många fördelar. Den främsta är förstås att kunna ha en ordagrann återgivning av intervjun (Repstad, 2008:93). En annan fördel är att jag kunnat fokusera på vad kvinnan säger och hur hon säger det, snarare än att anteckna (ibid). För att kunna göra en analys av intervjuerna har dessa omvandlats från muntlig till skriftlig form (Kvale & Brinkman, 2014:217). Beslut som fattas vid transkribering påverkar vårt sätt att se på berättelsen (Riessman 1997:46) och analysen av den insamlade datan påbörjas redan vid intervjutillfället och under transkriberingsarbetet (ibid:56). Enligt Kvale (1997:152) kan man välja att enbart transkribera det material som är relevant utifrån studiens syfte, detta tillvägagångssätt har jag använt när jag transkriberat. I praktiken har det inneburit att jag ordagrant har transkriberat varje enskild intervju - det finns dock några undantag. Början av varje intervju, då vi gått igenom formalia, har sammanfattats istället för att ordagrant återges. Även de få gånger då kvinnan talat om något

utanför ämnet har en sammanfattning istället gjorts. Inom klamrar har jag noterat tystnader, skratt och suckar och i de fall intervjun genomfördes öga mot öga har även gester antecknats. Jag har kursiverat de ord som betonats och meningar som uppfattats som oavslutade har följts av tre punkter. Jag har tagit med upprepningar men i de fall som jag hummar medan kvinnan talar utan att göra avbrott har jag inte transkriberat dessa. För att säkerställa kvinnornas anonymitet har särskilda uttryck som frekvent använts av samma person, dialektala uttryck eller brytningar ändrats eller inte tagits med. Vid det här stadiet har även namn, platser och andra känsligare uppgifter som kan möjliggöra identifiering tagits bort.

Därefter gjordes en kvalitativ innehållsanalys. Det finns olika sätt att gå tillväga vid en kvalitativ innehållsanalys (se t.ex. Boréus & Kohl, 2018:55ff). Vid genomförandet av den aktuella studiens kvalitativa innehållsanalys har inspiration hämtats ur Graneheim och Lundmans (2004) artikel. Då jag genomfört och transkriberat intervjuerna själv var jag redan bekant med varje enskild intervju och helheten av dessa. Jag läste därför bara igenom intervjuerna vid ett tillfälle innan jag övergick till att koda materialet. Att koda materialet innebär, enligt författarna, att kondensera textstycken till kärnord eller meningar. Baserat på koderna skapade jag olika kategorier. Enligt Graneheim och Lundman är kategorierna kärnan av kvalitativ innehållsanalys eftersom de syftar till att samla innehåll/material som har något gemensamt. För att göra en analys av abstrakta företeelser och skapa en mer enhetlig bild av kategorierna skapades olika teman. De teman som konstruerades var bland annat *Resurser som redskap för att utöva ekonomiskt våld* med kategorier såsom *Makt över de ekonomiska resurserna* och *Våldet och de sociala och symboliska resurserna*.

För att utmana dessa koder, kategorier och teman samt undvika dåligt underbyggda slutsatser har jag gått igenom intervjuerna, ytterligare en gång, för att se om jag kan finna andra sätt att närma mig materialet. Denna process ledde till ytterligare korrigeringar (jfr Hjerm, Lindgren & Nilsson, 2014:41f). Vid genomgången av intervjuerna har jag både analyserat det manifesta innehållet, det vill säga det synliga och uppenbara, och det latent innehåll, det vill säga det som kräver mer tolkning för att förstå underliggande betydelser av berättelsen (jfr Graneheim & Lundman, 2004). Vid skapandet av koder, kategorier och teman har jag delvis hämtat inspiration från tidigare forskning och delvis använt egna ord för att hitta nya sätt att se på datan. Under analysprocessen, från genomförandet av intervjuerna till framställningen av resultat och analys, har jag även pendlat mellan den insamlade datan, det teoretiska ramverket och tidigare

forskning - detta sätt att närma sig fenomenet man studerar benämns som abduktiv metod (Ruiz, 2009: 52; Wodak & Meyer, 2009:19).

4.4. Att bedöma uppsatsens tillförlitlighet

Både kvalitativa och kvantitativa forskare använder begreppen validitet och reliabilitet för att utvärdera kvaliteten på studier. Kvalitativa forskare har dock börjat ersätta dessa begrepp med termen tillförlitlighet (Lincoln & Guba, 1985:290ff; Morse, Barrett, Mayan, Olson & Spiers, 2002). För att granska studier använder sig Graneheim och Lundman (2004:109f) av begreppet tillförlitlighet där termerna trovärdighet, pålitlighet och överförbarhet används för att beskriva olika aspekter av tillförlitligheten. Med *trovärdighet* menas hur väl det empiriska materialet och analysprocessen svarar mot studiens syfte. *Pålitlighet* handlar om till vilken grad den insamlade datan förändras över tid på grund av nya insikter. Med det menar författarna att det finns en risk, i de fall som omfattande data inhämtas över en lång tidsperiod, att innehållet i empirin skiljer sig alltför mycket. Med *överförbarhet* menas till vilken omfattning studiens fynd kan överföras till andra kontexter och grupper.

För att kunna möjliggöra en bedömning av den föreliggande studiens trovärdighet har jag noggrant beskrivit de val jag har stått inför och gjort, samt vilka begränsningar dessa medför. Jag har exempelvis beskrivit hur jag gått tillväga för att hitta informanter, viktiga karakteristika hos dessa och analysprocessen av den insamlade datan. För att öka transparensen har jag, vid presentationen av datan, använt mig av förhållandevis många citat samt bifogat annonsen, informationsbrevet och intervjuguiden som bilaga. Vid upprättande av ovan nämnda dokument har dessa diskuterats, kritiskt granskats och reviderats av mig och min handledare. För att kunna göra lämpliga tolkningar av den insamlade datan har jag i analysen gjort kopplingar till både min begreppsapparat och tidigare studier inom fältet.

Då det har funnits tid för reflektion mellan intervjuerna har det varit möjligt att utveckla innehållet i intervjuerna utifrån vad jag lärt mig i den tidigare intervjun. Därför valde jag exempelvis att lägga till en fråga i intervjuguiden om kopplingen mellan ekonomiskt och sexuellt våld då tidigare informanter självmant berättat om det. Att göra ändringar i intervjuguiden kan resultera i en skillnad i innehåll mellan intervjuerna vilket kan försvåra analysen och påverka studiens pålitlighet. Ågren (2006:29f) menar emellertid att så länge skillnaderna inte är allt för stora kan ett sådant tillvägagångssätt berika studien.

Vad gäller överförbarhet ses kunskapen som produceras i den aktuella studien som: "... socialt och historiskt kontextualiserade former av förståelse och handling i den sociala världen" (Kvale & Brinkmann, 2014:310). Följaktligen är syftet inte att utifrån studiens fynd generalisera för att kunna skapa universella lagar som är giltiga för alla platser och tider (ibid). Målet och mitt anspråk i rollen som forskare är att visa på bilder och motbilder av vår sociala värld (Ekström, 2016:67). Vid intervjustudier går det emellertid att göra det Kvale & Brinkmann (2014:312) kallar för en *analytisk generalisering*. Det innebär att resultaten från studien kan ge vägledning för vad som kan hända i en liknande situation.

4.5. Etiska överväganden

Föreliggande studie är utformad enligt de etiska riktlinjer som gäller för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning vilka omfattar fyra krav: information, samtycke, konfidentialitet och nyttjande (Vetenskapsrådet, 2002:7ff; 2017:8f). Jag har därför i informationsbrevet och innan intervjun förklarat vad deltagandet innebär. Jag har även, efter att informanterna läst informationsbrevet samt innan intervjun börjat, informerat att deltagandet är frivilligt och därefter frågat om kvinnan fortfarande vill delta. Vid dessa tillfällen talade jag också om att de närsomhelst oavsett orsak, fram till att uppsatsen publiceras, har rätt att avbryta sin medverkan i studien. De har även rätt att i vilket skede som helst avbryta intervjun. Vidare informerades kvinnorna om att ingen obehörig kommer kunna ta del av uppgifterna och att uppgifter som kan leda till identifiering av dem, så snabbt som möjligt, kommer att anonymiseras. Slutligen informerades kvinnorna om att den insamlade datan endast kommer användas i denna studie och att datan, efter tilldelad examinator bedömt examensarbetet som godkänt, kommer att förstöras.

Att intervjua kvinnor som blivit utsatta för våld i nära relationer kräver särskild försiktighet. Enligt World Health Organizations (WHO) riktlinjer gällande etik och säkerhet i forskning om våld i nära relationer är informantens, samt forskargruppens, säkerhet av största prioritet och ska fungera som vägledande vid alla projektbeslut (WHO, 2001:10f). För att tillförsäkra informanternas säkerhet är konfidentialiteten särskilt viktig (ibid:17ff). Utöver att ha fingerade namn har jag ett fåtal gånger, av ovanstående anledning, ändrat på en del detaljer i citaten. I vissa fall har det funnits ett behov att undanhålla vem det är som sagt ett visst citat. För att skydda den berörda kvinnan har jag därför valt att benämna henne som "X", denna

avidentifieringsstrategi har använts för flera personer. Vidare har jag vid slutet av varje intervju frågat om det finns något av det som har sagts som gör det enkelt att identifiera henne eller är särskilt känsligt. Jag har också bett alla informanter att gå igenom transkriberingen för att se om de vill ta bort eller lägga till några uppgifter. Flera av dem valde att inte läsa igenom transkriberingen och av de kvinnor som gjorde det avstod de från att göra ändringar. Då vissa kvinnor vid intervjutillfället levde under skyddad identitet innebär det att deras vistelseort under inga omständigheter får vara möjlig att urskilja i uppsatsen. Om en kvinna tror att det hon säger inte kommer att behandlas med konfidentialitet ökar risken att hon utelämnar vissa delar av sin berättelse (ibid) - jag har därför vidtagit alla möjliga åtgärder och varit transparent gällande min hantering av den insamlade datan. För att minimera risken att kvinnan far illa av att medverka i den aktuella studien fick endast kvinnor som lämnat sin våldsutövande partner delta (jfr WHO, 2001:10).

WHO lägger stor tonvikt på att personer som bedriver forskning om våld i nära relationer bör ha kunskap om fältet innan projektet påbörjas. En av orsakerna till varför kunskap är viktig är för att forskarens egna fördomar, rädslor och stereotyper om våldutsatta kvinnor kan förhindra kvinnan från att ärligt och öppet berätta sin historia. Okunskapen kan också leda till *victim blaming*, som på svenska kan översättas till *skuldbeläggning av brottsoffer*, vilket kan få förödande konsekvenser för kvinnan (WHO, 2001:19f). Utöver ett allmänt intresse för forskningsfältet och den praktik som rör våld i nära relationer har jag, i egenskap av socionom, arbetat med våldutsatta kvinnor och gått en kurs, på universitetsnivå, som uteslutande handlat om mäns våld mot kvinnor. Dessa erfarenheter garanterar nödvändigtvis ingenting, men har gett mig adekvata verktyg för att göra en sådan typ av studie.

Ett etiskt dilemma forskare, som använder intervjuer som metod, tvingas förhålla sig till är balansen mellan att erhålla djup kunskap om ett visst fenomen och etisk omsorg (Kvale & Brinkmann, 2014:98). Det är särskilt svårt i denna studie då våld i nära relationer är ett känsligt ämne, medverkan i studien kan därför väcka obehag. Det finns flera sätt att förhålla sig till detta. Ett sätt var att redan i informationsbrevet, som kvinnan fick innan hon tog ställning till delta i studien, berätta att jag inte kan bistå med något särskilt stöd annat än att informera henne vart hon kan vända sig för att få det. Kvinnan ombads därför att endast delta i fall hon har utomstående stöd, professionellt och/eller privat, då intervjun kan väcka smärtsamma minnen och känslor. Under intervjuerna fanns vissa tillfällen där jag valt att inte utforska ämnet djupare

trots att det vi berört är av relevans för den aktuella studien. En kvinna, exempelvis, berättade om en händelse som orsakat PTSD vilket hon precis påbörjat traumabehandling för. När kvinnan berättade om händelsen uppstod frågor som jag ställde men inte riktigt fick svar på, istället för att gräva djupare valde jag att gå vidare.

Ett annat övervägande, som är kopplat till etik, är framställningen av kvinnornas berättelser. Om mötet, mellan informanten och intervjuaren, resulterar i en berättelse som är gemensamt skapad är presentationen och analysen av empirin exklusivt forskarens (Sohl, 2014:73). Kvale & Brinkman (2014:52) benämner denna makt, som forskaren besitter, som ett slags tolkningsmonopol. Att i framställningen av materialet spegla vad som sägs, i varje enskild intervju men också i helheten av materialet, har varit en stor utmaning för mig. Utmaningen har också legat i vilka analyser jag gör, baserat på kvinnornas berättelser.

5. Resultat och analys

I detta kapitel presenteras kvinnornas berättelser om ekonomiskt våld och myndigheters bemötande av detsamma. I det empiriska materialet har fem teman utkristalliserat sig vilka kommer ligga i fokus. Med inspiration hämtat ur Bourdieus kapitalbegrepp inleds kapitlet med en analys av hur olika resurser kan användas av kvinnans före detta partner för att utöva våld mot henne. Detta följs av en analys av det ekonomiska våldets sammanflätning med andra våldsformer, huvudsakligen det psykiska och sexuella våldet. Fokus skiftas sedan över till de kvinnor som har barn tillsammans med personen som utsatt dem för våld där våldets påverkan på föräldraskapet analyseras. Det analytiska intresset ligger främst på fördelningen av det gemensamma barnets omkostnader, samarbetet kring det och vilka konsekvenser det får för kvinnan och barnet. Därefter belyses kvinnornas upplevelser av Försäkringskassans och socialtjänstens bemötande och agerande. Kapitlet avslutas med en analys av hur kvinnans egna resursinnehav, eller brist på innehav, påverkar möjligheten att skydda sig mot ekonomiskt våld.

5.1. Resurser som redskap för att utöva ekonomiskt våld

Ekonomiskt våld i nära relationer kan utövas genom att mannen lägger beslag på kvinnans ekonomiska resurser (Branigan, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015). Genom att använda sina kunskaper om samhället eller rådande lagar kan mannen utöva det ekonomiska våldet (jfr Miller & Smolter, 2011). Ekonomiskt våld kan även utövas av mannens familj (Anitha, 2019) eller genom att mannen förstör saker av högt värde för kvinnan (Sanders, 2015). Baserat på kvinnornas berättelser skildras nedan hur ekonomiska och kulturella samt sociala och symboliska resurser, i olika kontexter, kan användas för att utöva ekonomiskt våld i nära relationer.

5.1.1. Makt över de ekonomiska resurserna

Resor, allt i minsta detalj... Från vad vi har ätit på bordet till hus, boende, kläder till barnens sparpengar - allt. Försäkringar, gymkort allt, allt, hela livet styrde han ekonomiskt.

Flera av de intervjuade kvinnorna vittnar om att de inte fått vara med om att fatta ekonomiska beslut. Ida berättar hur hennes före detta partner gradvis, under deras relation, fattade fler och fler ekonomiska beslut själv. Ojämligheten etablerades enligt Ida i början av relationen. Han blev klar med sina studier före henne, gjorde snabbt karriär och började tjäna stora summor med

pengar. Ida väljer senare i deras relation att studera vidare och tar inga studielån under den här perioden. Detta var något hennes före detta partner starkt uppmuntrade henne till i syfte att undvika höga studielån. Ida själv var också positiv till förslaget men känner sig med tiden manipulerad då det försatte henne i beroendeställning till honom vilket ledde till att hon tvingades fråga honom om pengar när hon skulle handla något: "Jag kunde ju inte köpa ett skit, jag kunde inte köpa en jacka, nya kläder, jag kunde inte köpa smink utan jag fick alltid fråga honom." Enligt Anitha (2019) är ekonomiskt våld bland annat utfallet av strategiska val gjorda av våldsutövararen med avsikt att hindra sin partners finansiella oberoende. Genom att uppmuntra Ida till att inte ta några studielån görs Ida ekonomiskt beroende av sin partner vilket kraftigt begränsar hennes ekonomiska handlingsutrymme. Hon tvingades därför att vända sig till sin dåvarande partner när hon ville köpa något (jfr Adam et al., 2008; Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013). I de ovanstående citaten framkommer det att Ida har blivit utsatt för ekonomisk kontroll som är en typ av ekonomiskt våld och kännetecknas av att mannen kontrollerar hushållets resurser. Genom att undanhålla finansiella medel och ta finansiella beslut själv utövar Idas före detta partner ekonomisk kontroll (Anitha, 2019; Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013).

Arta, som i vuxen ålder flyttade till Sverige tillsammans med sin dåvarande make från ett land i Östeuropa, berättar att hon inte fått vara med och bestämma över de ekonomiska resurserna. Till en början, i Sverige, hade de ekonomiska svårigheter men i takt med att hon vidareutbildade sig fick familjen det bättre ekonomiskt ställt. Arta är en av kvinnorna i studien som har en större inkomst än sin dåvarande partner. I intervjun beskriver Arta att hon inte fick ta ekonomiska beslut, trots att hon var familjens huvudförsörjare. Arta exemplifierar:

Typ när vi åkte till hemlandet så kunde han ge saker och ting till sin familj och dom kunde bara gå in och ta saker [från deras gemensamma bostad]. Trots att det var jag som hade investerat i dom här sakerna så hade jag ingen rätt att ha en åsikt om det, att det var han som var *mannen* och han som skulle bestämma över saker och ting. Han skulle bestämma över... Både att han ska kunna köpa saker och ting utan att jag är med eller får veta det men också över mina pengar känner jag...

Trots att Artas dåvarande make endast införskaffat en minoritet av hushållets ekonomiska resurser ska han, i egenskap av man, vara den som har kontrollen över de gemensamma resurserna och den som beslutar om fördelningen av dessa. I Artas berättelse framträder det Kate Millet (1970:31) kallar för *patriarkatets ideologi* vilket handlar om att män ska dominera

och kvinnor domineras. Artas dåvarande partners ekonomiska bestämmanderätt bottnar inte i idén om att den som införskaffat de ekonomiska medlen också har mest inflytande, utan snarare ideologin om mäns överordning och kvinnors underordning. Att vara man i det här sammanhanget är alltså en resurs då det tilldelar hennes före detta partner makten att bestämma över de ekonomiska resurserna trots att han inte införskaffat dem (jfr Bourdieu, 2012).

I materialet finns en stark koppling mellan att inte få ta ekonomiska beslut och att inte ha insyn i ekonomin. En vanlig form av ekonomiskt våld är att undanhålla viktig information om de ekonomiska resurserna (Adams et al., 2008; Anitha, 2019), vilket framträder även i denna studie. Anika berättar:

Anika: Alltså jag hade ingen... Vi hade inte samma rättigheter... Hur ska jag förklara? Samma regler gällde inte för mig som för honom, typ att jag inte fick veta vad han tjänar. Jag visste heller inte hur mycket pengar han spenderade.

I kvinnornas berättelser framkommer inte endast att de drabbats av brist på tillgång till och brist på information om de ekonomiska resurserna till följd av att deras dåvarande partner lagt beslag på dessa utan flera berättar även hur deras dåvarande partner använt sig av sitt kulturella kapital för att utöva ekonomiskt våld. Med termen kulturellt kapital avses bland annat att kunna uttrycka sig kultiverat i tal och skrift (Bourdieu, 1987) och i det här sammanhanget kan det handla om att använda sin kunskap om hur samhället fungerar för att utöva ekonomiskt våld (jfr Miller & Smolter, 2011; Toews & Bermea, 2017). Anika berättar till exempel hur hennes dåvarande partner på ett utstuderat sätt undanhållit pengar som han, strax efter att skilsmässan gått igenom, använt för att köpa sig själv en bostad. Att de ska skilja sig visste inte Anika om förrän veckan innan betänketiden för skilsmässan var slut.

Ja, eftersom det visade sig efteråt att han har sparat tillräckligt mycket så att han kan köpa sin egen lägenhet och det var väldigt genomtänkt från hans sida eftersom han sa bara 'nu är det så att du har inga pengar så har du rätt till ekonomiskt stöd från socialtjänsten' och så han var... Han hade koll på tiden då vi har gifta, så jag hade ingen rätt att... Ehm, söka hälften av... Och den dagen, den dagen skilsmässan gick igenom, dagen efter köpte han lägenhet. Även första gången han lämnade in skilsmässopapper, jag visste inte att han gjorde det, och så hade vi sex månaders betänketid och så måste man lämna en blankett till så att dom vet att vi faktiskt vill skilja oss och det gjorde han utan min vetskap.

I ovanstående citat beskriver Anika hur hennes dåvarande partners kunskap om rådande lagar leder till att han, genom olika strategier, undanhåller Anikas rättmätiga del. På så sätt använder han sitt kulturella kapital för att utöva ekonomiskt våld.

Ekonomiskt våld kan alltså utövas genom att mannen lägger beslag på kvinnans eller de gemensamma ekonomiska resurserna eller genom att mannen använder sina kunskaper om samhället och rådande lagar. Nästa del kommer att handla om hur ekonomiskt våld i nära relationer kan utövas genom sociala och symboliska resurser.

5.1.2. Våldet och de sociala och symboliska resurserna

Ekonomiskt våld behöver inte endast utövas av mannen, utan hans familj kan också utöva våldet (Anitha, 2019). Vidare kan våldet utövas genom att mannen tar ifrån eller förstör föremål av högt värde för kvinnan (Sanders, 2015; Toews & Bermea, 2017). Detta tolkas inom ramen för denna uppsats som sociala och symboliska resurser i förhållande till ekonomiskt våldsutövande.

Med begreppet socialt kapital avser Bourdieu (1987) sociala förbindelser i form av till exempel släktrationer och innefattar möjligheten att kunna nyttja varandras resurser. I den föreliggande studien berättar Maria att hennes före detta partners familj hotade om att utöva ekonomiskt våld i samband med att hon lämnade honom.

... när jag var i separationen så var jag där någon gång för att hämta grejer och då ringde hans familj... Ah då skulle dom hälsa att 'vi kommer göra hennes liv till ett ekonomiskt helvete' så dom där hoten var ju ganska hemska. För då tänkte jag också 'hur ska det gå?'

Hans familj skred dock aldrig till handling men citatet visar att det ekonomiska våldet även kan utövas av personer med relationella kopplingar till mannen. Att mannens familj också kan utöva ekonomiskt våld, i form av ekonomisk kontroll eller ekonomisk exploatering, påvisas i studier som tidigare gjorts (se t.ex. Anitha, 2019).

Ekonomiskt våld kan även utövas genom symboliska resurser. Enligt Bourdieu är symboliskt kapital den form olika typer av kapital intar när de, beroende på social kontext och sammanhang, ses som värdefulla och tillskrivs ett värde (Bourdieu, 1986; 1987). All typ av kapital har således ett symboliskt värde men i detta sammanhang förstås föremål som kvinnan själv har skapat eller utgör en minnessak som symboliskt kapital då värdet på objektet till största

del tilldelas av kvinnan själv. Utöver detta kan föremålet givetvis ha ett materiellt och ekonomiskt värde vilket i vissa fall kan vara betydelsefullt, men det analytiska intresset ligger i att det är kvinnan som tilldelar föremålet ett högt värde. I den föreliggande studien berättar flera kvinnor att deras dåvarande partner tagit sönder objekt av högt symboliskt värde, vilket även återfinns i tidigare studier (se t.ex. Sanders, 2015; Toews & Bermea, 2017). Till exempel berättar Maria att hennes dåvarande partner slagit sönder en garderob som hon själv ordnat: “Jag hade gjort iordning ett rum som var som en garderob och målad och fixat hyllor och allting, det slog han sönder.” Även Isabelle berättar att hennes dåvarande partner själv behållit eller slängt hennes ägodelar av högt symboliskt värde då han ansåg att hon inte var värd dem:

Han skulle aldrig släppa någonting till mig och jag vet att han har uttryckt att jag är... Jag är bara ett skräp, jag ska inte få någonting. Han behöll möbler som bara var mina och slängde på soptippen efter att vår förhållande gjort slut bara för att jag inte skulle få det vilket inkluderade saker jag hade ärvt av min familj som han... Han gjorde sig av med bara för att jag inte skulle få det.

I intervjun med X berättar hon hur hennes partner, vid separationen, försökt köpa bostaden de bott i som var av högt symboliskt värde för X då en äldre släkting till henne byggt det. I samband med att hon väljer att avsluta deras förhållande ansöker han om att ta ett lån för att köpa huset de fram till dess hyrt. Hon berättar: “... det var ju också ett sätt att försöka kon... För han visste att huset betydde mycket för mig och att det var någonting jag ville ha kvar”. Genom att använda sina ekonomiska resurser försöker X:s före detta partner att ta bostaden, av högt symboliskt värde, ifrån henne.

I detta delavsnitt har det ekonomiska våldets uttryck beskrivits och analyserats, det finns dock flera studier som påvisar att det finns en stark koppling mellan ekonomiskt våld och andra våldsformer (Postmus et al, 2012; Stylianou et al., 2013). Det är således vanligt att den ekonomiska våldsutövaren också utövar fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld. I nästkommande delavsnitt kommer denna aspekt att belysas.

5.2. Ekonomiskt våld i ett kontinuumsperspektiv

Ekonomiskt våld är sammanflätat med andra våldsformer som till exempel fysiskt, psykiskt och sexuellt våld och de olika våldshandlingarna inträffar ofta samtidigt och kan förstärka varandra (Postmus et al. 2012; Sanders, 2015; Stylianou et al., 2013; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Någon som har teoretiserat kring detta är Kelly (1988:76) som med begreppet våldets

kontinuum synliggör hur våld inte består av isolerade händelser utan snarare är en del av ett större mönster av handlingar och beteenden. Vidare menar hon att kvinnors erfarenheter av våld sällan går att kategorisera i tydligt förutbestämda våldskategorier (Kelly, 2012). Baserat på kvinnornas berättelser skildras nedan kopplingarna mellan, i huvudsak, det ekonomiska, psykiska och sexuella våldet.

5.2.1. *Det ekonomiska och psykiska våldet*

Isabelle, liksom flera andra kvinnor i studien, fick ofta höra av sin före detta partner att hon inte kunde ta egna kloka ekonomiska beslut:

... 'du är slarvig, du köper... Du är slösaktig, du är... Du köper onödiga saker, du konsumerar, titta vad det här kvittot du spenderar, så här mycket, hur tänker du? Gud vad du är dålig'

Isabelle minns att det ofta skedde i samband med att han hade slut på sina pengar och upplevde själv att det var ett sätt för honom att psykiskt trycka ner henne på i syfte att få tillgång till hennes pengar. Han kunde exempelvis säga "Ah men ska du...? Du gör bara av med pengar. Du borde... Ge mig mer pengar". Genom att framställa sig själv som den enda som förmår att ta goda ekonomiska beslut försöker Isabelles dåvarande partner att få henne att lämna över sina ekonomiska resurser till honom. Ebba berättar om liknande erfarenheter och menar att det ledde till att hon blev mer bunden till sin dåvarande partner:

... att då dessutom ha någon hemma som endast talar om för en att man är värdelös med pengar, att man bara tar en massa dåliga beslut. Det gör att man blir ännu osäker - jag blir ännu mer bunden till honom. Eller blev, ännu mer bunden till honom 'ja men är det här ett bra beslut? Är det här ett bra beslut? Eller hur ska jag tänka med det här? Är det rimligt att lägga ut dom här pengarna eller vad liksom?' eller så ...

Lotta som under hela deras relation fått höra att hon inte klarar av att ta bra ekonomiska beslut stannade kvar i relationen med honom på grund av det:

Under hela mitt liv har jag känt det och det har alltid sagts så till mig 'du kommer inte klara dig' överhuvudtaget. Jag ville lämna *så mycket*, jag *orkade* verkligen inte leva med honom men... Men... Jag var också... Jag visste inte hur jag skulle... Jag fick ju för mig att jag kan ju inte klara mig, jag kan inte betala... Betala och ta hand om mina barn liksom, innan barnen växte upp... Så det kände jag och det hade jag ju kunnat men jag trodde inte det.

I de ovanstående fallen framkommer att kvinnornas respektive partner försöker att nedvärdera hennes kompetens vad gäller att ta ekonomiska beslut för att få henne att tvivla på sin egna förmåga. Ovanstående citat är exempel på hur ekonomiskt våld är sammanflätat med psykiskt våld. Kopplingen mellan psykiskt våld och ekonomiskt våld återfinns i andra studier (se t.ex. Moe & Bell, 2004; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b) och går att förstå utifrån begreppet *våldets kontinuum* då kvinnornas upplevelser av våld i såväl tidigare studier som den aktuella inte går att kategorisera i tydligt förutbestämda våldskategorier (Kelly 1988:76; 2012). Vidare går ovanstående berättelser mer specifikt att förstå med hjälp av begreppet *gaslighting*, som är en form av psykiskt våld. Gaslighting definieras av Abramson (2014:2) som: "... a form of emotional manipulation in which the gaslighter tries (consciously or not) to induce in someone the sense that her reactions, perceptions, memories and/or beliefs are not just mistaken, but utterly without grounds—paradigmatically, so unfounded as to qualify as crazy." Gaslighting sker genom att våldsutövaren vid upprepade tillfällen och på ett övertygande sätt ger beskrivningar av verkligheten som framställer offret som psykiskt labil. På så sätt kan våldsutövaren kontrollera offrets uppfattning av verkligheten och samtidigt bibehålla positionen som sanningsbärare och auktoritet (Roberts & Andrews, 2013). Genom att nedvärdera kvinnornas kompetens vad gäller att ta ekonomiska beslut för att få henne att tvivla på sin egna förmåga utövas gaslighting. För att synliggöra sammanflätningen av psykiskt och ekonomiskt våld går dessa handlingar att benämnas som *ekonomisk gaslighting*.

Lottas dåvarande make nedvärderade inte endast hennes kompetens vad gäller att ta ekonomiska beslut, han begränsade även hennes insyn och gav falska förespeglningar av deras ekonomi. Lotta berättar:

Innan hade vi ju inga pengar och sen när han börja jobba så kom pengarna in i hans konto och jag... På något sätt så gav det en oskriven lag kändes det som att... Jag fick liksom aldrig insyn. Utan fick också däremot veta att jag var tvungen att spara, vi hade inte så mycket pengar som jag trodde att vi har och jag fick inte slösa... Det blev på något sätt väldigt, efteråt, så... Och jag levde ju med den 'vi kanske inte har så mycket pengar' och man ska vara... För vi hade inte haft det innan liksom.

Trots att familjen, enligt Lotta, hade det gott ställt var hon konstant tvungen att spara. För Lotta blir det tydligt att han undanhållit information om hushållets ekonomi då hon efter skilsmässan och bodelningen får veta hur stor summa hennes rättmätiga pengar är. Dessa pengar, det vill säga hälften av det gemensamma, berättar Lotta att hon till en början inte skulle få. Det tog flera månader innan hennes före detta make gick med på att ge henne pengarna och orsaken var för

att han inte ansåg att hon hade rätt till dem: "... Jag skulle inte få pengar, jag skulle inte få *hans* pengar...". När han väl överförde pengarna till henne legitimerade han sin handling genom att säga att han gett henne en gåva. När Lottas före detta partner ger falska förespeglningar av verkligheten för att få Lotta att spara pengar utövas ekonomisk gaslighting vilket också kan sägas vara fallet när han upprepade gånger och på ett övertygande sätt försöker få Lotta att tro att hennes rättmätiga pengar egentligen är hans.

Ovan har kopplingen mellan det ekonomiska och psykiska våldet analyserats. I nästa del kommer kopplingen mellan det ekonomiska och sexuella våldet att skildras.

5.2.2. Det ekonomiska och sexuella våldet

Linnea flyttade hemifrån när hon gick i gymnasiet för att bo med sin partner och under tiden de bodde tillsammans hade hon lite inflytande över den gemensamma ekonomin. Hon beskriver att hennes dåvarande partner, som hade en bra inkomst, tog egna ekonomiska beslut för att försätta henne i skuld till honom. Linnea berättar:

Det började med att han liksom bjöd på jättemycket och typ köpte grejer å... Ja i början kändes det väl ganska trevligt att ha någon form av uppskattning för det var ju så man tolkade det, tills det började komma motkrav till dom här pengarna som användes. Han kunde typ såhär helt plötsligt köpt en telefon till mig och då skulle jag visa tacksamhet för det. Och det var väl då jag började förstå att han använde pengar för att få mig i ett underläge ehm... Och sen fick man ju höra det att 'ja, men det är ju... Jag äger ju din telefon' och 'jag... Det är ju jag som har köpt det där åt dig och jag har ju bidragit till det här' och 'varför lyssnar du inte på mig' och 'varför gör du inte som jag säger?' [...] två gånger kommer han hem med två nya telefoner och då frågar jag varför han har köpt ny telefon och för att såhär, jag hade en fungerande telefon och ja, då var jag inte tacksam utan då var jag oförsämd och grejer. Så att det var bara att byta telefon.

Trots att Linnea inte var inkluderad i beslutsprocessen vid inköpet av de nya telefonerna stod hon i skuld till sin dåvarande partner. Linnea som på den tiden endast hade studiemedlet som inkomst beskriver att hon tvingades att utföra sexuella handlingar med sin dåvarande partner för att betala tillbaka. Ovanstående illustrerar hur ekonomiskt våld också kan vara sammanflätat med sexuellt våld. Att utnyttjas sexuellt som en form av betalning återfinns i tidigare studier (se t.ex. Sanders, 2015; Usta et al, 2013) i vilka det framkommer att mannen kan tvinga kvinnan att ha sex med honom för att få pengar då det är han som kontrollerar hushållets ekonomiska resurser.

Isabelle berättar om en liknande erfarenhet då hennes dåvarande partner vid ett tillfälle försökt sälja henne till en främmande man för att få in pengar:

Han kommer in i lägenheten och säger, förklarar liksom 'jag vill att du... Jag tycker att du ska göra det' eller 'du ska göra det här och nu går' ja men Lasse eller gud vad han nu heter, 'han ska gå och ta ut tre tusen och jag vill att du går in i duschen' och eh jag fick ju panik, *otrolig* panik det... Jag tror jag bröt ihop helt och hållet och han blev arg på mig för att jag inte tänkte göra det här, för att jag inte tänkte ställa upp och lösa den här situationen, skrek och drog mig i håret och grejer såatt...

Att försöka tvinga sin partner att sälja sin kropp mot betalning går att beteckna som ekonomisk exploatering, vilket är en typ av ekonomiskt våld (Näsman & Fernqvist, 2015). I ovanstående citat framkommer att hennes dåvarande partner *också* använt sig av psykiskt och fysiskt våld för att få henne att genomföra handlingen. I Isabelles, men även i de andra kvinnornas, berättelse synliggörs vikten av att se ekonomiskt våld i nära relationer i ett kontinuumsperspektiv; olika våldsformer är sammanflätade med varandra, inträffar ofta samtidigt och kan förstärka varandra (jfr Kelly, 1988; Ulmestig & Eriksson, 2017b). För att kunna se det ekonomiska våldets sammanflätningar är dock kunskap om respektive våldsform och dess särskilda karakteristika en förutsättning, då det annars inte går att särskilja olika våldsformer från varandra (jfr Ulmestig & Eriksson, 2017b).

5.3. Föräldraansvaret – våldets nya vägar efter separationen

Majoriteten av kvinnorna i studien har barn tillsammans med personen som tidigare utsatt dem för våld. På grund av det delade föräldraansvaret har ytterligare vägar för att utöva ekonomiskt våld skapas såväl under separationsfasen som efter utifrån det gemensamma försörjningsansvaret (jfr Näsman & Fernqvist, 2015). Nedan skildras hur ekonomiska resurser kan användas för att utöva ekonomiskt våld kopplat till föräldraansvaret, hur det ekonomiska våldet påverkar föräldraskapet och vilka konsekvenser det får för kvinnan och barnet.

5.3.1. Det gemensamma hushållet och den enskilda egendomen

Något som framkommer i intervjumaterialet är hur flertalet kvinnor tar ansvar för att tillgodose hushållets behov med sina egna resurser, medan mannens förblir hans enskilda egendom. Maria, som tjänade lika mycket som sin dåvarande partner, berättar att pengarna som blev över efter att det nödvändigaste betalats av eller inhandlats spenderade hennes dåvarande partner på egna intressen. Själv berättar Maria att hon inte kunde "sväva ut" – hon köpte sällan saker till sig själv eller gjorde något med sina vänner. Maria berättar:

Sen, dom pengar som var kvar... Jag fick i stort sett till mat. Resten skulle han ha till nöjen, kan man väl säga... Han gick ju ut mycket och festade. Han ville gärna ha tekniksaker som högtalare och.... Bilar.

Arta, som var familjens huvudförsörjare, berättar att hon till en början betalade familjens räkningar men att det fick hennes dåvarande partner att känna sig omanlig. Efter att han initierat ett antal bråk om detta orkade Arta inte mer och lämnade över sysslan till honom. När han ansvarade för att betala familjens gemensamma räkningar använde han företrädesvis Artas pengar. När Arta kände att hon ville arbeta mindre, för att kunna ägna mer tid åt återhämtning, tyckte hennes dåvarande partner att hon skulle fortsätta arbeta. Hon berättar:

Vi kunde se varandras konton och då hade han möjlighet att flytta pengarna från mitt konto till hans och för ett tag var det jag som betalade räkningar men då blev det hela tiden bråk mellan mig och honom. För att slippa bråk så lät jag honom ta det ansvaret och då kunde han betala alla våra räkningar som vi hade med mitt, från mitt lönekonto, och sen blev det alltid kvar [pengar] på hans lönekonto. Och sen när, när vi pratade och sa att 'det är ju jag som ju tar hela ansvaret' eller 'alldeles för mycket ansvar och jag vill sakta ner och jobba mindre och vila mer' så sa han 'nä, du måste ju jobba' för det var det som var ansvaret som jag skulle ta för hela vår ekonomi.

I samband med att de skulle separera från varandra framkom det att Artas före detta make, utan hennes vetande, hade öppnat flera bankkonton för eget sparande. Vid bodelningen försökte han dölja dessa pengar från henne. Ekonomisk dränering, som är en typ av ekonomiskt våld, kan bland annat ske när kvinnans resurser går in i hushållets ekonomi medan hans förblir enskild egendom eller när kvinnan tvingas ta ett orimligt stort ansvar för hushållets kostnader (Moe & Bell, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015). Dessa processer går att förstå utifrån Bourdieus (1987) kapitalbegrepp där den ojämna fördelningen av utgifter leder till att kvinnan gör sig av med mer resurser än mannen vilket i förlängningen kan missgynna hennes ekonomiska situation och göra det svårare för henne att lämna sin våldsutövande partner (jfr Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b).

I flera intervjuer, illustrerat med citaten ovan, framkommer att kvinnorna fick ta ett stort ekonomiskt ansvar för hushållets kostnader i förhållande till deras inkomst. Det framkommer också att deras dåvarande partner tagit ett ekonomiskt ansvar för de gemensamma kostnaderna, men att deras intjänade pengar eller hushållets gemensamma ekonomiska resurser som blev över var deras och inte gemensamma eller kvinnans. Dessa pengar användes ofta till att bekosta hans nöjen och intressen något kvinnorna, i jämförelse, sällan fick eller hade råd med. Varför

kvinnorna tar ett större ekonomiskt ansvar för hushållets behov och sällan spenderar pengar på sig själva går att förstå utifrån det Millet (1970) kallar för *patriarkatets ideologi*. Hur hushållets ekonomiska resurser ska fördelas och spenderas bestämmer män och för att upprätthålla denna ojämlika maktordning kan män använda sig av (ekonomiskt) våld. Vidare går ovanstående berättelser att förstå utifrån förväntningen om att kvinnor ska stå för hemmets skötsel och barnens omsorg (Abbott, Tyler & Wallace, 2005:36f). I citaten ovan framkommer att kvinnorna bär ett stort ekonomiskt ansvar för såväl hemmet som barnen.

5.3.2. Barnet som ett objekt eller subjekt?

Det ekonomiska våldet kvinnorna berättar om i intervjuerna påverkar inte endast dem, utan även barnen. Baserat på kvinnornas utsagor framkommer skillnader i mammornas och pappornas syn på barnen, till följd fick barnet inte alltid sina behov tillgodosedda av sin pappa och barnet kunde även, i vissa fall, användas som objekt för att utöva ekonomiskt våld mot mamman. Detta kan analytiskt länkas till Brunos (2018) artikel om hur barn positioneras i förvaltningsrättens överprövningar av ärenden som rör ekonomiskt bistånd och familjerättsärenden. I sin studie finner Bruno att barnet beroende på kontext positioneras som ett objekt, inkompetent subjekt eller ett kompetent subjekt⁷. Genom att applicera Brunos begreppsapparat på kvinnornas utsagor framkommer det att kvinnorna tenderar att se på barnet som ett kompetent subjekt, det vill säga en egen individ med egna behov, intressen och åsikter. Dessa uppfattningar återfinns inte alltid hos barnets pappa. Tvärt emot positioneras barnet, på olika sätt, som ett objekt eller inkompetent subjekt. För att inte barnet ska fara illa av pappans beteende prioriterar mamman barnets behov på bekostnad av sina vilket, i vissa fall, leder till mer ekonomiskt våld (jfr Branigan, 2004).

Arta berättar att hennes före detta partner tillika barnets pappa själv kunde unna sig saker, till exempel genom att handla dyra råvaror, medan hon och barnen tvingades hushålla med få resurser trots att de som familj har det gott ekonomiskt ställt. Om hon inte gjorde det kunde hennes före detta make bli arg. Arta beskriver hur barnens materiella behov, som familjen enligt mamman har råd med och barnen fick, var orimliga enligt pappan och en följd av mammans dåliga uppfostran.

---

⁷ Med objekt menar Bruno (2018) att barnet positioneras utan röst eller egna behov. Med inkompetent subjekt menar Bruno att barnets åsikter hörs men inte ses som trovärdiga utan ett resultat av manipulation. Det sker även när barns åsikter ses som omogna eller irrelevanta. Barnet positioneras som ett kompetent subjekt när barnets önskan, exempelvis, ses som viktig. För mer detaljer kring studien, se 2.3. *Konsekvenserna av våldet för kvinnorna och deras barn*.

... han krävde att jag ska vara det [återhållsam med pengar] och barnen. Jag och barnen ska vara.... Om jag köpte någonting dyrt till barnen för att alla andra vänner hade något likadant för jag ville inte att mina barn ska utmärka sig, för vi hade råd egentligen att vi ska göra det... Kunde det komma någonting 'du har gjort det här, det är ditt fel, du skämmer bort dom'. För på sistone var allt vi bråkade om, det handlade inte om mig längre utan det handlade om barnen och det jag hade gjort för dom och jag kände också att när dom var små kunde jag bestämma hur billiga... Och vilka kläder och såna saker men ju äldre dom blev så är det dom som vill bestämma såna saker. Jag är totalt ointresserad av att jag ska bestämma över dom, ehm så ja.

Helia: Så barnens vilja tolkade han att det är du som har fostrat dom på ett visst sätt. Förstod jag det rätt?

Arta: Precis, precis, precis. Och det var mitt fel. Det var också min uppgift att uppfostra dom på ett visst sätt och när det inte passade honom då var det inte rätt sätt och när det inte var rätt sätt så var det mitt fel. Alltså skulden hamnade hos mig, skulden och skammen och allt, så var det.

I ovanstående citat går det att utläsa att Artas före detta make positionerar barnen som inkompetenta subjekt. Barnens önskemål hörs, men framstår som irrelevanta. Målet är att spara pengar och det är barnen, och Arta, som ska stå tillbaka. När det inte sker, det vill säga Arta uppfyller barnens önskemål, är det hennes fel. Det är hon som inte lyckats forma barnen "på rätt sätt".

Maria beskriver att hon prioriterade barnens behov före sina. Hennes före detta partner tog ofta barnens vinterkläder i samband med umgänge för att sabotera hennes ekonomi och brydde sig inte om vilka konsekvenser det fick för barnen. Maria berättar:

Kläder som jag köpte till barnen tog han, så jag fick aldrig tillbaka dom. Så jag tänkte... Jag köper inte kläder till mig, utan jag köper till dom för att dom ska vara varma. Så han kunde liksom, när dom kom tillbaka till mig då, för vi bytte då så att vi slapp träffas... Men då kunde dom gå mitt i vintern med en tröja, fleecetröja, då har han tagit dom där nya vinterkläderna... För han ville inte 'det du köper får vara hos dig, det jag köper får vara hos mig' jag ba 'men hur ska det bli med övergången då? Ska dom bara frysa då den dagen?'.
.

I Marias utsaga positioneras barnen som ett objekt av barnens pappa och ett kompetent subjekt av barnens mamma. Barnen positioneras som objekt när deras egna behov och intressen åsidosätts för att utöva ekonomiskt våld mot Maria. Maria, däremot, tar deras behov i beaktande vilket leder till att hon gång på gång tvingas köpa nya vinterkläder till sina barn trots att det är

mycket kostsamt. För att kunna ha råd att köpa det barnen behöver prioriteras deras behov på bekostnad av hennes egna. Att själv stå tillbaka, för att tillgodose barnens behov, är en strategi flera kvinnor använder sig av för att tillgodose barnens behov och skydda dem (Branigan, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015). Ekonomisk deprivering kännetecknas av att mannen nekar kvinnan eller barnen resurser för deras grundläggande behov (Anitha, 2019; Branigan, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b) vilket illustreras i citatet ovan.

Föräldrarnas skilda synsätt på barnet återfinns även i Idas berättelse vilket leder till att det ekonomiska våldet fortsätter då Idas före detta partner använder barnen som verktyg för att trycka ner Ida och skada hennes ekonomi. Under intervjun berättar Ida att barnens pappa inte ville stå för hälften av kostnaden av deras tonårsdotters gymkort och bestämmer därför att dottern inte ska träna när hon bor hos honom:

... vi hade nyligen en diskussion om att vår dotter vill gå på gym och man ska ju dela på barnens idrottsintressen tycker jag, men då fick jag till svars att 'hon gymmar bara på dina veckor, hon ska inte gymma på mina så du får stå för det själv' [...] Jag är fortfarande under hans våld. Och tyvärr är det så att, för barnens skull så tar jag över vissa ekonomiska saker vilket gör att jag faller fälleben för mig själv.

Även här positioneras tonårsdottern, i Idas utsaga, som ett objekt av barnets pappa och ett kompetent subjekt av barnets mamma. Vad tonårsbarnet vill eller har för behov tar pappan inte hänsyn till, utan förhindrar henne från att träna för att slippa betala för gymkortet. Ida beskriver själv, under intervjun, att han är ekonomiskt välbeställd och därmed borde kunna betala. Syftet med att inte betala är enligt Idas uppfattning att skada hennes ekonomi. Konsekvenserna för dottern blir att hon tvingas att avstå från träning varannan vecka och för Ida fortsätter det ekonomiska våldet, trots att de separerat, då hon för sin dotters skull tvingas stå för hela kostnaden.

5.3.3. Underhåll till barnen

Underhållet är i forskning utpekat som en arena där pappor kan utöva ekonomiskt våld (Näsman & Fernqvist, 2015). I de fall barnet, efter separationen, huvudsakligen bor hos sin mamma är det pappan som ska betala underhåll för barnet. Genom olika strategier går det dock att undvika att betala (Näsman & Fernqvist, 2015; Toews & Bermea, 2017), vilket resulterar i att barn och kvinnor går miste om ekonomiska resurser som de enligt lag har rätt till (7 kap. 1-2 §§,

Föräldrabalken). Vidare kan våldsutsatta kvinnor, i de fall våld tidigare eller fortfarande används, sänka sina krav i förhandlingar om exempelvis underhållsbidrag på grund av rädsla (Ekbrand, 2006:216ff). På så sätt kan kvinnors erfarenheter av våld leda till att våldsutövande män inte behöver bidra lika mycket till barnets försörjning, vilket i sin tur kan leda till en sämre ekonomisk situation för såväl barnet som kvinnan. Lisa är en av kvinnorna i studien som på grund av rädsla för ytterligare våld och för att undvika konflikter sänkt sina krav. Lisa berättar till exempel att hennes före detta partner, vid flera tillfällen, hotat om att utsätta henne för våld om hon inte tar tillbaka sin ansökan om underhållsstöd hos Försäkringskassan. För att undvika konflikter gick Lisa, under en period, med på att få en längre summa i underhållsbidrag än minimibeloppet:

För vi kom ju överens om att han ska ge mig tusen kronor... Var överenskommelsen och sen så skulle han ge mig pengar, dom här 573 upp då, när det behövdes, typ kläder och såna där saker. För att jag... Det är klart att min ekonomi är väldigt ansträngd men jag skulle kunna klara mig utan dom 573 kronor och så skulle jag dessutom slippa bråken.

Detta regleras, några månader senare, av Försäkringskassan som skickar en klumpsumma med pengar till Lisa som hennes före detta partner underlåtit att betala. När han själv får en faktura på samma belopp av Försäkringskassan blir han hotfull igen.

Arta, vars man under perioder haft ansvar att betala familjens alla räkningar, berättar att han aktivt vägrat genomföra en adressändring fastän han inte bor kvar i bostaden för att slippa betala underhållsstöd. När de diskuterat underhållsfrågan berättar Arta att han har sagt att:

(...) 'du får barnbidrag, jag ska inte ge någonting till dig, jag ska inte betala någonting för barnet för du får ju barnbidrag' samtidigt som han vet hur lite det är barnbidraget jämfört med sonens behov som spelar handboll och alla cuper och alla grejer och alla kläder och allt körande genom hela Sverige fram och tillbaka så...

I den föreliggande studien beskriver flera kvinnor att barnens pappa har det gott ställt ekonomiskt och borde kunna betala ett relativt högt underhållsbidrag, men ändå betalar minimibeloppet. En kvinna i studien, vars före detta partner är högutbildad och har ett välbetalt arbete, berättar att han har vägrat att betala underhållsbidrag till henne. Istället har han bett deras gemensamma tonårsbarn att kontakta honom när behov finns och skickar sporadiskt en färdig matkasse till mamman. I likhet med Näsman och Fernqvist (2015) leder pappornas strategier för att undvika att betala underhållsstöd och mammornas strategier för att undvika våld och

konflikter till att barnen får en sämre ekonomi. Ett exempel på hur männens ekonomiska våld påverkar barnen är Artas dotter som eventuellt kommer att behöva sluta med sitt fritidsintresse då Arta inte längre har råd att bekosta det själv. Vissa kvinnor berättar även att de, på grund av att de står för huvudparten eller alla av barnets omkostnader, lever på mycket små marginaler (jfr Näsman & Fernqvist, 2015). Ovanstående berättelser illustrerar hur ekonomiskt våld kan utövas genom undanhållandet av ekonomiska resurser och vilka konsekvenser detta får för barnets och kvinnans livsvillkor. Hur Försäkringskassan förhåller sig till och hanterar våld i nära relationer kopplat till underhållet kommer i nästa delavsnitt analyseras.

5.4. Den maskuliniserade byråkratin

Att få rätt stöd av professionella som ekonomiskt våldsutsatt är viktigt då det kan minska risken för att hon går tillbaka till våldsutövaren (Ulmestig & Eriksson, 2017b). I den föreliggande studien beskriver flera kvinnor att de fått den hjälp de önskat av myndighetspersoner, samtidigt som det finns flera berättelser om brist på förståelse och stöd. Med fokus på Försäkringskassans och socialtjänstens bemötande och agerande skildras kvinnornas berättelser nedan.

5.4.1. Försäkringskassan och underhållet

Som tidigare nämnts, i avsnittet *Tidigare forskning*, genomfördes en reform avseende underhållsstödet år 2016. Utifrån de nya bestämmelserna ska Försäkringskassan inte längre betala ut underhållsstöd om den bidragsskyldige föräldern under minst sex månader i följd har betalat rätt belopp i rätt tid till Försäkringskassan (se t.ex. Fernqvist, 2020; ISF, 2019). Ebba är en av boföräldrarna som fått sitt underhållsstöd indraget efter reformen, istället ska underhållet skötas föräldrarna emellan. När Ebba kontaktar Försäkringskassan för att se om det går att lösa frågan på annat sätt, då hon upplever att det är mycket påfrestande att behöva ingå någon typ av ekonomisk överenskommelse med barnens pappa utifrån deras bakgrund som präglats av våld, ber myndigheten henne att återkomma om han börjar missköta inbetalningarna.

(...) det var så här att 'då får du ta kontakt igen ifall det inte... Nu har han betalat in punktligt' liksom, ja men jo till försäkringskassan det var inte så konstigt liksom och jag har ju fått underhållsstöd under förra terminen för då hade jag det ena barnet som bodde hemma hos mig på heltid men jag fick väl påminna honom exakt varenda månad liksom.

I citatet ovan berättar Ebba hur hennes före detta partner i regel överför underhållsbidraget senare än avtalat till henne. Ebba beskriver det flera kvinnor i studien tar upp - att männen sköter transaktionerna till Försäkringskassan men inte till dem. Att sköta betalningarna till

Försäkringskassan för att sedan ställa till med besvär när föräldrarna ska sköta underhållsbidraget sinsemellan återfinns i andra studier (Fernqvist, 2020:26ff; ISF, 2019:121f). Enligt tidigare studier kan beteendet förstås som en strategi för att utöva makt och kontroll över boföräldern (Fernqvist, 2020:26; Natalier, 2018) och som i Ebbas berättelse kan det innebära att mannen själv kan bestämma när han ska betala underhållet vilket kan försvåra tillvaron för den andra föräldern. I internationell forskning har liknande företeelser betecknats som *state facilitated economic abuse* (Natalier, 2018:121), vilket innebär att välfärdsstatliga insatser inte bara misslyckas med att förhindra ekonomiska övergrepp utan ibland även möjliggör dem.

Visad betalningsvilja till en myndighet betyder alltså nödvändigtvis inte att den betalningsskyldiga föräldern sköter transaktionerna till den andra föräldern. Av denna anledning spelar Försäkringskassan en viktig roll för kvinnors finansiella situation och stabilitet (jfr Adams et al., 2008; Sanders, 2015). Underhållet för Annas barn går idag via Försäkringskassan och hon själv tvivlar på att barnets pappa skulle sköta betalningarna om de skulle betalas direkt till henne. För Anna är underhållet viktigt då hon har en låg inkomst samtidigt som hon uteslutande står för barnets alla omkostnader: “Vi skulle klara oss, det skulle vi, men det skulle bli tight, skulle det för den... Alltså en tusenlapp låter inte jättemycket men en... När man har ett barn så är en tusenlapp jävligt mycket...” För Anna, och många andra kvinnor, är underhållet en viktig inkomstkälla (jfr Fernqvist, 2020:22ff).

I intervjun med Ebba framkommer att Försäkringskassan inte frågat henne om tidigare erfarenheter av våld i nära relationer. Enligt Fernqvist (2020:24ff) är tidigare erfarenheter av våld dock inte en garant för att bli medgiven undantag från den så kallade 6-månadersregeln. I de fall undantag medges ska det dock prövas var sjätte månad för att säkerställa att de särskilda skälen kvarstår. Orsakerna som ligger till grund för bedömningen av särskilda skäl, såsom våld i nära relationer, upphör emellertid sällan och riskerar istället att riva upp tidigare konflikter vilket kan förvärra situationen för föräldrar och barn (ISF, 2019:18).

I linje med tidigare studier verkar lagändringen innebära negativa konsekvenser för bland annat ekonomiskt våldsutsatta kvinnor (Fernqvist, 2020; ISF, 2019). Vidare verkar möjligheten att kunna åberopa särskilda skäl inte vara tillräcklig för att skydda de kvinnor som tidigare blivit utsatta för våld – tvärtom verkar undantaget svårt att få samt behålla och kan leda till ytterligare våld. Trots att kunskap finns om riskerna för ekonomisk maktutövning genom underhållet (jfr

Natalier, 2018; Näsman & Fernqvist, 2015) verkar kvinnors och barns behov av ekonomiska resurser och kvinnors erfarenheter av ekonomiskt våld i nära relationer inte fullt ha beaktats vid lagändringen gällande underhållsstödet. Ur ett makroperspektiv går bristen på hänsyn att förstå utifrån en förståelse av byråkratin som maskuliniserad (Ferguson, 1984). Då män historiskt verkat i den offentliga sfären i vilken kvinnor exkluderats (1984:31ff) har en byråkrati växt fram där kvinnliga erfarenheter och åsikter underordnas (ibid:92f) vilket, i förlängningen, har institutionaliserat mäns överordning och kvinnors underordning (ibid:203). Med lagändringen möjliggör staten för att underhållet, i större utsträckning, kan användas för att utöva ekonomiskt våld (jfr Natalier, 2018) vilket innebär att kvinnor riskerar att utsättas för ytterligare våld samtidigt som deras ekonomiska säkerhet och autonomi hotas (se t.ex. Fernqvist, 2020; ISF, 2019).

5.4.2. Socialtjänsten

Lisa som har ett barn tillsammans med personen som tidigare utsatt henne ekonomisk dränering berättar under intervjun att det, av olika anledningar, pågår en barnavårdsutredning hos socialtjänsten. På grund av det har Lisa, sedan en tid tillbaka, varit i kontakt med socialarbetarna på enheten. Det gemensamma barnet bor hos Lisa på heltid men träffar sin pappa under vissa helger för umgänge. Inför varje umgänge ringer barnets pappa upp Lisa för att be om pengar då han själv saknar ekonomiska resurser för att ta hand om barnet. När Lisa tar upp detta med barnavårdsutredarna anser de att Lisa ska ge pengar till barnets pappa så att han kan ha råd att handla mat de gångerna han har umgänge med barnet.

Lisa: (...) men soc [socialtjänsten] däremot var ju sådär 'ja men du kanske kan hjälpa till och stötta upp när då [barnet] ska vara där så att det finns mat' och jag ba 'fast det är inte mitt ansvar'...

Helia: Men vem är det som säger det här? Är det barnhandläggarna?

Lisa: Barnhandläggarna, barnutredningen. Ja men jag behöver stötta honom i... Så att han kan ha sitt barn, hur jag gör det, det är lite upp till mig. Jag ba 'fast det är ju pengar som är problemet' (...)

Trots att båda föräldrarna har ett ömsesidigt försörjningsansvar gentemot barnet och trots att de har separerat är det Lisa som bör stå för kostnaderna enligt barnhandläggarna på socialtjänsten. Att pappan, på olika sätt, inte tar sitt ekonomiska ansvar över barnets omkostnader är tydligt då han, som tidigare nämnt i avsnittet, också utsatt henne för våld i samband med att hon krävt

underhållsstöd. Genom att be Lisa att ”stötta upp” ekonomiskt förstärker socialtjänsten den ojämlika maktbalansen. Deras bemötande och agerande går att förstå som fortsatta övergrepp då socialtjänsten allierar sig med barnets pappa som härigenom kan fortsätta utöva ekonomiskt våld (jfr Natalier, 2018).

Kvinnor som lämnar män som utsatt dem för bland annat ekonomiskt våld är ofta ekonomiskt sårbara vid separationen och deras försörjningsmöjligheter kan komma från exempelvis försörjningsstöd (Moe & Bell, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015; Ulmestig & Panican, 2016). I samband med att Linnea beslutade sig för att lämna sin våldsutövande partner tog hon kontakt med socialtjänstens enhet för försörjningsstöd. Hon hade hamnat i en prekär ekonomisk situation då hennes dåvarande partner på olika sätt, under hela deras förhållande, förhindrat och begränsat hennes möjligheter att införskaffa egna pengar. Hon förklarar sin situation för socialtjänsten - att hon blivit utsatt för våld men vill lämna och behöver hjälp. Linnea får dock aldrig hjälp då försörjningsstöd anser att hennes boendekostnad är för hög, men hon är välkommen att höra av sig till försörjningsstöd igen om hon flyttar till en mindre bostad.

... och då sa hon det att ‘nä, då får du ansöka om en lägenhet för att du ska kunna få stöd av oss’ men då tyckte jag liksom såhär att om jag har min fasta trygghet i mitt boende liksom och det jag behöver hjälp med är räkningar när om, om det inte funkar att gå runt för att jag är timvikarie eh och då sa hon det bara det att ‘näe, då får du flytta ifrån huset och flytta in i en lägenhet som vi bedömer är rätt storlek för en person och då kan vi hjälpa dig ekonomiskt’ och eh jag förstår ju hur dom tänker för det är ju ganska privilegerat att [hyra] ett hus samtidigt som det blir lite såhär att då ska man som våldsutsatt, under flera års tid, släppa allting som man har någon form av trygghet i för att kunna få ett ekonomiskt stöd.

Försörjningsstöd tipsar dock om en annan enhet på socialtjänsten som hjälper våldsutsatta dit Linnea kan vända sig. När hon tar kontakt med dem erbjuder de henne stödsamtal i form av ett våldsprogram. I intervjun berättar Linnea att enheten som gav stödsamtalen om våldet: “... hade jättestor förståelse för det [ekonomiskt våld] och det var egentligen [namn på enheten] som hjälpte mig att förstå att det var ett ekonomiskt våld”. Socialarbetarna som arbetar på denna enhet beskriver Linnea som viktiga i hennes uppbrottsprocess, vilket är i linje med tidigare studier (Ulmestig, 2018; Ulmestig & Panican, 2016). Dessa frågade även om Linnea behövde hjälp ekonomiskt, men det enda de kunde göra var att tipsa Linnea om att ta kontakt med försörjningsstöd eller Försäkringskassan. I Linneas berättelse framträder en bild av att varken enheten för försörjningsstöd eller våldsutsatta vill ta ansvar för gruppen ekonomiskt våldsutsatta vilket leder till att Linnea ”bollas runt” och inte får rätt stöd. Tidigare gjorda studier

påvisar att professionella tenderar att erbjuda emotionellt och psykosocialt stöd, inte ekonomiskt och materiellt stöd, trots att våldsutsatta själva önskar hjälp med att kunna bli ekonomiskt självständiga från våldsutövaren (se t.ex. Postmus et al., 2012). I Linneas fall verkar båda delarna ha varit lika viktiga, trots det fick hon endast emotionellt stöd av socialtjänsten i sin kommun. En förklaring till varför kvinnornas stödbehov främst tolkas i psykologiska termer, och inte materiella eller ekonomiska, är att myndighetspersoner saknar kunskap om hur underskott av ekonomiskt kapital formar kvinnors erfarenheter av våld och påverkar möjligheten till att kunna lämna, vilket kan leda till att våldsutsatta kvinnor inte får det stöd som de har behov av (jfr Coker, 2005).

Flera kvinnor i studien berättar att de inte har fått det ekonomiska stöd som de har varit i behov av när de ansökt om det hos socialtjänsten eller Försäkringskassan. Detta eftersom de inte nått upp till de krav som ställts av respektive myndighet. Weber, som skapade en idealtyp där han urskilde byråkratins flera drag, menar att byråkrati bland annat kännetecknas av förutsägbara standardiserade hanteringsförfaranden som baseras på generella regler (1978: 958). Enligt Espersson (2010:37) har offentlig förvaltning, såsom socialtjänsten och Försäkringskassan, utformats i enighet med det Weber identifierade som byråkratiska organiseringsprinciper. För kvinnorna, i studien, har myndigheternas standardiserade hanteringsförfaranden inneburit att de inte fått det ekonomiska stöd de har varit i behov av. Emma till exempel beskriver att hon fått dåligt stöd av både socialtjänsten och Försäkringskassan då båda myndigheterna saknat förståelse för det våld hon blivit utsatt för. I intervjun med Emma berättar hon att hon under en period inte kunnat arbeta då hon blivit utsatt för fysiskt våld av sin dåvarande partner. Av denna anledning ansöker hon om sjukpenning hos Försäkringskassan, men handläggningstiden dröjer och Emma står utan inkomst i två månader. Hon söker sig därför till socialtjänsten i hennes kommun. I bedömningen, gällande Emmas rätt till bistånd, tas de redan förbrukade medlen sedan tre månader tillbaka i beaktande vilket innebär att hon har haft ett normöverskott och därmed endast är berättigad till cirka 300 kronor. Detta beslut fattas trots att socialnämnden, enligt Socialstyrelsens föreskrifter, bör ta hänsyn till om det förekommer våld vid bedömning av den enskildes rätt till ekonomiskt bistånd vilket kan medge undantag (SOSFS 2013/1). När Emma försöker förklara vilka konsekvenser detta fick för henne berättar hon:

Ah men hur ska man uttrycka det? Det var ju misär, jag hade inga pengar. Det var liksom, ja jag vet inte hur jag ska förklara ehm... Det fanns ju liksom inte pengar. Jag vet inte hur jag har klarat mig egentligen jag lånade väl en hundring här och där liksom för att få... För att kunna liksom handla det ytterst nödvändiga.

Trots att socialtjänstlagen (2001:453) är en ramlag, vilket medför ett visst handlingsutrymme, och trots att socialtjänsten, enligt Socialstyrelsens föreskrifter, bör ta hänsyn till om det förekommer våld verkar handlingsförfarandet, i Emmas fall, baseras på generella regler. Ingen hänsyn har således tagits till att det fysiska våldet som Emma blivit utsatt för som ledde till en nedsatt arbetsförmåga var en oförutsägbar händelse. Att utgå ifrån att hon borde ha förutsett våldshändelsen och därmed sparat pengar inför det får anses vara mycket långsökt från socialtjänstens sida. Att Försäkringskassan dröjer i sin handläggning och att socialtjänsten endast beviljar cirka 300 kronor får sammantaget oerhörda konsekvenser för Emma. Dessa myndigheters bemötande och agerande går att förstå med bakgrund av Ferguson (1984:92f) som menar att en byråkrati, där feminina attribut såsom generositet och empati ständigt nedvärderats, har växt fram. Ferguson menar även att myndighetspersonerna som klienten möter själva är längst ner i den organisatoriska hierarkin och därmed är starkt begränsade av de formella reglerna (ibid:44), vilket kan förklara varför en strikt bedömning gjordes. Denna typ av organisering av offentlig förvaltning, som jag benämner som en maskuliniserad byråkrati och ska förstås som en syntes av Fergusons verk, får långtgående följder, illustrerat med Emmas berättelse, för flera kvinnor i den aktuella studien.

Att inte få rätt stöd av professionella som agerar inom den maskuliniserade byråkratin kan leda till att kvinnan utsätts för ytterligare våld av sin partner. Emma, som beslutade sig för att fly från sin våldsutövande partner, berättar att hon tog kontakt med socialtjänsten i sin kommun för att få skydd. När hon gör det förklarar dem att det för tillfället inte finns plats på deras skyddade boende, som lösning föreslår de att hon tar in på ett vandrarhem. Emma, som på grund av det ekonomiska våldet har blivit fattig, ser inte detta som en möjlig lösning trots att det är relativt billigt att bo där. Då hon själv saknar ekonomiska resurser för att kunna ta in på ett vandrarhem blir Emma utsatt för ytterligare våld då hon tvingades leva ihop med sin våldsutövande partner. Emma berättar:

Jag ringer och säger att 'jag måste ha hjälp', det här var en torsdag... 'Jag måste ha hjälp, jag kan inte åka hem för att åker jag hem så vet jag att jag med största sannolikhet kommer att bli slagen, jag kommer bli misshandlad ikväll', 'ah men nej vi har inget boende så du får höra av dig efter helgen' och mycket riktigt, alltså, misshandlad torsdag, fredag, lördag och sen på söndag åkte han iväg.

Genom att hänvisa Emma till ett vandrarhem blir hennes möjlighet att kunna lämna sin våldsutövande partner avhängig de egna ekonomiska resurserna. Enligt socialtjänstlagen (2001:453) bär socialtjänsten det yttersta ansvaret att hjälpa brottsoffer vilket omfattar våldsutsatta kvinnor. Att Emma, som är brottsoffer, inte erbjuds rätt skydd skulle kunna tolkas som en form av övergrepp då socialtjänsten därigenom utsätter Emma för ytterligare fara och våld. Med största sannolikhet var avsikten med dessa handlingar inte att utsätta Emma för detta, men likväl sker det då välfärdssystemet medger ett sådant bemötande (jfr Natalier, 2018). Att detta sker går även att koppla till det kommunala självstyret och socialtjänstens organisering då dessa påverkar vilka insatser som socialtjänsten erbjuder våldsutsatta kvinnor (Ekström, 2016:v-vi; Ulmestig, 2018; Ulmestig & Panican, 2016). Socialstyrelsens föreskrifter, som är juridiskt bindande, är dock tydliga - socialnämnden i respektive kommun ska erbjuda insatser baserat på behovet av skydd, stöd och hjälp (SOSFS, 2013/1).

Att som klient vara underordnad i välfärdsstatliga byråkratier, som till exempel socialtjänsten, kan leda till att ekonomiskt våldsutsatta kvinnor blir utsatta för ytterligare våldshandlingar av sin socialarbetare (jfr Ferguson, 1984; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Upplevelsen av att bli utsatt för ekonomiskt våld av sin försörjningsstödshandläggare är något som finns belagd i tidigare forskning. Ulmestig och Eriksson (2017a:566) för till exempel fram att det ekonomiska våld kvinnan utsätts för i en nära relation kan fortsätta in i den offentliga sfären reproducerad av socialarbetare som i sitt bemötande efterliknar det våld klienten blivit utsatt för av sin våldsutövande partner. Genom att till exempel kräva att den våldsutsatta ska redovisa alla sina köp till sin socialsekreterare menar författarna att socialarbetaren kan efterlikna våldsutövaren. En av kvinnorna i studien är också socionom som har arbetat inom försörjningsstöd. X berättar i sin intervju hur de, på hennes enhet, hanterat ekonomiskt våldsutsatta. Även om utforskandet av socialsekreterares bemötande av ekonomiskt våldsutsatta klienter ligger utanför studiens syfte och frågeställningar kommer X erfarenheter att redovisas då det kan ge en bild av myndigheters bemötande och agerande. I intervjun med X berättar hon att hennes klient som varit utsatt för våld i en nära relation ansett att X, i egenskap av handläggare på försörjningsstöd, varje månad utsätter hen för ekonomiskt våld (jfr Ulmestig & Eriksson, 2017a). X berättar:

(...) jag körde du vet FREDA-kortfrågor⁸ på en uppföljning nu så sa jag typ 'är det någon typ som har utsatt dig för psykiskt våld till exempel ekonomiskt våld' och så

---

⁸ FREDA-kortfrågor är en standardiserad bedömningsmetod för att identifiera våldsutsatthet och används främst i socialtjänstens arbete mot våld i nära relationer (Socialstyrelsen, 2014:15).

beskrev jag [vad ekonomiskt våld är] såhär ... 'Ja men det gör du varje månad', 'ja, det gör jag ju, så...'

X berättar även om det hon kallar för en "avslagskultur" på försörjningsstöd som innebär att socialarbetaren letar efter anledningar till att ge avslag. X förklarar:

... den här avslagskulturen liksom, man *letar* efter anledningar till att avslå man letar inte för anledningar för att ge utan man letar efter anledningar till att säga *nej* för att det ska kosta så lite som möjligt och det helst... Ingenting alls och man letar efter anledningar till att göra avdrag och man är inne och rotar och lägger aktiv tid på att 'har du varit på SFI', 'nej, du har varit bort tre timmar - bra då drar vi bort en heldag för dig'

I en statlig offentlig utredning (SoU, 2006/65:127) gällande stöd till våldsutsatta kvinnor framkommer liknande resultat, att: "... det finns en bristande flexibilitet hos socialtjänsten och att man styrs allt för mycket av strikta budgetramar i sina insatser för våldsutsatta kvinnor." Även Ulmestig och Panican (2016) noterar att handläggare på försörjningsstöd i vissa fall prioriterar den kommunala ekonomin vilket går i strid med socialtjänstlagens syfte; garantera den enskilde en skälig levnadsnivå och ge möjlighet till ett självständigt liv.

X menar vidare att det handlingsutrymme socialtjänstlagen (2001:453) tillåter å ena sidan kan leda till flexibla bedömningar. Å andra sidan kan den också, när det finns sparbehov, leda till mer stelbenta bedömningar.

Det tillåts kanske lite tyglar för individuella bedömningar men även om det är friare tyglar för individuella bedömningar när socialsekreterare blir piskade i att man ska avslå från dag ett så blir ju också dom individuella bedömningarna hårdare också. Så det är ju väldigt lätt att säga att det är upp till, alltså... Var och en att man får bedöma hur man vill men om man har möten varje vecka där man diskuterar hur mycket försörjningsstödet kostar vs [mot] vad det borde kosta så...

I X berättelse framkommer att handlingsutrymmet, medgivet av ramlagen till socialtjänstlagen (SFS 2001:453), kan användas för att neka kvinnor resurser. I den statliga offentliga utredningen (SoU, 2006/65: 127) beskriver författarna att socialtjänsten i många fall kan gör strikta bedömningar utifrån riksnormen vilket gör det: "... svårt för den enskilde att söka och få hjälp som går utöver riksnormen. Kommuner antar dessutom ibland egna riktlinjer som gör handläggningen mycket restriktiv." Baserat på X erfarenheter som socialarbetare och den tidigare forskningen som redovisats framkommer en bild av att socialsekreterare som enligt lag har ett handlingsutrymme för att göra professionella bedömningar (jfr Lipsky, 2010) starkt

begränsas i sitt arbete på grund av den kommunala budgeten samtidigt som personer med behov av ekonomiskt stöd, till exempel våldsutsatta kvinnor, får stå tillbaka på grund av densamma.

I detta delavsnitt har det framkommit att konsekvenserna för kvinnorna i den aktuella studien, som inte fått rätt stöd av professionella, är att de utsatts för ytterligare fara och våld av sin dåvarande partner. I vissa av fallen har även våldet reproducerats av professionella som i sitt bemötande och agerande, oavsiktligen, utsatt kvinnan för ytterligare övergrepp medgivet av välfärdssystemet (jfr Natalier, 2018). Trots att Fergusons (1984) teori om byråkrati formulerades för flera årtionden sedan påvisar kvinnornas erfarenheter i den aktuella studien dess aktualitet.

5.5. Möjligheter till att skydda sig mot ekonomiskt våld

I den tidigare forskningen påvisas till exempel vikten av ekonomiskt kapital och möjligheten att kunna försörja sig själv, då det påverkar kvinnans möjligheter att lämna sin våldsutövande partner (Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). En kvinna kan således skydda sig från ekonomiskt våld i nära relationer genom att besitta olika typer av kapital samtidigt som brist på kapital kan leda till mer våldsutsatthet. Bourdieu har teoretiserat kring olika typer av resurser och med sina kapitalbegrepp avser han beskriva hur olika typer av kapital kan tilldelas innehavaren "styrka, makt och därifrån kommande förtjänster" (Bourdieu, 2012:102; 1987:4). Baserat på kvinnornas berättelser analyseras nedan hur innehav eller brist på innehav av ekonomiska, sociala och kulturella resurser påverkar möjligheten att skydda sig mot ekonomiskt våld.

5.5.1. Ekonomiskt kapital

Ett framträdande resultat i studien är att ekonomiskt kapital är betydande för kvinnans möjligheter att lämna eller på annat sätt bli självständig från sin våldsutövande partner vilket är i linje med tidigare forskning om ekonomiskt våld (se t.ex. Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Lotta belyser själv denna aspekt när hon talar om att hon hade varit ännu mer utsatt, i relationen med sin dåvarande partner, om hon inte hade haft en inkomst:

Jag kan tänka mig om man inte har någon inkomst överhuvudtaget, nu hade ju jag så mina pengar räckte till sånt [mat och kläder exempelvis]. Men hade jag varit i ännu mer underläge att jag inte hade så det räckte till det basala med mat eller det här eh... Då är man ju väldigt utsatt.

Genom en inkomst har Lotta kunnat försörja sig själv vilket har garanterat tillgång till basala förnödenheter såsom mat. Brist på ekonomiskt kapital kan alldeles riktigt, som Lotta poängterar, leda till ytterligare våldsutsatthet vilket Emma har erfarenhet av. När Emma flyttade ihop med sin partner började han utsätta henne för fysiskt, psykiskt och ekonomiskt våld vilket ledde till att hon tvingades fly till ett skyddat boende. Den före detta partnern väljer dock att bo kvar i bostaden som Emma äger och hon tvingas vända sig till en jurist för att få hjälp med att få ut honom därifrån. På grund av den ekonomiska exploateringen hennes före detta partner utsatt henne för är Emma skuldsatt och har få ekonomiska resurser kvar. Hon har därför inte råd anställa en jurist som kan hjälpa henne driva processen. Nedan berättar Emma att hon inte kunnat komma vidare i livet på grund av brist på pengar:

Fruktansvärt dåligt stöd, eh, när det gäller rådgivning i en sån här situation. Men alltså det finns ju liksom inte... Man skulle kunna säga att det är obefintligt om man inte har pengar, har man pengar så, så finns det stöd men har man inga pengar så står man och stampar. Man står och stampar ihjäl sig för det finns liksom... Det finns inget stöd för en person som inte har pengar.

På grund relationen har Emmas ekonomiska situation försämrats kraftigt och eftersom hon idag saknar ekonomiska resurser fortsätter den ekonomiska exploateringen då hon inte har tillräckligt med finansiella medel för att kunna ta sig ur situationen. På så sätt kan våldet fortsätta trots att de separerat (jfr Toews & Bermea, 2017; Ulmestig & Eriksson, 2017b). Emmas berättelse är i linje med tidigare studier som påvisar att det inte är ovanligt att kvinnan har det bra ekonomiskt ställt innan relationen men att hon, till en följd av våldet, bli fattig vilket kan göra det svårare för henne att etablera sig på nytt (Branigan, 2004; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b).

Betydelsen av ekonomiska resurser är också framträdande i Linneas berättelse. Hennes dåvarande partner som hade en fast anställning och en relativt hög lön hindrade henne, på olika sätt, från att bli självförsörjande vilket i sin tur skapade hinder för att hon skulle kunna lämna. Nedan berättar Linnea om de strategier han använde sig av:

... under första tiden gick det ganska bra såhär ja jag fick min CSN-inkomst men efter ett tag började han typ hindra mig från att plugga, då tyckte han att jag var elak i fall jag pluggade istället för att vara med honom eh han tyckte att jag skulle stanna hemma istället för att åka till universitetet eh och det här gjorde att jag kuggade på tentorna eh och då tappade jag mitt ekonomiska stöd. Och sen så under sommaren så försökte jag att både jobba heltid och plugga och då var det samma sak att då hade jag ju jobbat hela

dagen så då fick jag inte plugga sen. Så jag hade som inget annat val än att hoppa av mina studier för att jag, alltså, CSN kom inte in längre eftersom jag hade så pass underkänt eh när jag inte hade möjlighet till att studera och eh ja, då fick jag ju hoppa av.

Anställningssabotage är en typ av ekonomiskt våld som karaktäriseras av att mannen aktivt begränsar kvinnans möjligheter till egna inkomster genom att till exempel hindra henne från att studera (Adam et al., 2008; Näsman & Fernqvist, 2015; Moe & Bell, 2004; Stylianou et al., 2013). I Linneas fall innebär anställningssabotaget att hon, till slut, tvingas hoppa av sina universitetsstudier vilket kan få långtgående effekter på hennes ekonomiska situation och stabilitet⁹. Genom att aktivt förhindra Linnea från att studera begränsar hennes dåvarande partner inte endast hennes möjlighet till att ha en inkomst där och då, i form av CSN, utan också möjligheter till att få ett bra arbete på den svenska arbetsmarknaden. Efter ett antal år inser Linnea att hon behöver lämna honom då våldet eskalerar, men för att kunna göra det behöver hon en egen inkomst för att kunna bli ekonomiskt självförsörjande. I intervjun berättar Linnea att hennes dåvarande partner alltid hotade med att inte ta hand om sitt egna husdjur, till exempel inte förse djuret med mat, i fall hon åker och arbetar. Denna strategi hindrade Linnea från att ta arbetspass vilket ledde till att det tog mycket längre tid innan hon kunde bli ekonomiskt självständig vilket var en förutsättning för att hon skulle kunna lämna sin våldsutövande partner. Sociologen Carin Holmberg (2011) är en av de som forskat kring våld i nära relationer och djur. Enligt Holmberg är vanvård ett specifikt våld riktat mot djuret som av kvinnans partner används i syfte att isolera henne. Genom att inte ge djuret mat, vatten eller möjlighet att utträta sina behov kan kvinnan inte vara borta hemifrån allt för länge (2011:62). Våld mot djuret används i Linneas fall som ett verktyg för att begränsa hennes möjligheter till egen inkomst i syfte att göra henne ekonomiskt beroende av den våldsutövande partnern.

Vid de tillfällena Linnea hade en inkomst ansåg hennes dåvarande partner att det är hennes tur att stå för hushållets alla kostnader. Eftersom han på olika sätt begränsade hennes möjligheter till en egen inkomst och vid de tillfällena hon hade en inkomst tyckte att hon skulle stå för alla kostnader hade Linnea sällan pengar och var därför i beroendeställning till honom. För att kunna lämna börjar Linnea därför gömma undan pengar. I likhet med vad Sanders (2015) samt Ulmestig och Eriksson (2017a) framför är Linnea en av flera kvinnor i den aktuella studien som

---

⁹ Möjligheterna på arbetsmarknaden ökar desto högre utbildning en person har och vid en jämförelse mellan de som högst har en avslutad gymnasieutbildning och de med en eftergymnasial utbildning har den senare gruppen en större chans att få ett arbete och etablera sig på arbetsmarknaden (UKÄ, 2017:88).

har skapat strategier i syfte att hantera den ekonomiska våldsutsattheten och hitta vägar ut ur våldet. I Linneas fall är ackumulering av ekonomiska resurser och ett stabilt arbete det som möjliggjort separationen.

Ovan har de ekonomiska resursernas betydelse och koppling till ekonomiskt våld analyserats. I nästkommande delar kommer betydelsen av det sociala och kulturella kapitalet, och dess kopplingar till ekonomiskt våld, att redogöras för.

5.5.2. Socialt kapital

Socialt kapital, i form av släktrationer eller kärleksförbindelser och möjligheten att kunna nyttja deras resurser, kan vara viktig för att kunna lämna en våldsutövande partner. Betydelsen av att besitta socialt kapital framkommer i intervjun med Anna. Hon berättar att hennes dåvarande partner stal alla hennes besparingar för att underhålla sitt spelmissbruk. När hon får kännedom om detta väljer hon att lämna sin partner och inser i samma veva att han också tagit lån i hennes namn. Eftersom Anna inte längre har några ekonomiska resurser, på grund av det ekonomiska våldet hon utsätts för (jfr Näsman & Fernqvist, 2015), flyttar hon hem till sina föräldrar och bor där fram tills att hon hittar en bostad. I samband med detta bistår föräldrarna även henne ekonomiskt. Anna berättar:

Hade inte dom funnits där och hjälp mig med skulderna så skulle dom fortfarande finnas kvar. Dom skulle... För det var så pass mycket och... Att det skulle antagligen finnas kvar [...] jag vet inte hur det hade gått i långa loppet om jag inte hade haft mina föräldrar som kunde bistå ekonomiskt...

Konsekvenserna av att ha blivit fattig och skuldsatt, på grund av den ekonomiska dräneringen och exploateringen (jfr Näsman & Fernqvist, 2015), blir för Anna inte ett hinder för att kunna lämna sin våldsutövande partner då hennes föräldrar kompenserar med sina ekonomiska resurser. Anna själv tror att det hade varit mycket svårare att etablera sig på nytt, utan stöd från sina föräldrar, vilket är i linje med andra studier (Branigan, 2004; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017b).

Även en ny partner kan med sina resurser stötta den våldsutsatta. Maria, till exempel, berättar att hon var skuldsatt på grund av sin före detta partner vilket fick stora negativa effekter på hennes ekonomi. I samband med att hon och hennes nya partner köpte ett hus bakade de in det dyra lånet från den tidigare relationen in i bostadslånet som de tillsammans betalar av. Senare i

livet väljer Maria även att studera vidare och avlägger examen som socionom vilket hon inte tror hade varit möjligt utan honom.

Helia: Vad hade hänt om du inte träffat honom?

Maria: Jag hade nog haft det ganska svårt faktiskt. Jag hade nog inte kunnat plugga heller. Nä, han har hjälpt mig jättemycket, kanske särskilt med tryggheten att inte vara rädd men ekonomiskt helt klart. Det hade jag nog inte klarat riktigt.

Med emotionellt och finansiellt stöd från sin nya partner lyckas Maria få ett förmånligare lån och möjligheten till att studera vidare, för att kunna få det ekonomiskt bättre ställt, öppnas upp.

Flera kvinnor beskriver att det ekonomiska våldet har lett till en brist på socialt kapital vilket i förlängningen skapat ett större beroende till den dåvarande partnern. Emma beskriver till exempel att hon, på grund av den ekonomiska exploateringen, blev fattig och hade därför inte pengar kvar till att ha ett socialt liv:

Han har isolerat mig fullst... Alltså av och till isolerat mig något hejldöst för att, ja men jag har inte haft råd att gå och fika, jag har inte haft råd att gå ut på krogen, jag har inte haft råd liksom att... Ja men jag har inte haft pengar, det är liksom inte... Det finns liksom inte pengar till... Till det. Till någonting.

Enligt Eriksson (2018:118) kan ekonomiskt våld betraktas som "an abuse of isolation" då våldet begränsar kvinnans handlingsutrymme och sociala samvaro. Eftersom brist på socialt kapital kan öka beroendet till den våldsutövande partnern blir det även svårare för kvinnan att lämna eller göra sig oberoende av sin nuvarande eller före detta våldsutövande man (Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Beroendet till välfärdsstaten kan också öka på grund av ett bristande socialt kapital. Kvinnor som flytt från sina våldsutövande män till ett skyddat boende är oerhört beroende av välfärdsstaten och ibland blir det skyddade boendet deras enda sociala stödsystem (ibid). Att sakna socialt kapital kan vara vanligare bland personer med en utländsk bakgrund (Ulmestig & Eriksson, 2017a). Anika, som i vuxen ålder emigrerade till Sverige, berättar att hon sökte skydd på ett kvinnoboende då hennes dåvarande partner försökt att döda henne. Eftersom hennes sociala kapital i Sverige var kopplat till sin dåvarande make fanns ingen hon kunde vända sig till. Personalen på kvinnoboendet beskriver Anika som viktig, men hon berättar också att hon fått en bra relation till andra våldsutsatta kvinnor som bott där samtidigt. Av olika anledningar väljer Anika att flytta tillbaka till sin våldsutövande partner och våldet, som Anika utsätts för, ökar i intensitet och allvarlighetsgrad (jfr Berglund & Tønnesen, 2010). En av

kvinnorna, som bodde på kvinnoboendet och som Anika var i kontakt med efter att hon återvänt hem, uppmuntrade henne att söka skydd igen vilket hon också gör: "... en kvinna sa till mig att 'du kan inte, du kan inte stanna hemma. Du måste fråga dom på kvinnojouren om du kan komma tillbaka'". Anika, som på den tiden hade ett underskott på socialt kapital får, genom välfärdsstaten, skydd och stöd i sin våldsutsatthet. Vidare blir kvinnorna, som hon träffar på boendet, en viktig tillökning i socialt kapital då de bland annat kunnat ge henne emotionellt stöd och praktiska råd.

Effekterna av ekonomiskt våld kan fortsätta över tid in i kvinnornas framtid (Ulmestig & Eriksson, 2017b) och kan förstås i termer av resursförlust då våldet begränsar möjligheterna att upprätthålla och skapa nya sociala relationer. Detta har Isabelle erfarenhet av, hon berättar:

(...) jag tackar ofta nej till saker som kostar pengar för jag anser inte att jag, att jag inte är värd att slänga dom summorna på att jag bara ska ha kul en dag. Alltså socialt just att jag kommer iväg och gör saker och att det begränsar i, ja men kompisar som vill gå ut och äta eller vi ska åka iväg på en aktivitet för att jag får... Jag får än idag ångest av att lägga pengar på mig själv vilket ja men det är väl ett lyxproblem egentligen men, många gånger kan man tycka att ångesten som den ger mig är begränsande.

När Isabelle försöker förklara hur det ekonomiska våldet påverkat hennes sociala liv beskriver hon hur hon än idag kan tacka nej till att delta i viktiga sociala sammanhang då hon får ångestpåslag av att spendera pengar på sig själv.

5.5.3. Kulturellt kapital

Att ha en utbildning, i form av en universitetsexamen, och att kunna uttrycka sig kultiverat i tal och skrift är, enligt Bourdieu (1987), exempel på kulturellt kapital. Flera kvinnor som deltar i studien är högutbildade. Ida, som är lärare, berättar att hon i samband med separationen från sin dåvarande partner byter arbetsplats i syfte att höja sin lön för att kunna klara sig ekonomiskt som ensamstående förälder, trots att hon trivdes på sitt tidigare arbete:

Jag började jobba som lärare för att klara av min vardag och öka min inkomst för att bli mindre beroende av mitt ex. Innan så jobbade jag på [arbetsplats], vilket jag tyckte var jätteroligt, men det funka inte om man är ensam, så, och så blev ekonomin bättre...

Det kulturella kapital som Ida besitter i form av en universitetsexamen kan, i det här fallet, omvandlas till mer ekonomiskt kapital genom byte av tjänst (jfr Broady, 1990:179). Denna möjlighet ger Ida ett större ekonomiskt handlingsutrymme vilket gör det enklare för henne att

separera och mindre beroende av sin före detta partner. Konverteringen av kapital får, i Idas situation, en viktig betydelse för att kunna klara sig ekonomiskt som ensamstående förälder.

I intervjun med Arta, som flyttade till Sverige i vuxen ålder, blickar hon tillbaka och beskriver hur viktig hennes förmåga att kunna uttrycka sig väl i tal och skrift har varit för att kunna skilja sig från sin våldsutövande partner:

Jag tror att i och med att jag är så öppen och ärlig att jag tror att folk har lättare att lyssna på mig och jag, jag kan formulera väl saker och ting och jag kan nå till människor, jag har en väl förmåga men sen så tänker jag på kvinnor som [inte] kan språket eller inte är lika värtaliga som jag och vet inte riktigt hur samhället fungerar och jag kan säga att det är väldigt mycket jag inte visste men jag lär mig varje dag, jag ringer hela tiden och lär mig och frågar och Googlar och söker och har vänner som jag frågar som har gått igenom separation... Alltså hade jag skilt mig för kanske ja, 15-20 år sedan, så hade jag inte dom möjligheter jag har idag. Inte dom här resurserna som jag har idag. Då hade det varit mycket, mycket svårare... Omöjligt för mig att överleva.

I citatet framkommer inte bara betydelsen av att kunna uttrycka sig utan även vikten av att kunna navigera i samhället för att finna rätt stöd, något flera kvinnor i den föreliggande studien betonar. Många beskriver dock att de i sin ekonomiska våldsutsatthet inte vetat var de kan vända sig, trots att de varit i stort behov av emotionellt, juridiskt eller ekonomiskt stöd. Enligt Purvin (2007) är det ett politiskt misslyckande att kvinnor inte ens känner till potentiella stödalternativ från myndighetshåll som kan ha skyddat eller hjälpt dem att lämna en våldsrelation.

En central del i kvinnornas berättelser och denna studie är resursers betydelse. I detta kapitel påvisas hur resurser kan användas för att utöva ekonomiskt våld i en nära relation. Det ekonomiska våldet kvinnorna utsätts för är dock sammanflätat med erfarenheter av andra våldsformer; att se våldet kvinnorna utsätts för i ett kontinuumsperspektiv är därför viktigt. Vidare har resurser som erbjuds, eller inte erbjuds, till ekonomiskt våldsutsatta kvinnor av Försäkringskassan och socialtjänsten analyserats. I detta kapitel framkommer att våldet kvinnan utsätts för i en nära relation med en man kan fortsätta in i den offentliga sfären reproducerad av till exempel socialarbetare vilket sker i det jag benämner som den maskuliniserade byråkratin. Att besitta olika typer av resurser som ekonomiskt våldsutsatt kvinna kan emellertid göra det enklare att ta sig ur våldsutsattheten och därmed leva ett liv fritt från våld. De som, av olika skäl, lider av resursbrist tvingas istället vända sig till olika myndigheter för stöd och skydd vilka i denna studie påvisas ha brister i sitt arbetssätt och bemötande av ekonomiskt våldsutsatta kvinnor.

6. Avslutande diskussion

Kapitlet inleds med en summering av studiens främsta resultat kopplat till studiens syfte och frågeställningar. Sedan följer en diskussion av resultatet och analysen i förhållande till tidigare forskning, teori och metod. Kapitlet avslutas med implikationer för forskning och praktik.

6.1. Summering i relation till syfte och frågeställningar

Med ett analytiskt fokus på resurser har uppsatsen syftat till att utveckla förståelsen av mäns ekonomiska våld mot kvinnor samt att undersöka myndigheters bemötande av detsamma. Syftet specificerades med tre frågeställningar, nedan kommer jag att sammanfatta studiens resultat utifrån respektive frågeställning.

Den första frågeställningen adresserade hur kvinnorna beskrev det ekonomiska våld de blivit utsatta för och hur det kan förstås i termer av resurser, resursförlust och resursbrist. Denna frågeställning besvaras i det första, andra och femte delavsnittet i *Resultat och analys*. I analysen framkommer hur olika resurser kan användas för att utöva ekonomiskt våld i nära relationer. Ekonomiskt kapital kan användas som redskap för att utöva ekonomiskt våld, till exempel genom att undanhålla finansiella medel, information och fatta finansiella beslut själv. Den våldsutövande mannen kan även använda sig av sitt kulturella kapital, i form av kunskap om samhället eller rådande lagar, för att utöva ekonomiskt våld. Vidare kan mannen utöva ekonomiskt våld genom att använda sina släktrationer, i form av familj, och ta sönder föremål av högt symboliskt värde för kvinnan, till exempel hennes minnessaker.

Det finns en stark koppling mellan ekonomiskt våld och andra våldsformer. I analysen framkommer att ekonomiskt våld är sammanflätat med psykiskt våld vilket tagit sig uttryck i det jag benämner som *ekonomisk gaslighting* som syftar till att manipulera kvinnans verklighet. Genom att nedvärdera hennes ekonomiska kompetens, ge falska förespeglningar av de ekonomiska resurserna och ihärdigt hävda att hennes pengar egentligen är hans utövas ekonomisk gaslighting. Vidare återfinns en koppling mellan ekonomiskt och sexuellt våld då kvinnan kan tvingas till sex med sin partner eller främlingar för att betala av skulder eller få in pengar. Genom att se våldet i ett kontinuumsperspektiv framträder dess komplexitet.

I analysen framkommer även hur innehav, eller brist på innehav, av olika typer av resurser påverkar möjligheten att kunna skydda sig mot våld. I analysen framkommer att ekonomiskt kapital kan göra det enklare för kvinnan att lämna sin våldsutövande partner samtidigt som brist på kapital kan begränsa denna möjlighet vilket kan leda till att hon utsätts för ytterligare våld. Vidare visar analysen betydelsen av att inneha socialt kapital. Möjligheten att kunna nyttja de sociala förbindelsernas resurser är viktig för att kunna lämna en våldsutövande partner då personerna med sina resurser kan kompensera för det kvinnan saknar - kvinnans brist på resurser blir således inte ett hinder. Det ekonomiska våldet kan dock skapa isolering då våldet kan begränsa kvinnans handlingsutrymme och sociala samvaro, något som fortsätter över tid in i kvinnornas framtid. I analysen framkommer även att kvinnor kan använda sin kunskap, om samhället och stödfunktioner, för att skydda sig mot våldet. I studien berättar flera kvinnor om behovet av samhälleligt stöd och om brist på information om var de kan få den.

Den andra frågeställningen adresserade hur kvinnorna beskrev det ekonomiska våldet i relation till det gemensamma föräldraansvaret, denna frågeställning besvarades i det tredje delavsnittet. En stor andel av kvinnorna i studien har barn tillsammans med personen som utsatt dem för våld. I kvinnornas berättelser framkommer att kvinnorna, oberoende av deras ekonomiska resursinnehav, ofta fick ta huvudansvaret för hushållets kostnader medan mannens resurser förblev hans enskilda egendom. Baserat på kvinnornas utsagor framkommer skillnader i mammornas och pappornas syn på barnen vilket leder till att barnen inte alltid får sina behov tillgodosedda av sin pappa och används som verktyg för att utöva ekonomiskt våld mot mamman. För att slippa betala underhåll använder barnets pappa sig av olika strategier samtidigt som barnets mamma låter bli att driva frågan om underhåll för att undvika våld och konflikter vilket sammantaget leder till att barnet och kvinnan får en sämre ekonomi.

Den tredje och sista frågeställningen adresserade hur kvinnorna upplevt kontakten med Försäkringskassan och socialtjänsten, denna frågeställning besvarades i det fjärde delavsnittet. Att få rätt stöd av professionella är viktigt då det kan minska risken för att kvinnan går tillbaka till våldsutövaren. Utifrån kvinnornas berättelser analyseras Försäkringskassans och socialtjänstens bemötande och agerande. I likhet med andra studier framkommer även här indikationer på att lagändringen som genomfördes 2016 i socialförsäkringsbalken har möjliggjort för att underhållet i större utsträckning kan användas för att utöva våld. Vidare framkommer det i analysen att socialtjänsten främst erbjuder emotionellt stöd, i form av

stödsamtal, trots att kvinnan uppvisar ett stort behov av ekonomiska resurser. För kvinnor som vill lämna men saknar ekonomiska resurser skapas stora hinder och kan leda till att de utsätts för ytterligare våld. Genom att till exempel neka kvinnan stöd i form av skyddat boende eller ekonomiskt bistånd kan socialtjänsten utsätta kvinnan för ytterligare fara och våld, deras agerande kan därför tolkas som en form av övergrepp. Slutligen framkommer även att socialsekreterare som enligt socialtjänstlagen har ett handlingsutrymme för att kunna göra professionella bedömningar starkt begränsas i sitt arbete på grund av den kommunala budgeten samtidigt som personer med behov av ekonomiskt stöd, till exempel ekonomiskt våldsutsatta kvinnor, får stå tillbaka på grund av densamma.

6.2. *Diskussion kring tidigare forskning*

Mycket av studiens resultat är samstämmigt med tidigare forskning, till exempel hur det ekonomiska våldet tar sig uttryck och betydelsen av ekonomiska resurser för att kunna lämna sin våldsutövande partner. Eftersom ekonomiskt våld i nära relationer relativt nyligen har börjat uppmärksammas i forskning (Sanders, 2015) är flera av studierna som presenteras i litteraturoversikten internationella sådana. Forskningsresultat från andra välfärdsstater bör behandlas med försiktighet då resultaten inte alltid direkt går att överföra till den svenska kontexten. På senare tid har dock flera studier som berört ekonomiskt våld i nära relationer genomförts i Sverige (se t.ex. Fernqvist 2020; Näsman & Fernqvist, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b; Ulmestig & Panican, 2016). Sammantaget finns stora likheter i resultat mellan de internationella och nationella studierna både vad gäller det ekonomiska våldets uttryck men också välfärdsstatens bemötande av ekonomiskt våldsutsatta kvinnor. Skillnaderna ligger huvudsakligen i respektive lands policy och praxis men utfallet är ofta detsamma; de strategier män använder sig av för att utöva våld och de mekanismer som innebär att välfärdsstaten möjliggör övergrepp är inte specifika för ett särskilt land. Natalier (2018) finner till exempel i sin studie om underhåll i Australien att staten legitimerar mäns ekonomiska handlingsutrymme på bekostnad av kvinnors finansiella säkerhet och autonomi. Trots att underhåll i Australien och Sverige regleras utifrån olika lagar återfinns liknande resultat i svenska studier (se t.ex. Fernqvist, 2020; ISF, 2019). I dessa framkommer det att den svenska staten, i och med 6-månadersregeln, har möjliggjort för män att i större utsträckning själva kunna bestämma när underhållet ska betalas vilket kan användas för att utöva ekonomiskt våld – ett resultat som också återfinns i min analys. Det Natalier (2018) benämner som *state facilitated economic abuse* finns således även i den svenska välfärdsstaten.

I tidigare studier framkommer det att ekonomiskt våld har förståtts som ett uttryck för psykiskt våld (Branigan, 2004; Näsman & Fernqvist, 2015). I den föreliggande studien framkommer inte att det ekonomiska våldet är en följd av det psykiska våldet, däremot finns en stark koppling mellan dessa två våldsformer. Baserat på kvinnornas utsagor framkommer det att verbala kränkningar använts för att utöva ekonomiskt våld. Vidare återfinns även en koppling mellan ekonomiskt och sexuellt våld. Dessa resultat, i form av sammanflätningar, framkommer dock i högre utsträckning än vad som lyfts i tidigare studier. Medan vissa studier i viss omfattning tar upp kopplingen (se t.ex. Sanders, 2015; Ulmestig & Erikson, 2017b) nämner andra den inte alls (se t.ex. Adam et al., 2008; Moe & Bell, 2004; Stylianou et al., 2013). Detta går att förstå utifrån att det ekonomiska våldet är ett relativt outforskat område (Sanders, 2015), vilket synliggör betydelsen av denna studie.

Studiens främsta bidrag är kunskap om resursers betydelse i relation till ekonomiskt våld. I den tidigare forskningen har mycket uppmärksamhet ägnats åt att utforska det ekonomiska våldets uttryck. I den föreliggande studien undersöks inte endast hur resurser kan användas för att utöva våld utan även hur resurser kan fungera som skydd mot våldet. Genom att utforska olika skyddsfaktorer, i form av kapital, som kan dämpa eller neutralisera våldet breddas kunskapsfältet. På så sätt kartlägger uppsatsen inte endast problemet, utan även möjliga lösningar och utvägar. Genom att undersöka Försäkringskassans och socialtjänstens bemötande av ekonomiskt våldsutsatta kvinnor, två viktiga myndigheter ur ett försörjningsperspektiv, breddas även kunskapsfältet kring vilket stöd som erbjuds och vilket stöd som efterfrågas samt diskrepansen mellan. Denna kunskap är relevant ur ett välfärdsperspektiv då den kan användas för att förbättra den professionella stöd som erbjuds personer utsatta för våld i nära relationer.

6.3. Diskussion kring teorival

Studiens teoretiska utgångspunkter är hämtade ur feministiska teorier om kön, klass och våld. Två-system-teorin, vilket är en syntes av radikalfeministisk och marxistisk feminism (Walby, 1990), lägger den teoretiska grunden för uppsatsen. Med hjälp av olika begrepp, hämtade från Kelly (1988), Ferguson (1984) och Bourdieu (1987) har kopplingen mellan kön, klass och det ekonomiska våldet mer specifikt analyserats.

Två-system-teorin har möjliggjort en analys där både kön och klass har kunnat undersökas för att förstå vilka konsekvenser de samspelande kategorierna får för ekonomiskt våldsutsatta kvinnors livsvillkor. Perspektivet har företrädesvis använts för att teoretisera kring kvinnors betalda och obetalda arbete på arbetsplatsen och i hemmet (jfr Hartmann, 1976; 1981); kapitalismens och patriarkatets samverkan kopplat till våld i nära relationer är således ett utforskat område. Två-system-teorin har dock i den aktuella studien varit användbar då den ojämlika maktrelationen baserat på kön synliggjort våldet kvinnor utsätts för av män samtidigt som klassperspektivet åskådliggjort skillnader vad gäller möjligheten att kunna bli fri våldet. Ojämlika maktrelationer baserat på kön anses vara den främsta orsaken till våld i nära relationer (Walby, 1990:129ff). Det bör dock betonas, vilket framkommit av denna studie, att kunskap om betydelsen av olika former av resurser är viktigt då resursinnehav eller resursbrist kan forma våldsupplevelsen och påverka vilka insatser som är nödvändiga att erbjuda ekonomiskt våldsutsatta kvinnor för att de ska kunna leva ett liv fritt från våld. Bourdieus begrepp har inte enbart möjliggjort en analys av de ekonomiska resursernas betydelse utan även betydelsen av resurser i social, kulturell och symbolisk bemärkelse. Kvinnors upplevelser av våld påverkas emellertid av andra maktstrukturer till exempel etnicitet/ras (se Anitha, 2019), vilket i sin tur kan påverka vad för typ av stöd kvinnan har behov av (Weis, Fine, Proweller, Bertram & Marusza, 2005). Att endast kön och klass studeras i den aktuella studien kan därför ses som en begränsning.

Näsman & Fernqvist (2015) beskriver att det tycks finnas ett ideologiskt motstånd till att i forskning koppla ihop ekonomisk utsatthet med våldsutsatthet. De menar att forskare tror sig riskera att undergräva feministiska förklaringar om mäns våld mot kvinnor där främst kön betonas genom att tala om klass eller ekonomins betydelse. Andra omständigheter, till exempel mannens eller kvinnans klassposition, har av den anledningen framstått som mindre relevanta för att förstå och förklara våldet. Det universella sättet att förstå våld i nära relationer vilket betonar att alla kvinnor drabbas lika hårt och lika ofta av våld i nära relationer har fått stort fäste (Ulmestig & Eriksson, 2017b), trots att flera studier visat att fattigdom är en hög riskfaktor vilket gör fattiga kvinnor till en särskilt sårbar grupp för våld (Haesler, 2013; Purvin, 2007; Tolman & Raphael, 2000). Detta går att förstå utifrån att mäns våld mot kvinnor huvudsakligen förklarats i termer av mäns överordning och kvinnors underordning vilket osynliggjort andra perspektiv och undergrävt vikten av att se våldsutsatta kvinnors sammansatta problematik. I den tidigare forskningen nämns ofta att ekonomiska resurser är av betydelse för att kunna lämna

sin våldsutövande partner, men hur betydelsen tar sig uttryck varken undersöks eller beskrivs mer utförligt (se t.ex. Moe & Bell, 2004; Sanders, 2015; Ulmestig & Eriksson, 2017a; 2017b). Även detta går att förstå som ett ideologiskt motstånd.

Slutligen har begreppen *våldets kontinuum* och *maskuliniserad byråkrati* möjliggjort en analys av det ekonomiska våldet som återfinns i den privata såväl som den offentliga sfären. Studiens resultat är samstämmigt med de få studier som påvisar att uppdelningen mellan det privata och offentliga är falsk då våldet och övergreppen sker i båda sfärerna (Branigan, 2004; Ulmestig, 2017b).

6.4. Diskussion kring metodval

Även om denna studie är ett bidrag till forskning om ekonomiskt våld i nära relationer finns metodologiska begränsningar. Många som har utsatts för våld ser inte sig själva som våldsutsatta (Socialstyrelsen, 2016:33f), vilket medför en risk att potentiella informanter inte hör av sig då de inte känner igen sig i den publicerade annonsen. Vidare kan det vara flera som känner igen sig, men inte är redo för att prata om det. Detta medför givetvis begränsningar för den aktuella studien då jag, i egenskap av forskare, inte har insyn i varför personerna inte valde att delta. En annan begränsning med studien är urvalet då ett av kriterierna för att kunna delta är att kvinnan ska ha varit utsatt för ekonomiskt våld av en *tidigare* partner. De kvinnor som idag lever med en partner som utsätter dem för ekonomiskt våld hörs därför inte i den föreliggande studien. Detta kan framstå som en mindre betydande begränsning, men utifrån att flera kvinnor som deltagit beskrivit att de glömt bort mycket detaljer kring myndigheters bemötande av dem indikerar de att tidpunkten för intervjun är betydelsefull.

Flera av studiens metodologiska begränsningar är kopplade till användandet av kvalitativa intervjuer som metod (Repstad, 2008:105). Ett problem är till exempel att människor kan konstruera eller minnas det förgångna genom ett filter av tankar och tankesätt som de tillägnat sig senare i livet (ibid). Ytterligare en begränsning är att det sällan går att verifiera vad informanten säger. Det finns således en risk för att informanten lämnar felaktig eller missvisande data (Morris, 2015). En reell risk i det här sammanhanget är att kvinnan tror att det hon säger inte kommer att behandlas med konfidentialitet vilket kan leda till att hon utelämnar vissa delar av sin berättelse (jfr WHO, 2001:17ff). Genom att vara transparent om hanteringen av den insamlade datan går det dock att minska den risken. Ett annat problem kopplat till

användandet av intervjuer som metod är att informanten helt enkelt glömt bort händelser, minnen eller känslor från förr (Repstad, 2008:105). Flera händelser, som studien baseras på, ägde rum för ett antal månader eller till och med år sedan. Vidare kan man givetvis anta att de olika parterna (kvinnan, mannen och handläggarna) kommer att ha olika upplevelser av vad som hänt men poängen med studien är inte att undersöka huruvida det kvinnan berättar korrekt avspeglar verkligheten. Intresset ligger istället i kvinnornas sammantagna upplevelser och erfarenheter. Utifrån sina erfarenheter av ekonomiskt våld i en nära relation är kvinnorna kunskapsbärande subjekt då de besitter viktig information om våldet och samhällets organisering av stöd till ekonomiskt våldsutsatta. Av den anledningen kan jag enbart uttala mig om kvinnornas berättelser om sina erfarenheter av våld i nära relationer och mötet med socialtjänsten och Försäkringskassan. Vad deras före detta partner eller handläggare på respektive myndigheter gjort, sagt, tyckt eller tänkt vet jag inte. Det jag dock vet är det kvinnorna berättat för mig vilket gör att kunskapsanspråken, om vad kvinnornas före detta partner eller handläggare gjort och hur det har påverkat hennes liv, utgår från endast deras perspektiv. Något som kan bredda kunskapsanspråket är användandet av abduktiv metod. Genom att pendla mellan empiri och teori under analysprocessen har den aktuella studien satts i ett sammanhang vilket stärker studiens fynd och leder till analyser bortom den enskilde informanten (jfr Wodak & Meyer, 2009:19).

6.5. Implikationer för forskning och praktik

Ett av de viktigaste fynden i föreliggande studie är vikten av att besitta resurser då resursbrist och resursförlust kan leda till ytterligare våldsutsatthet, även i de fall kvinnan separerat från våldsutövaren. Brist på kunskap om hur underskott av kapital, till följd av till exempel våldet, formar kvinnors erfarenheter av våld och påverkar möjligheten till att kunna lämna kan leda till att våldsutsatta kvinnor inte får det stöd som de har behov av. Dessa resultat kan därför användas för att utveckla och förbättra det stöd våldsutsatta får av myndigheterna som kan bära ett ansvar för kvinnans möjligheter till att leva ett liv fritt från våld. Jag ser dock ett behov av att framtida studier fortsätter att undersöka olika resursers betydelser och dess uttryck – särskilt ur andra perspektiv till exempel etnicitet/ras och funktionalitet. Vidare har jag endast skrapat på ytan vad gäller barns utsatthet av att växa upp i ett hem där ekonomiskt våld utövas – även här finns ett behov av vidare forskning för att få en inblick i barnens livsvillkor.

Trots att ekonomiskt våldsutsatta kvinnor företrädesvis har ett stort behov av ekonomiska och materiella resurser erbjuds främst emotionellt stöd i mötet med socialtjänsten, som ska fungera

som samhällets yttersta skyddsnät. När Svensson, Johnsson och Laanemets (2008:17) formulerar vad det innebär att vara socialarbetare skriver de så här:

Att vara socialarbetare innebär att ha ett arbete där man förfogar över någon form av resurs som en person vill komma i åtnjutande av (...) 'Resurs' kan betyda vitt skilda saker. Det kan röra sig om ekonomiska och materiella resurser, men det kan också handla om t.ex. tid, kunskaper eller befogenheter.

I den här studien framkommer dock att socialarbetare, enligt X:s utsaga och tidigare studier, starkt begränsas i sina professionella bedömningar medgivna av socialtjänstlagen på grund av den kommunala budgeten. Att vidare utforska dessa inskränkningar i professionen är betydelsefullt, då de aktivt motverkar socialarbetares möjligheter att verka stöttande.

Litteraturlista

- Abbott, P., Tyler, M. & Wallace, C. (2005). *An introduction to sociology: feminist perspectives*. (3. ed.) London: Routledge.
- Abrams, L. S. (2010). Sampling 'Hard to reach' populations in qualitative research: The case of incarcerated youth. *Qualitative Social Work*, 9(4), 536-550.
- Abramson, K. (2014). Turning up the lights on gaslighting. *Philosophical perspectives*, 28, 1-30.
- Adams, A. E., Sullivan, C. M., Bybee, D., & Greeson, M. R. (2008). Development of the scale of economic abuse. *Violence Against Women*, 14(5), 563-588.
- Adams, A. E., Tolman, R. M., Bybee, D., Sullivan, C. M., & Kennedy, A. C. (2012). The impact of intimate partner violence on low-income women's economic well-being: The mediating role of job stability. *Violence Against Women*, 18(12), 1345-1367.
- Anitha, S. (2019). Understanding economic abuse through an intersectional lens: Financial abuse, control, and exploitation of women's productive and reproductive labor. *Violence Against Women* 25(15), 1854–1877.
- ASPE/ Assistant Secretary of Health and Human Services for Planning and Evaluation (2019). *2019 Poverty guidelines*. Hämtat 2020-02-12 från <https://aspe.hhs.gov/2019-poverty-guidelines>.
- Bassuk, E., Dawson, R., & Huntington, N. (2006). Intimate partner violence in extremely poor women: Longitudinal patterns and risk makers. *Journal of Family Violence* 21, 387-399.
- Berglund, A. (2010). Våldets konsekvenser för hälsan. I Berglund (Red.), *Att fråga om våldsutsatthet som en del av anamnesen* (1. uppl. ed.). Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK).
- Berglund, A. & Stenson, K. (2010). Att ställa frågan om våld. I Berglund (Red.), *Att fråga om våldsutsatthet som en del av anamnesen* (1. uppl. ed.). Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK).
- Berglund, A. & Tønnesen, E. (2010). Varför ska frågan om erfarenhet av våld ställas? I Berglund (Red.), *Att fråga om våldsutsatthet som en del av anamnesen* (1. uppl. ed.). Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK).
- Bergstrand, B.O. (2016). *Socialtjänstlagen 2016*. Helsingborg: Komlitt.
- Björnberg, U. (2019). Är byråkratin förenlig med jämställdhet? I Carlsson, V., Fanni, M., Järpvall, C., Lauri, M., Mukhtar-Landgren, D., Nyberg, L., Paulsson A. & N. Tahvilzadeh (Red.) *Fronesis nr 62–63 Byråkrati*, 142–147. Malmö: Tidskriftsföreningen Fronesis.

- Boréus, K. & Kohl, S. (2018). Innehållsanalys. I Boréus, K. & Bergström, G. (Red.) *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (Fjärde upplagan). Lund: Studentlitteratur, 49-89.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986): "The forms of capital". I Richardson, J. (Red.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241-258.
- Bourdieu, P. (1987). What makes a social class? on the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 1-17.
- Bourdieu, P. (2012). Vad är en social klass? I Wennerhag, M., Lindberg, D. & Lindgren J. (Red.) *Fronesis nr 40-41 Klass*, 117-133. Malmö: Tidskriftsföreningen Fronesis.
- Branigan, E. (2004). *His money or ours? Financial abuse of women in intimate partner relationships*. Coburg, Germany: Cokällstrburg Brunswick Community Legal & Financial Counselling Centre.
- Broady, D. (1990). *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. (2., korr. uppl.) Doktorsavhandling. Stockholm: HLS (Högsk. för lärarutbildning).
- Bruno, L. (2018). Financial oppression and post-separation child positions in Sweden. *European Journal of Social Work*, 21(2), 181-192.
- Bruno, L. (2016). *Ofridstid: Fäders våld, staten och den separerande familjen*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Burr, V. (2003). *Social constructionism*. (2. ed.) London: Routledge.
- Börjeson, B. (2010). Förstå socialt arbete. (2., [uppdaterade och utök.] uppl.) Malmö: Liber.
- Börjeson, B., Börjeson, M. & Svedberg, L. (2006). Att utveckla kunskapen i socialt arbete genom att återigen sätta praktiken i centrum. I A. Meeuwisse & H. Swärd (Red.), *Socialt arbete: en grundbok*. Stockholm: Natur & kultur.
- Carlsson, V., & Mukhtar-Landgren, D. (2019). Kathy Ferguson intervjuad av Vanja Carlsson och Dalia Mukhtar-Landgren: Ett feministiskt argument mot byråkratin. I Carlsson, V., Fanni, M., Järpvall, C., Lauri, M., Mukhtar-Landgren, D., Nyberg, L., Paulsson A. & N. Tahvilzadeh (Red.) *Fronesis nr 62-63 Byråkrati*, 137-141. Malmö: Tidskriftsföreningen Fronesis.
- Coker, D., (2005). Shifting Power for Battered Women: Law, Material Resources, and Poor Women of Color i Sokoloff, N.J. & Pratt, C. (Red.) *Domestic violence at the margins:*

- Readings on race, class gender and culture.* 369-388. New Brunswick, New Jersey & London: Rutgers University Press.
- Ekbrand, H. (2006). *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ekström, V. (2012). Inte bara kvinna – Våldsutsatta kvinnor och deras behov av stöd – konstruktioner och komplikationer i svenskt offentligt tryck. *Retfærd*, 3, 51-68.
- Ekström, V. (2016). *Det besvärliga våldet: Socialtjänstens stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköping universitet.
- Enander, V. (2008). *Women leaving violent men: crossroads of emotion, cognition and action*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Enander, V. (2014). Socialtjänstens ansvar. I Heimer, G.M., Björck, A. & Kunosson, C. (Red.), *Våldsutsatta kvinnor: samhällets ansvar*. (3. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, M. (2003). *I skuggan av Pappa: familjerätten och hanteringen av fädrens våld*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Eriksson, M. (2018). Våldet, pengarna och livet. En sammanhållen förståelse av kvinnors erfarenheter av mäns ekonomiska våld i nära relationer. I Ulmestig, R., & Eriksson, M. (Red.) *Att handlägga försörjningsstöd vid våld i nära relationer*, 111–135, Lund: Studentlitteratur.
- Espersson, M. (2010). *Mer eller mindre byråkratisk: en studie av organisationsförändringar inom kronofogdemyndigheten*. Doktorsavhandling. Lund: Lund universitet.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity.
- Ferguson, K. (1984). *The feminist case against bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fernqvist, S. (2020). *Samarbete med förhinder: Perspektiv från boföräldrar och handläggare på underhållsstödsreformen 2016*. Socialförsäkringsrapport 2020:4 Stockholm: Försäkringskassan.
- Gemzöe, L. (2014) *Feminism*. Stockholm: Bilda förlag.
- Graneheim, U.H. & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education today*, 24, 105–112.
- Gunnarsson, E. (2000) Kvinnors fattigdom – könsperspektivet i forskningen om socialbidrag och fattigdom. *Socialvetenskaplig tidskrift* 7(1-2), 57–71.

- Haesler, L. A. (2013) Themes of Coping in the Spectrum of Domestic Violence Abuse: A Review of the Literature. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 10(1): 25–32.
- Hartmann, H. (1976). Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex. *Signs*, 1(3), 137–169.
- Hartmann, H. (1981). The unhappy marriage of Marxism and feminism: towards a more progressive union. I Sargent, L. (Red). *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*. London: Pluto.
- Hjerm, M., Lindgren, S. & Nilsson, M. (2014). *Introduktion till samhällsvetenskaplig analys*. (2., [utök. och uppdaterade] uppl.) Malmö: Gleerup.
- Hollander, A. (2006). Juridik och socialt arbete. I Meeuwisse, A., Sunesson, S. & Swärd, H. (Red.) *Socialt arbete: en grundbok*. (2., [rev. och utök.] utg.) Stockholm: Natur och kultur, 110-128.
- Holmberg, C. & Enander, V. (2010). *Varför går hon? om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, C. (2011). Nya målgrupper och metoder – om djurs roll i uppbrottsprocessen. I Enander, V & Holmberg, C (Red.) *Hur går hon?: om att stödja misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. (1. uppl.) Lund: Studentlitteratur, 55-71.
- Holt, A. (2010). Using the telephone for narrative interviewing: A research note. *Qualitative Research*, 10, 113–121.
- ISF/Inspektionen för socialförsäkring (2019). *Rapport 2019:7: Från underhållsstöd till underhållsbidrag? En granskning av 2016 års reform inom underhållsstödet*. Inspektionen för socialförsäkring: Stockholm.
- Johansson, R. (2007). *Vid byråkratins gränser: om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. (3. uppl.) Lund: Arkiv.
- Johnsson-Latham, G. (2014) Mäns våld mot kvinnor i ett globalt perspektiv. I Heimer, G.M., Björck, A. & Kunosson, C. (Red.), *Våldsutsatta kvinnor: samhällets ansvar*. (3. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kelly, L. (2012). Standing the test of time? Reflections on the concept of the continuum of sexual violence. I Brown J. M. & Walklate S. L. (Red.), *Handbook on sexual violence*. Förord, xvii-xxvi. London, England: Routledge.
- Keskinen, S. (2011). Troublesome differences—Dealing with gendered violence, ethnicity, and ‘race’ in the Finnish welfare state. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 12(2), 153–172.

- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. (3. [rev.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Laakso, J. H., & Drevdahl, D. J. (2006). Women, Abuse and the Welfare Bureaucracy. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 21, 84–96.
- Legard, R., Keegan, J., & Ward, K. (2003). In-depth interviews. In J. Ritchie & J. Lewis (Red.), *Qualitative research practice: A guide for Social Science students and researchers*. London: Sage Publications, 138–169.
- Lincoln, S. Y., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. (30th anniversary expanded ed.) New York: Russell Sage Foundation.
- Lundgren, E. (2004). *Våldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS).
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J & Kalliokoski, A-M. (2001). *Slagen Dam: Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfångsundersökning*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Lundgren, E., & Westerstrand, J. (2005). Behövs en sammanhållen våldsförståelse? *Socialmedicinsk tidskrift* 6, 503–513.
- Lövgren, S. (2014). *Att köpa sin frihet: Ekonomiskt våld och andra strukturellt sanktionerade härskartekniker*. Stockholm, Sweden: Makalösa Föräldrar.
- Miller, S. L., & Smolter, N. L. (2011). “Paper abuse”: When all else fails, batterers use procedural stalking. *Violence Against Women*, 17(5), 637-650.
- Millett, K. (1970). *Sexual politics*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Moe, A. M., & Bell, M. P. (2004). Abject economics: The effects of battering and violence on women’s work and employability. *Violence Against Women*, 10(1), 29-55.
- Morris, A. (2015). *A Practical Introduction to In-Depth Interviewing*, London: Sage, 1-16.
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 1(2), 13–22.
- Natalier, K. (2018). State facilitated economic abuse: A structural analysis of men deliberately withholding child support. *Feminist Legal Studies*, 26(2), 121–140.

- NCK/Nationellt Centrum för Kvinnofrid. (u.å.). Istanbulkonventionen. Hämtat 2020-05-08 från: <https://www.nck.uu.se/kunskapsbanken/amnesguider/mans-vald-mot-kvinnor-ett-globalt-perspektiv/istanbulkonventionen/>.
- NE/Nationalencyklopedin (2020). *Kapitalism*. Hämtat 2020-05-20 från: <http://www.ne.se.ezproxy.its.uu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kapitalism>.
- Nilsson, M. (2014). Att samla in kvalitativa data - halvstrukturerade intervjuer. I M. Hjerm, S. Lindgren & M. Nilsson (Red.) *Introduktion till samhällsvetenskaplig analys*. Malmö: Gleerups, 149-166.
- Näsman, E. (2012). *Financial oppression and neglect of children*. Paper presenterat på Nordiska sociologkongressen, Reykjavik, Island 2012.
- Näsman, E., & Fernqvist, S. (2015). Ekonomiskt våld. I Eriksson, M., Källström Carter, Å. & Näsman, E. (Red.) *Barns röster om våld: Att lyssna, tolka och förstå*. 149-167, Malmö: Gleerups.
- Panican, A., & Ulmestig, R. (2016). Social rights in the shadow of poor relief - social assistance in the universal Swedish welfare state. *Citizenship Studies: Building Citizenship from Below: Precarity, Migration, and Agency*, 20(3-4), 475-489.
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work and welfare. *Urban and Social Change Review*, 11, 28–36.
- Postmus, J. L., Plummer, S., McMahon, S., Murshid, N. S., & Kim, M. S. (2012). Understanding economic abuse in the lives of survivors. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(3), 411–430.
- Purvin, D. M. (2007). At the crossroads and in the crosshairs: Social welfare policy and low-income women's vulnerability to domestic violence. *Social Problems*, 54(2), 188–210.
- Repstad, P. (2008). *Närhet och distans kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Enskede: TPB.
- Riessman, C. K. (1997). Berätta, transkribera, analysera: En metodologisk diskussion om personliga berättelser i samhällsvetenskaper. I Hydén, L. & Hydén, M. (Red.) *Att studera berättelser: samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. (1. uppl.) Stockholm: Liber, 30–59.
- Roberts, T., & Andrews, D. J. C. (2013). A critical race analysis of the gaslighting against African American teachers. *Contesting the myth of a "post racial era": The continued significance of race in US education*, 69-94.
- Ruiz, J. R. (2009). Sociological discourse analysis: Methods and logic. *Forum: Qualitative Social Research*, 10(2).

- Sanders, C. K. (2015). Economic abuse in the lives of women abused by an intimate partner: A qualitative study. *Violence against women*, 21(1), 3-29.
- SFS/ Svensk författningssamling 1949:381 *Föräldrabalken*.
- SFS/ Svensk författningssamling 2001:453 *Socialtjänstlagen*.
- SFS/ Svensk författningssamling 2010:110 *Socialförsäkringsbalken*.
- Skjeie, H., & Siim, B. (2000). Scandinavian feminist debates on citizenship. *International Political Science Review / Revue Internationale De Science Politique*, 21(4), 345–360.
- Socialstyrelsen. (2014). *Manual för FREDA: standardiserade bedömningsmetoder för socialtjänstens arbete mot våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen. (2016). *Våld: handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen. (2019). *Våld i nära relationer*. Hämtat 2020-01-27 från: <https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/vald-och-brott/vald-i-nara-relationer/>.
- Sohl, L. (2014). *Att veta sin klass: kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sokoloff, N. J., & Dupont, I. (2005). Domestic Violence at the Intersections of Race, Class, and Gender: Challenges and Contributions to Understanding Violence Against Marginalized Women in Diverse Communities. *Violence Against Women*, 11(1), 38–64.
- SOSFS/Socialstyrelsens författningssamling. (2013/1). *Ekonomiskt bistånd*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOSFS/Socialstyrelsens författningssamling. (2014/4). *Våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SoU/Statens offentliga utredningar. (2006). SoU 2006/65: *Att ta ansvar för sina insatser, Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*. Statens offentliga utredningar: Stockholm.
- SoU/Statens offentliga utredningar. (2011). SoU 2011/51: *Fortsatt föräldrar: om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull*. Statens offentliga utredningar: Stockholm.
- Sturges, J.E. and Hanrahan, K.J. (2004) ‘Comparing Telephone and Face-to-Face Qualitative Interviewing: A Research Note’, *Qualitative Research* 4(1): 107–18.
- Stylianou, A. M. (2018). Economic abuse experiences and depressive symptoms among victims of intimate partner violence. *Journal of Family Violence*, 33(6), 381–392.

- Stylianou, A. M., Postmus, J. L., & McMahon, S. (2013). Measuring abusive behaviors: Is economic abuse a unique form of abuse? *Journal of Interpersonal Violence, 28*(16), 3186–3204.
- Svensson, K., Johnsson, E. & Laanemets, L. (2008). *Handlingsutrymme: utmaningar i socialt arbete*. (1. utg.) Stockholm: Natur & kultur.
- Toews, M. L., & Bermea, A. M. (2017). “I was naive in thinking, ‘I divorced this man, he is out of my life’”: A qualitative exploration of post-separation power and control tactics experienced by women. *Journal of Interpersonal Violence, 32*(14), 2166–2189.
- Tolman, R. M., & Raphael, J. (2000). A review of research on welfare and domestic violence. *Journal of Social Issues, 56*, 655–682.
- Trygged, S., Hedlund, E., & Kåreholt, I. (2014). Beaten and poor?: A study of the long-term economic situation of women victims of severe violence. *Social Work in Public Health, 29*(2), 100–113.
- Trägårdh, L. (2013). Det civila samhällets välfärdstjänster – Sverige i ett jämförande perspektiv. I H. Swärd, P. G. Edebalk & E. Wadensjö (Red.), *Vägar till välfärd – idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- UKÄ/ Universitetskanslersämbetet (2017). *Utbildning och arbetsmarknad*. Hämtat 2020-04-15 från: <https://www.uka.se/download/18.667441fa15af4fb7b21126bd/1496135724399/utbildning-arbetsmarknad.pdf>.
- Ulmestig, R., (2018). Two sides of the coin – domestic violence survivors’ expectations of financial support and social workers’ expectations of survivors within the social assistance system. *Nordic Social Work Research, 1–14*.
- Ulmestig, R., & Eriksson, M. (2017a). Financial consequences of leaving violent men - women survivors of domestic violence and the social assistance system in Sweden. *European Journal of Social Work, 20*(4), 560–571.
- Ulmestig, R., & Eriksson, M. (2017b). “It’s not all about money”: Toward a more comprehensive understanding of financial abuse in the context of VAW. *Journal of Interpersonal Violence, 1–27*.
- Ulmestig, R., & Panican, A. (2016). Socialt medborgarskap och möjligheten till ett självständigt liv: ekonomiskt bistånd för kvinnor som har lämnat en våldsam partner. *Socialvetenskaplig tidskrift, 22*(3–4), 323–339.
- Usta, J., Makarem, N. N., & Habib, R. R. (2013). Economic abuse in lebanon: Experiences and perceptions. *Violence Against Women, 19*(3), 356–375.

- Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Vetenskapsrådet. (2017). *Good research practice*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Vol. 2. Berkeley, Calif.: Univ. of Calif. Press.
- Weis, L., Fine, M., Proweller, A., Bertram, C., & Marusza, J. (2005). "I've slept in clothes long enough": Excavating the sounds of domestic violence among women in the white working class. I Sokoloff N. J. & Pratt C. (Red.) *Domestic violence at the margins. Readings on Race, Class, Gender and Culture*. New York: Rutgers University Press, 227–252.
- Wendt Höjer, M. (2002). *Rädslans politik: våld och sexualitet i den svenska demokratin*. (1. uppl.) Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- WHO/World Health Organization (2001) *Putting Women First: Ethical and Safety Recommendations for Research on Domestic Violence Against Women*. Geneva: World Health Organization.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2009). *Methods for critical discourse analysis*. London: SAGE.
- Ågren, M. (2006). *"Är du finsk, eller-?": en etnologisk studie om att växa upp och leva med finsk bakgrund i Sverige*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Överlien, C. (2012). *Våld i hemmet: barns strategier*. Malmö: Gleerup.

Tack!

Ett stort tack till kvinnorna som har gjort masteruppsatsen möjlig – tack för att ni tog er tid och tack för att ni delade med er. Jag hoppas att den här texten ger tillbaka något till er. Tack också till min handledare, Stina Fernqvist, för alla kloka kommentarer på texten och intressanta diskussioner. Slutligen vill jag även tacka alla som på olika sätt stöttat mig i mitt arbete – ingen nämnd, ingen glömd.

Bilaga – Kvinnorna i studien

Anika är en kvinna i 30-årsåldern som har ett barn. Personen som Anika berättar om är pappa till barnet och de ingick i en relation i 5 år.

Anna är en kvinna i 30-årsåldern som har ett barn. Personen som Anna berättar om är pappa till barnet och de ingick i en relation i cirka 5 år.

Arta är en kvinna i 40-årsåldern som har flera barn. Personen som Arta berättar om är pappa till alla barnen och de ingick i en relation i cirka 20 år.

Ebba är en kvinna i 30-årsåldern som har flera barn. Personen som Ebba berättar om är pappa till alla barnen och de ingick i en relation i cirka 15 år.

Emma är en kvinna i 40-årsåldern. Personen som Emma berättar om ingick hon en relation med i cirka 5 år.

Ida är en kvinna i 40-årsåldern som har flera barn. Personen som Ida berättar om är pappa till alla barnen och de ingick i en relation i cirka 25 år.

Isabelle är en kvinna i 30-årsåldern som har ett barn. Personen som Isabelle berättar om är inte pappa till barnet, men de ingick i en relation i cirka 5 år.

Linnea är en kvinna i 20-årsåldern. Personen som Linnea berättar om ingick hon i en relation med i cirka 10 år.

Lisa är en kvinna i 40-årsåldern som har ett barn. Personen som Lisa berättar om är pappa till ett av barnen och de ingick i en relation i cirka 10 år.

Lotta är en kvinna i 50-årsåldern som har flera barn. Personen som Lotta berättar om är pappa till alla barnen och de ingick i en relation i cirka 25 år.

Maria är en kvinna i 40-årsåldern som har flera barn. Personen som Maria berättar om är pappa till två av barnen och de ingick i en relation i cirka 10 år.

X är, beroende på kontext, en av ovanstående kvinnorna i studien.

Bilaga – Facebookannonsen

Hejhej gruppmedlemmar!

Mitt namn är Helia Tekfi och jag är utbildad socionom som just nu skriver uppsats på masternivå i sociologi vid Uppsala universitet. Jag söker intervjupersoner för anonymt deltagande i en studie som ska undersöka kränkningar och maktutövning, kopplat till ekonomi, av en tidigare partner eller ditt/dina barns andra förälder. Det kan till exempel handla om att partnern haft kontroll över ekonomin, aktivt försökt sabotera ekonomin eller förhindrat dina möjligheter att arbeta eller studera men det kan också yttra sig på andra sätt. Om du är osäker på om du passar in i beskrivningarna eller gör det och vill delta är du varmt välkommen att kontakta mig så berättar jag mer!

Kontakt: via personligt meddelande (PM) eller helia.tekfi.3859@student.uu.se. Handledare för uppsatsen är Stina Fernqvist, stina.fernqvist@soc.uu.se.

Bilaga – Informationsbrevet

UPPSALA
UNIVERSITET

En förfrågan om att delta i studie

Hej!

Helia Tekfi heter jag och är student vid Uppsala universitet. Jag är utbildad socionom som just nu går sista terminen på masterprogrammet i sociologi. Denna vår skriver jag mitt examensarbete vars syfte är att undersöka vad ekonomiskt våld är samt myndigheters bemötande av ekonomiskt våldsutsatta kvinnor. Jag ämnar genomföra studien med intervjuer som metod. Ekonomisk våldsutsatthet är ett relativt outforskat område, särskilt frånvarande är den forskning som undersöker hur det är att vara ekonomiskt våldsutsatt i den svenska välfärdscontexten. Vidare är ämnet väldigt komplext, då det ofta är kopplat till annan typ av våld exempelvis psykiskt och sexuellt, samt brett, då det inkluderar allt från förstörelse av ägodelar (exempelvis kläder) till att partnern har total kontroll över ekonomin. Jag söker därför personer, över 18 år, som i en tidigare relation utsatts för våld i nära relationer med inslag av ekonomiskt våld och som vill delta i min studie.

I studien kommer ditt namn inte att användas och ingen personlig information kommer att sparas i ditt namn. Innan intervjun får du välja ett fiktivt namn som jag kommer att använda mig av i studien. Uppgifter som skulle kunna leda till identifiering av dig tas bort eller byts ut när resultaten av studien ska presenteras. Intervjun håller på mellan 60-90 minuter och spelas endast in om deltagaren samtycker. Efter att tilldelad examinator bedömt examensarbetet som godkänt kommer all insamlade data att förstöras. Arbetet kommer att publiceras på DiVA där studenter, bland annat, publicerar sina examensarbeten och uppsatserna är möjliga att tillgå av allmänheten.

Intervjudeltagandet är frivilligt och du kan när som helst avbryta din medverkan utan någon förklaring. Dina svar kommer att behandlas så att inte obehöriga kan ta del av dem. Jag, som genomför studien och därmed även intervjuerna, har erfarenhet av att möta personer som blivit utsatta för våld i nära relationer. Att prata om tidigare erfarenheter som orsakat mycket lidande kan sätta igång känslor igen. Om ämnet är för känsligt råder jag dig endast att delta om du har utomstående stöd (professionell och/eller privat), då jag själv inte kan bistå med det (annat än att informera dig om vart du kan vända dig).

Vid frågor kontakta:

Studenten Helia Tekfi som skriver masteruppsats i sociologi: helia.tekfi.3859@student.uu.se

Handledaren Stina Fernqvist som är fil dr. i sociologi och biträdande universitetslektor vid Centrum för socialt arbete (CESAR): stina.fernqvist@soc.uu.se

Bilaga – Intervjuguiden

Bakgrund

Hur gammal är du (och dina eventuella barn)?

Hur ser din familjekonstellation ut idag?

Vad arbetar du med?

Vad är din högsta avslutade utbildning?

Vilket land föddes du, och dina föräldrar, i?

Under relationen och efter separationen

Vad var det du tänkte på när du läste min annons och beslutade dig för att kontakta mig? Kan du berätta om det?

Kan du berätta hur din relation var med...?

- Hur träffades ni?
- Boendesituation?
- Hur länge varade er relation?
- Hur länge var det sedan relationen tog slut?

Hur var din/er ekonomi under tiden ni var tillsammans?

Vad skulle du säga är ekonomiskt och materiellt våld?

Har du upplevt detta? På vilket sätt? Kan du berätta mer om det?

Under relationen, använde du dig av några strategier (ex. gömma pengar) för att hantera hans ekonomiska maktutövning?

Vilken roll spelade din/er ekonomiska situation för själva separationen?

Hade du, innan separationen, funderat på att göra slut? Vilken roll spelade ekonomin i den frågan?

Har du behövt “ställa upp” eller utföra en sexuell handling fastän du inte ville på grund av ert ekonomiska förhållande?

Vilka spår har det ekonomiska och materiella våldet satt i dig och i din ekonomi (ex mående, hälsa, socialt liv, boende, möjligheter till lån)?

Hade du ekonomiskt stöd från samhället (a-kassa, sjukpenning, försörjningsstöd) under eller efter separationen?

- Hur upplevde du deras bemötande?

- Hade de förståelse för våldet du tidigare beskrivit och dess konsekvenser efter separationen?

Fick du det stöd du hade önskat?

- Vad för stöd fick du (ex ekonomiskt/materiellt/emotionellt)?
- Om du inte fick det, vad för stöd hade du velat ha?

Har hens agerande på något sätt påverkat dina möjligheter att få bostadsbidrag, underhållsstöd, sjukpenning, ekonomiskt bistånd eller liknande? (ex att du inte hade rätt till bidraget pga ni t.ex. stod på samma adress?)

Fick du materiellt eller ekonomiskt stöd av någon i ditt nätverk (släkt, granne, vän) eller någon ideell organisation? Vilka? Hur såg stödet ut?

Om kvinnan har barn

Vem handlade då och vem handlar idag åt barnet (mat, kläder, leksaker)?

Hur har samarbetet kring barnets omkostnader fungerat efter separation?

- Underhållsbidrag eller underhållsstöd?
- Vem får barnbidraget? Vad tycker du om det?
- Betalar den andra föräldern något utöver underhållsbidrag?

Om det inte har fungerat (ex betalar inte, betalar för sent, betalar för lite), hur har Försäkringskassan stöttat dig i det?

- Har du fått det stöd du önskat? om nej, vilket stöd hade du velat ha?
- Hur tror du att Försäkringskassan ser på att hen inte sköter det?

Om andra föräldern inte betalar:

- Hur påverkas barnet?
- Hur påverkas din ekonomiska situation?

Hur ser du på framtiden?

- Försörjningsmässigt (ex arbete, utbildning, boende, din egen ekonomi)

Avslut

Har jag missat att fråga något som du vill ta upp eller har du något att tillägga?

Är det något specifikt av det du berättat som gör det enkelt att identifiera dig som du vill att jag inte ska ta med?

Hur upplevde du intervjusituationen?

GÖTEBORGS UNIVERSITET
PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

**Tillförlitlighet i förskolebarns utsagor: ålderseffekt på
Criteria-Based Content Analysis**

Linnea Koponen

Självständigt arbete 15 poäng
Kandidatuppsats
PX1500
Hösttermin 2019

Handledare:
Emelie Ernberg
Mikaela Magnusson

Tillförlitlighet i förskolebarns utsagor: ålderseffekt på Criteria-Based Content Analysis

Linnea Koponen

Sammanfattning. Criteria-Based Content Analysis (CBCA) är en metod för att bedöma tillförlitligheten i utsagor från barn som misstänks ha utsatts för övergrepp. Syftet med den föreliggande studien var att undersöka huruvida förskolebarns ålder predicerar CBCA-resultat för deras utsagor. Åttioen förskolebarn (3–6 år) deltog i studien och blev intervjuade om en iscensatt händelse som utspelades ungefär en vecka tidigare. Barnens utsagor analyserades sedan med hjälp av CBCA. I linje med hypotesen fick äldre barns utsagor högre poäng i CBCA. En del av kriterierna i CBCA uppfylldes sällan eller aldrig i barnens utsagor vilket väcker frågan om dessa kriteriers lämplighet för användning i analys av utsagor från förskolebarn.

Barn i förskoleåldern (3–6 år) som utsatts för eller blivit vittnen till brott utgör en utmaning för rättsväsendet. På grund av att förskolebarns kognitiva och sociala förmågor inte är fullt utvecklade så är det svårt för dem att lämna långa, detaljrika och tillförlitliga utsagor i polisförhör. Dessutom är det svårt för rättsväsendets aktörer att bedöma tillförlitligheten av barns vittnesmål (Ceci & Bruck, 1993; Ernberg, Magnusson & Landström, 2019). Särskilt i de fall där det handlar om sexualbrott mot barn saknas många gånger stark stödbevisning och barnets ord står ofta mot den misstänktes (Heger, Ticson, Velasquez, & Bernier, 2002). Poliser, åklagare och domare måste vid dessa tillfällen ta beslut om huruvida barnens utsagor är tillförlitliga och de besluten kan leda till stora konsekvenser för såväl utsatta som anklagade. Att identifiera och lagföra skyldiga misstänkta kan vara betydelsefullt för att behandla de effekter som sexuella övergrepp har på den som blivit utsatt och kan dessutom hindra gärningspersonen från att utsätta andra barn (Kendall-Tackett, Williams, & Finkelhor, 1993). Å andra sidan kan felaktiga bedömningar av tillförlitligheten i barns uppgifter leda till att oskyldiga personer hamnar i fängelse. Det är därför viktigt att kunna avgöra huruvida barn som misstänks ha utsatts för brott talar sanning, både för att kunna säkerställa att man kan lita på deras vittnesmål och för att upptäcka när de pratar om något som faktiskt inte har hänt. Denna studie syftar till att undersöka om barns ålder har betydelse för hur tillförlitliga deras utsagor bedöms att vara med hjälp av en metod som kallas Criteria-Based Content Analysis (CBCA, Raskin & Esplin, 1991; Steller & Köhnken, 1989).

Redan från tre till fyra års ålder är barn kapabla att under rätt förutsättningar ge tillförlitliga vittnesmål (Hershkowitz, Lamb, Orbach, Katz, & Horowitz, 2012; Lamb m.fl., 2003). Med hjälp av särskilda förhörsmetoder kan man hjälpa barn att lämna långa, detaljrika och tillförlitliga utsagor. Det kan handla om att man anstränger sig för att skapa en bra kontakt med barnet, ger barnet möjlighet att träna på att berätta och svara på intervjuarens frågor samt att man uppmuntrar barnet till fritt berättande och undviker ledande frågor (Lamb, La Rooy, Malloy & Katz 2011). Exempel på särskilda barnförhörsmetoder är The National Institute of Child Health and Development (NICHD) protokollet, vilken även finns i en reviderad version som har mer fokus på

kontaktskapande, och den sekventiella intervjumetoden (se Langballe & Davik, 2017 för en beskrivning av den sekventiella intervjun; Lamb, Hershkowitz, Orbach, & Esplin, 2009 för en beskrivning av NICHD protokollet; och Hershkowitz, m.fl., 2012 för en beskrivning av reviderade NICHD).

Även om ovannämnda metoder har visat sig hjälpa barn att lämna längre och mer detaljrika vittnesmål så skiljer sig deras utsagor fortfarande från vuxnas (Ceci & Bruck, 1993; Hershkowitz m.fl., 2012; Lamb m.fl., 2003). Barns kognitiva förmågor är ännu inte fullt utvecklade vilket bland annat leder till att det är svårt för dem att förstå komplext språk och dessutom är de känsligare för yttre påverkan så som upprepade och ledande frågor (Carter, Bottoms, & Levine, 1996; Poole & White, 1991). De största hindren med att väcka åtal i mål om sexualbrott mot förskolebarn handlar om svårigheter att få fram och bedöma tillförlitligheten i barns utsagor (Ernberg, Magnusson & Landström, 2019; Ernberg, Tidefors & Landström, 2016). Ju yngre barn det handlar om desto svårare är det att få barnet att berätta om sina upplevelser av, till exempel, övergrepp på ett så detaljerat och strukturerat sätt att det fungerar som rättsbevis (Goodman-Brown, Edelstein, Goodman, Jones, & Gordon, 2003; Leclerc & Wortley, 2015). Ju yngre barnet är desto mindre tillförlitlig anses barnets utsaga traditionellt sätt vara (Haskett, Wayland, Hutcheson, & Tavana, 1995; Wood, Orsak, Murphy, & Cross, 1996) och desto mindre är sannolikheten att fallet leder till åtal samt att det leder till en fällande dom (Brewer, Rowe, & Brewer, 1997; Bunting, 2008; Cross, De Vos, & Whitcomb, 1994).

Det är långtifrån lätt att korrekt uppskatta tillförlitligheten i utsagor och avgöra huruvida en person talar sanning. Människor är generellt sett dåliga på att upptäcka lögner och presterar sällan bättre än slumpen. Utan att använda särskilda verktyg gör vuxna rätt bedömningar i 54% av fallen, både när de bedömer barns och andra vuxnas utsagor (Bond & DePaulo, 2006; Gongola, Scurich, & Quas, 2017). Personer som jobbar med barn, till exempel socialarbetare, poliser och lärare, är inte mycket bättre på att upptäcka barns lögner; de gör rätt bedömningar i 56% av fallen (Gongola m.fl., 2017). På grund av dessa svårigheter kopplade till att bedöma tillförlitligheten i barns utsagor har det utvecklats en rad metoder för att kunna avgöra om barn talar sanning eller inte. Den kanske mest använda metoden med vetenskapligt stöd är Statement Validity Analysis (SVA) vars syfte är att avgöra tillförlitligheten i vittnesmål från barn som har utsatts för sexuella övergrepp (Steller & Köhnken, 1989; Vrij, 2008). SVA går bland annat ut på att man, efter intervjuer med barnet, analyserar innehållet i den verbala utsagan med hjälp av CBCA (Raskin & Esplin, 1991; Vrij, 2008). SVA utvecklades ursprungligen för det tyska rättsväsendet men har sedan dess vidareutvecklats och använts i brottsutredningar även i andra länder (Vrij, 2008). I Sverige får man åberopa SVA eller CBCA som bevis i domstol men metoden används inte i samma systematiska utsträckning som i Tyskland (Köhnken, 2004).

SVA består av fyra delar. Först analyserar man det man vet om fallet för att skapa sig en övergripande bild. Därefter utför man en eller flera intervjuer med det barn som man misstänker blivit antingen utsatt för eller vittne till brott. Intervjuerna följer en förutbestämd struktur som uppmuntrar till fria berättelser och som undviker användandet av ledande frågor. Efter intervjuerna utför man en analys av utsagans tillförlitlighet med hjälp av CBCA samt en utvärdering av resultatet och intervjuprocessen med hjälp av något som kallas Validity Checklist (se Raskin & Esplin, 1991; och Vrij, 2008 för en mer utförlig beskrivning av SVA). Tillförlitlighetsanalysen CBCA grundar sig på den så kallade Undeutsch-hypotesen: antagandet att berättelser hämtade från minnet skiljer sig från påhittade berättelser (Steller, 1989). Enligt hypotesen innehåller tillförlitliga utsagor

element som lögnen inte gör och att man, med kännedom av dessa skillnader, kan avgöra om en utsaga är tillförlitlig eller inte (Steller, 1989; Steller & Köhnken, 1989).

För att möjliggöra en CBCA-analys så ska intervjuerna med barnet spelas in och transkriberas. Transkripten jämförs sedan mot de 19 kriterier som ingår i CBCA. Kriterierna anses känneteckna tillförlitliga utsagor och ju fler kriterier som uppfylls desto mer sannolikt anses det vara att det som barnet berättar baseras på en riktig händelse som barnet har varit med om (Köhnken, 1989). Av de 19 kriterierna (se Tabell 1) handlar de tre första om generella drag i utsagan, det vill säga hur logisk berättelsen är, om den följer en kronologisk ordning eller inte (berättelsen ska inte följa en kronologisk ordning för att kriteriet ska anses uppfyllt) och om den innehåller rikligt med detaljer om platser, händelsen och personer. Kriterierna 4–13 handlar om specifika aspekter i utsagan som anses grunda sig på kognitiva faktorer, framför allt kopplade till minnet. En person som inte har upplevt en händelse som hen påstår sig ha upplevt har ofta svårt att både generera rikligt med detaljer och komma ihåg dessa till senare. De kommer sannolikt inte heller kunna till exempel upprepa konversationer ordagrant (kriterium 6), berätta om egna och gärningspersonens mentala tillstånd (kriterierna 12 och 13) eller korrekt beskriva detaljer som berättaren inte riktigt förstår (kriterium 10) i samma grad som någon som berättar om en riktig händelse de har varit med om (Raskin & Esplin, 1991). Kriterierna 14–18 anses vara relaterade till huruvida berättaren är motiverad att framstå som sanningsenlig. En person som talar sanning kan ta det för givet att man blir trodd och kommer därmed inte anstränga sig för att få sin utsaga att låta tillförlitlig. En person som ljuger är däremot benägen att framställa sig och sin utsaga i så bra ljus som möjligt och undviker därför att erkänna minnesluckor (kriterium 15), uttrycka tvivel om det egna vittnesmålet (kriterium 16), ta upp något som tillsynes skulle missgynna en (kriterium 17) eller ursäka gärningspersonen (kriterium 18). Det sista kriteriet (detaljer typiska för brottet) handlar om specifika aspekter som enligt forskning och erfarenhet är vanligt förekommande att den som har blivit utsatt för eller vittne till brottet rapporterar, men som kan gå emot de myter som allmänheten generellt sett tror på. Exempelvis kan ett barn beskriva känslor som är kontraintuitiva men som enligt forskning och erfarenhet brukar förekomma hos barn som har utsatts för sexuella övergrepp (Steller & Köhnken, 1989; Vrij, 2005).

Det finns forskning som tyder på att CBCA kan skilja mellan sanningsenliga och påhittade utsagor bättre än slumpen och därmed bättre än vad människor gör utan att använda speciella verktyg. Oberlader och kollegor (2016) utförde en meta-analys på 55 studier som undersökte validiteten av CBCA och en annan analysmetod kallad Reality Monitoring (RM). Enligt deras analys så gav båda metoderna överlag sanna utsagor högre poäng än de falska och de fann ingen signifikant skillnad mellan de två metoderna. De fann även att validiteten för den kompletta CBCA var högre än om man uteslöt vissa kriterier, samt att metoden fungerade bäst om man använde den som en del av SVA. Även en metaanalys av Amado, Arke och Fariña (2015) som sammanställde resultaten från 18 studier som undersökte validiteten av CBCA för barns utsagor fann stöd för att man med hjälp av metoden kunde skilja mellan sanna och falska utsagor – 68,5% av utsagorna skattades korrekt som sanna eller falska med hjälp av CBCA och 97% av de sanna utsagorna fick högre poäng än de falska utsagorna (Amado m.fl., 2015), vilket var likt resultatet från Oberlader och kollegors (2016) studie.

Trots att man med hjälp av CBCA kan skilja mellan tillförlitliga och falska utsagor bättre än utan hjälp av särskilda verktyg, så är det viktigt att poängtera att metoden inte ger något facit på huruvida barn talar sanning eller inte. Även om höga poäng på CBCA är ett tecken på hög tillförlitlighet så betyder låga poäng inte nödvändigtvis att personen

ljuger (Raskin & Esplin, 1991). Ett lågt resultat på CBCA kan bero på många olika anledningar, så som dålig kvalitet på intervjun (Craig, Scheibe, Raskin, Kircher, & Dodd, 1999; Santtila, Roppola, Runtti, & Niemi, 2000), barnets bristande kognitiva, sociala eller språkliga förmågor (Santtila m.fl., 2000) eller social ångest (Vrij, Akehurst, Soukara, & Bull, 2002). En synnerligen viktig faktor som kan påverka resultatet på CBCA är barnets ålder, eftersom åldern korrelerar med både deras kognitiva och sociala utveckling. Äldre barn har till exempel ett större ordförråd och kan därmed ge en längre och mer utförlig utsaga än yngre barn, samt rapportera fler och mer specifika detaljer om händelsen (Eisen, Goodman, Qin Davis & Crayton, 2007; Hershkowitz m.fl., 2012). De har också mer utvecklade minnestrategier som hjälper dem att komma ihåg både händelseförloppet och specifika detaljer bättre än yngre barn (Fivush, 2010; Fivush, Haden, & Adam, 1995). För övrigt har de yngsta barnen ofta inte utvecklat Theory of Mind, det vill säga förståelsen att andra människor har känslor och kognitioner som skiljer sig från barnets egna (Flavell, 1999; Melinder, Endestad, & Magnussen, 2006). Theory of Mind utvecklas vanligtvis runt fyra års ålder och det kan därför vara svårt för yngre barn att berätta om gärningspersonens mentala tillstånd (kriterium 13) eller förstå att intervjuaren inte känner till de händelser som barnet varit med om vilket kan leda till att de berättar mindre (Flavell, 1999).

Tabell 1.

Kriterierna i CBCA*.

Generella drag

1. Logisk struktur
2. Ostrukturerad produktion
3. Detaljrikedom

Innehållsspecifikt

4. Kontextuella detaljer
5. Beskrivningar av interaktioner
6. Återberättande av tal
7. Rapportering av oväntade komplikationer

Säregenheter i innehållet

8. Ovanliga detaljer
9. Överflödiga detaljer
10. Feltolkade, men korrekt rapporterade detaljer
11. Relatering till yttre omständigheter
12. Återberättande av subjektiva upplevelser, emotioner och kognitiva aspekter
13. Tillskrivande av gärningspersonens mentala tillstånd

Motivationsrelaterade aspekter

14. Spontana rättelser
15. Erkännande av minnesluckor
16. Uttrycker tvivel om det egna vittnesmålet
17. Nedvärdering av sig själv
18. Ursäktande av gärningspersonen

Händelsespecifika element

19. Detaljer typiska för brottet
-

*CBCA = Criteria-based content analysis (modifierats från Steller & Köhnken, 1989).

Trots att CBCA är utvecklad för barn så finns det inga åldersreferenser för användning av metoden. Idag har den använts och studerats med barn från 2–17 år (Amado m.fl., 2015) men även med vuxna (t.ex. Vrij, Akehurst, Soukara, & Bull, 2004). Eftersom utsagor från treåringar markant skiljer sig från de givna av, till exempel, 17-åringar, så är frågan om CBCA fungerar på samma sätt och lika bra för alla de barn som är inkluderade i det stora åldersspannet. Även om det ingår i SVA att man ska ta hänsyn till barnets ålder när man utför en CBCA-analys finns det heller inga riktlinjer om hur man bör göra det (Vrij, 2005, 2008). Om CBCA i sin nuvarande form fungerar lika bra för barn i alla åldrar ska resultatet inte bero på åldern. Om det ändå gör det borde man ha en åldersgräns för när man kan använda metoden, konkreta anvisningar om hur man ska ta hänsyn till barnets ålder eller olika versioner av metoden för barn i olika åldrar (Vrij, 2005, 2008).

Man har sett i både fält- och laboratoriestudier att barnets ålder faktiskt korrelerar med resultatet på CBCA (bl.a. Anson, Golding, & Gully, 1993; Buck, Warren, Betman, & Brigham, 2002; Craig m.fl., 1999; Horowitz m.fl., 1997; Lamb m.fl., 1997; Lamers-Winkelman & Buffing, 1996; Vrij m.fl., 2002). Yngre barn tenderar att få lägre poäng för sina utsagor än vad äldre barn och vuxna får, oavsett sanningshalt (Vrij, 2005, 2008). Barnets ålder har även visat sig korrelera med resultat på CBCA både när bedömare som kodat utsagorna inte har fått någon information om barnens ålder (Buck m.fl., 2002) och när de instruerats att ta hänsyn till åldern (Lamers-Winkelman & Buffing, 1996). Dessutom har man sett att vissa kriterier sällan uppfylls i barns utsagor och även mer sällan ju yngre barn det handlar om (Buck m.fl., 2002). I en studie av Buck och kollegor (2002) uppfyllde förskolebarns (2–6 år) utsagor aldrig kriterierna 16 (uttrycker tvivel om det egna vittnesmålet) eller 18 (ursäktande av gärningspersonen). Även kriterierna 13 (tillskrivande av gärningspersonens mentala tillstånd) och 17 (nedvärdering av sig själv) var sällsynta och uppfylldes i färre än 5% av utsagorna. Kriterier som uppfylls väldigt sällan eller inte alls är inte särskilt användbara för tillförlitlighetsbedömningar och kanske inte lämpar sig för analys av utsagor lämnade av barn i förskoleåldern.

De studierna som har undersökt hur CBCA-resultat korrelerar med ålder har främst fokuserat på barn i skolålder och ungdomar. Även i de studier där man inkluderat yngre barn så har grupperna i de lägre ålderskategorierna haft breda åldersspann eller endast inkluderat några få individer. En anledning till detta är att många av de studier som utförts är fältstudier där man har studerat riktiga rättsfall. I och med att rättsprocesser med förskolebarn sällan leder till åtal jämfört med fall som involverar barn i skolålder så är de yngsta barnen underrepresenterade i denna typ av studier (Brewer, Rowe, & Brewer, 1997). Breda ålderskategorier är traditionellt sett inte ett så stort problem när man studerar ungdomar eller vuxna, men även om 12- och 15-åringars utsagor kanske inte skiljer så mycket från varandra så är 3- och 6-åringars berättelser ofta väldigt olika (Gagnon & Cyr, 2017; Lamb m.fl., 2009). Att slå ihop de yngsta barnen i en så bred ålderskategori kan leda till att skillnader inom åldersgrupperna blir stora och delvis maskerar skillnader mellan olika åldersgrupper. Därmed behövs det mer forskning om hur sambandet mellan CBCA-resultat och barnets ålder ser ut hos barn i förskoleåldern.

De studier som genomförts hittills har även andra begränsningar. I fältstudier som studerar riktiga rättsfall kan man aldrig vara helt säker på vad som faktiskt har hänt och huruvida barnet talar sanning eller inte (Melkman, Hershkowitz & Zur, 2017). Med hjälp av andra kriterier så som medicinska undersökningar, DNA-bevis eller gärningspersonens erkännande har man försökt uppskatta hur sannolikt det är att brottet har ägt rum och

oftast bara inkluderat de fall där bevisen varit synnerligen starka (se t.ex. Lamb m.fl., 1997; Roma, Martini, Sabatello, Tatarelli, & Ferracuti, 2011). Problemet med att bara undersöka extremfallen, det vill säga de fall som man med största säkerhet kan säga att utsagorna är tillförlitliga eller inte, är att man inte kan se hur sambandet ser ut vid de mer oklara gränsfallen, där CBCA är som viktigast. Dessutom har man inte alltid kontrollerat att intervjuerna i dessa undersökningar är av bra kvalitet. Det är en viktig faktor i och med att CBCA ger mest tillförlitliga resultat med intervjuer som ger mycket utrymme för fritt återberättande och innehåller öppna och icke-ledande frågor (Craig m.fl., 1999).

Syftet med denna studie var att undersöka huruvida förskolebarns ålder predicerar CBCA-resultat för deras utsagor. Utifrån tidigare forskning predicerades att äldre barn skulle i högre utsträckning få högre poäng i CBCA. Utöver detta undersöktes även hur väl lämpade de olika CBCA-kriterierna var för att användas med barn i förskoleålder, specifikt förekomsten av kriterier som sällan uppfylls av barn i denna åldersgrupp och som därmed kan vara missvisande. Deltagarna i studien var 3–6-år gamla förskolebarn som blev intervjuade om en iscensatt händelse där de fick träffa och interagera med två ”pirater” (Pia Pirat och Malin Matros) som besökte deras förskola. Intervjuerna transkriberades och kodades sedan enligt kriterierna i CBCA. Datainsamlingen var en del av ett större forskningsprojekt som undersöker hur polisens intervjutekniker med barn i förskoleåldern kan utvecklas och förbättras. Den ansvariga forskaren för projektet är Sara Landström, docent vid Göteborgs universitet. Studien har ett etiskt tillstånd från Etikprövningsnämnden i Göteborg. Jag medverkade som forskningsassistent i projektet i våren 2019 då jag intervjuade barn samt transkriberade och kodade intervjuer. Jag fick även tillgång till data från tidigare år.

Metod

Deltagare

Deltagarna i denna studie bestod av 81 barn från olika förskolor i Göteborgsområdet som också deltog i ett större forskningsprojekt som undersökte olika intervjumetoder. Barnens ålder varierade från 3 år och 6 månader till 6 år och 4 månader ($M = 62$ mån, $s = 8,8$ mån). Av barnen var 49 (60%) flickor och 32 pojkar. Forskningsprojektet var en av de aktiviteter som förskoleklasser kunde anmäla sig till under den årliga Vetenskapsfestivalen 2018 och 2019 i Göteborg. Rekrytering av deltagare skedde via en annons som skickades till förskolorna i Göteborg i samband med festivalen med information om aktiviteten och projektet. Totalt valde 23 förskolor att delta; 11 stycken år 2018 och 14 stycken år 2019, varav två förskolor var med båda åren.

För att kunna inkludera deltagarna i studien tillfrågades både vårdnadshavarna och barnet om informerat samtycke, vårdnadshavarna med hjälp av en fysisk eller digital samtyckesblankett och barnen i samband med intervjuerna. Av de barn som hade samtycke från vårdnadshavare valde 22 (av 154) att inte delta.

Totalt deltog 132 barn i studien om intervjumetoder, var med om en aktivitet med Kluriga Klara på universitetet och blev intervjuade. Därtill krävde den föreliggande studien att barnen kunde tillräckligt bra svenska för att kunna bli intervjuade, hade sin ålder rapporterad av antingen vårdnadshavare eller förskolepersonalen (år och månad), inte hade varit med på aktiviteten året innan (om ett barn var med i båda åren, så inkluderades bara första deltagandet), hade träffat piraterna på förskolan och berättade

om det under intervjun, samt slutförde första delen av den substantiella fasen av intervjun (som handlade om Pia Pirat). Åttioen barn uppfyllde ovannämnda kriterierna och var därför inkluderade i den här studien.

Instrument

För syftet i det större projektet som datainsamlingen ingick i randomiserades deltagarna in i två grupper som intervjuades med två snarlika intervjuprotokoll. Det som skiljde sig mellan protokollen var utformningen och fokus på kontaktskapande, samt användningen av pauser. Ungefär hälften ($n = 45$) av barnen intervjuades med ett protokoll som var baserat på originalversionen av NICHD (se Lamb m.fl., 2009 för en beskrivning av NICHD-protokollet). I den andra gruppen baserades intervjuprotokollet på den sekventiella intervjun och den reviderade versionen av NICHD-protokollet vilket innebar att de intervjuerna hade en längre kontaktskapande fas än i den första gruppen (se Langballe & Davik, 2017 för en beskrivning av den sekventiella intervjun; och Hershkowitz, Lamb, & Katz, 2014 för en beskrivning av det reviderade NICHD-protokollet). De olika faserna i de båda intervjuprotokollen visas i Figur 1.

Intervjuerna transkriberades och kodades sedan utefter CBCAs 18 första kriterier (se Tabell 1 för CBCA-kriterierna och Vrij, 2008 för en mer utförlig beskrivning av kriterierna). Jag valde att utesluta kriterium 19 (detaljer typiska för brottet) eftersom det inte passade för händelsen som barnen intervjuades om. För de övergripande kriterierna 1–3 användes en skala på tre steg (0–2) där 0 motsvarade att kriteriet inte uppfyllts, 1 att kriteriet uppfyllts och 2 att kriteriet uppfyllts i hög grad. Kriterierna 4–18 frekvenskodades, det vill säga att jag räknade antalet detaljer som uppfyllde kriteriet (frekvenskodning har använts tidigare i t.ex. Caso, Vrij, Mann & De Leo, 2006; och Vrij, Mann, Kristel & Fisher, 2007 och skalan 0–2 i t.ex. Blandon-Gitlin, Pezdek, Rogers & Brodie, 2005).

Tillvägagångsätt

Inkodningshändelse. Barnen var med om två händelser som de sedan blev intervjuade om. Den första var ett piratbesök på deras förskola, som var målhändelsen för intervjun. Den andra var en aktivitet barnen deltog i precis innan de blev intervjuade, när barnen kom till universitetet. Den fick de berätta om under minnesträningssfasen i början av intervjun i syftet med att få öva på att berätta för intervjuaren innan man började prata om målhändelsen.

Ungefär en vecka före intervjuerna fick barnens förskolor besök av Pia Pirat och Malin Matros. Piraterna kom till förskolorna som valt att delta i studien bärande på en stor väska med olika föremål. De satte sig i en ring med barnen och presenterade sig. Därefter sa Pia att de hade med sig några spännande saker som barnen skulle få prova, öppnade väskan och tog fram några ovanliga leksaker, till exempel en maracas och två regnbågsfärgade plastspiraler. Detta för att barnen sedan, under intervjuerna, skulle få beskriva objekt de inte kände igen. Pia noterade att det inte var dessa föremål hon letade efter och fortsatte gräva i väskan tills hon hittade pirathattar som hon delade ut till barnen så att de kunde klä ut sig till pirater. Därefter försökte Pia Pirat ta ett kort på barnen men eftersom hennes kamera inte fungerade så bad hon förskolepersonalen ta kort istället

(detta var avsett att simulera omständigheterna för sexuell posering, se Yi & Lamb, 2018). Slutligen läste Pia en bok, som handlade om pirater, för barnen. Besöket varade totalt 15–20 minuter.

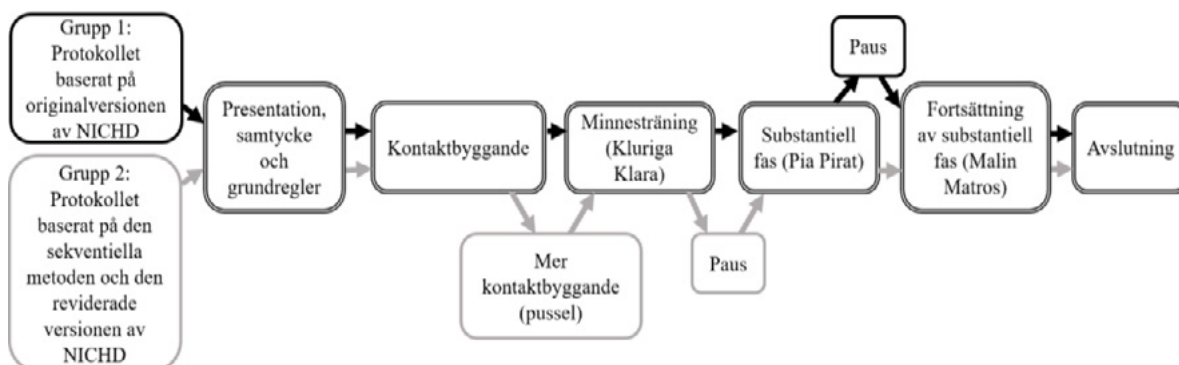
Under barnens besök på universitetet några minuter före intervjun fick de delta i en aktivitet med detektiven Kluriga Klara, som de sedan fick berätta om under minnesträningssfasen på intervjun. Aktiviteten och minnesträningen ligger utanför den här studiens fokus och kommer därför här bara beskrivas kort. När barnen kom till universitetet med sin förskoleklass blev de hälsade av Kluriga Klara och hennes detektivkompisar (de forskningsassistenter som utförde intervjuerna). Kluriga Klara berättade att hon var en detektiv, förklarade för barnen vad en detektiv gör och att de ibland vill prata med barn för att ta reda på saker som har hänt. Hon sa att alla barn som ville fick prata med hennes detektivkompisar. Sedan bad hon detektivkompisarna att gå och förbereda sina detektivrum, under tiden visade hon barnen en såpbubbelmaskin.

Intervju. Intervjuerna hölls av 11 forskningsassistenter som hade fått träning i att använda intervjuprotokollen och som inte var medvetna om studiens hypoteser. Jag var en av intervjuarna under 2019 men i och med att den här studien tog form först efter datainsamlingen hade skett var jag inte heller medveten om hypoteserna vid intervjutillfället. Intervjuerna filmades och ljudet spelades in.

Båda intervjuprotokollen som barnen blev intervjuade med inleddes med att intervjuaren presenterade sig, varpå barnet fick ge sitt samtycke till intervjun, antingen verbalt eller genom att trycka på en knapp. Intervjuaren gick igenom grundreglerna för intervjun som bland annat bestod i att barnet kunde svara ”jag vet inte” när hen inte kunde svaret på en fråga. Sedan följde en kontaktskapande fas som i båda protokollen började med att intervjuaren bad barnet att berätta om saker hen tycker om att göra. Intervjuarna var instruerade att använda aktivt lyssnande med spegling (upprepa och sammanfatta det barnet sade), direkt uppmuntran (“Berätta mer om det.”) och öppna frågor (“Vad hände sen?”) när de utförde intervjuerna. Barnen i den andra intervjugruppen fick dessutom lägga ett pussel tillsammans med intervjuaren och berätta om vad det föreställde. Efter kontaktskapandet fortsatte man till minnesträningssfasen där barnet fick berätta om det som hände under aktiviteten med Kluriga Klara. Därefter tog man i den andra gruppen en paus medan man i första gruppen först pratade om Pia Pirat (första delen av den substantiella fasen) och sedan tog en paus. Den substantiella fasen handlade om målhändelsen (piratbesöket) och inleddes med att intervjuaren bad barnet att berätta om allt som hände när Pia Pirat hälsade på barnet på hans förskola. Även här använde intervjuarna aktivt lyssnande och direkt uppmuntran när barnet lämnade sin fria berättelse. Efter barnet fått chansen att berätta fritt om händelsen ställde intervjuaren öppna frågor och följdfrågor på det barnet berättade. I slutet ställdes några förutbestämda slutna frågor för syftet med det större projektet. I den andra delen av den substantiella fasen bad intervjuaren barnet att berätta om Pia Pirats kompis Malin Matros. Hälften av barnen blev ombudda att rita och andra hälften fick verbalt beskriva Malin Matros. Till sist hade barnet möjlighet att ställa frågor för intervjuaren och tackades för intervjun. Intervjuerna varade totalt 10–34 minuter ($M = 23,22$ min, $s = 5,07$ min).

I den här studien analyserades bara första delen av den substantiella fasen där barnen berättade om Pia Pirat, eftersom den handlade om målhändelsen och var likadan för alla barnen. I slutet av denna del ställde intervjuaren fyra specifika frågor om Pia Pirat. I den här studien inkluderades bara de två första frågorna (“Var det någon som tog en bild på dig?” och “Hade Pia Pirat en gul eller en brun väska?”) eftersom de två andra (“Hade Pia en grön eller röd hatt?” och “Jag hörde att Pia visade er en rosa kanin, såg du den?”)

var avsedda att vara missledande. Den första delen av den substantiella fasen varade 2–10 minuter ($M = 5,43$ min, $s = 1,66$ min).

Figur 1. Flödesschema för de två intervjuprotokoll som användes i studien.

CBCA-kodning. Jag kodade transkripten av barnens utsagor utefter de 18 första CBCA-kriterierna efter tre interbedömarkodningar som genomfördes med en annan forskare i projektet. Med hjälp av interbedömarkodningarna skapade vi ett kodningssystem som baserade sig på Vrijs (2008) och Stellers och Köehkens (1989) beskrivningar om CBCA-kriterierna. Vi började med att läsa litteratur om CBCA, gick igenom kriterierna och övade genom att tillsammans koda tre intervjuer. Sedan gjordes en interbedömarkodning då båda kodade 20% ($n = 17$) av intervjuerna utan att kommunicera med varandra. Huruvida kriterierna uppfylldes i intervjun skattades på en skala från 0–2 för varje kriterium då 0 poäng gavs när kriteriet inte uppfylldes, 1 när kriteriet uppfylldes och 2 när kriteriet uppfylldes i hög grad. Totalpoängen för en intervju kunde således variera mellan 0–36 poäng. Interbedömarreliabiliteten blev inte tillräckligt hög efter första interbedömarkodningen. Cohens kapp varierade mellan $-,32$ och $,77$ för de olika kriterierna och var i genomsnitt $,25$ vilket ansågs vara för låg överensstämmelse.

Vi fortsatte med att diskutera och komma överens om mer specifika regler för de kriterier vi hade kodat olika samt bytte till att koda frekvens av detaljer som uppfyllde kriterierna 4–18 istället för skalan från 0–2. Frekvenskodning har visats vara ett bättre sätt att koda CBCA i avsikt att uppnå en bra interbedömarreliabilitet eftersom man ser exakt de ställen där de olika bedömarena har skattat olika (Vrij, 2008; Vrij m.fl., 2002; Hauch, Sporer, Masip, & Blandón-Gitlin, 2017). I frekvenskodning får utsagorna en poäng för varje detalj som uppfyller kriteriet man kodar och det totala CBCA-resultatet är summan av de poängen. Ett exempel på en detalj som uppfyllde kriteriet 4 (kontextuella detaljer) är när ett barn berättade om att de satt i samlingsrummet när piraterna kom. Med detta kodningssätt finns det ingen maximigräns för hur många poäng en utsaga kan få. Kriterierna 1–3 kodades fortfarande med en skala från 0–2 med anledningen att man bedömer utsagan i sin helhet när man kodar för de kriterierna. Vi gjorde en ny interbedömarkodning med ytterligare 20% av intervjuerna. Cohens kapp var $,45$ för logisk struktur (kriterium 1), $,24$ för ostrukturerad produktion (kriterium 2) och $,72$ för detaljrikedom (kriterium 3). För kriterierna 4–18 räknade jag den procentuella överensstämmelsen mellan bedömarena i stället för Cohens kapp eftersom Cohens kapp är till för att beräkna överensstämmelse för kategoriska variabler och kan inte användas i frekvensskattningar (Cohen, 1960). Därtill räknade jag Pearsons korrelation för

totalpoängen, vilket blev $r = ,94$. Den procentuella överensstämmelsen räknades enligt formeln $P^a = N^a / N \times 100$ där P^a är den procentuella överensstämmelsen mellan två bedömare, N^a antalet detaljer som bedömarna hade kodat likadant och N det totala antalet detaljer som en eller båda bedömare hade kodat. Överensstämmelsen blev 70%, vilket återigen ansågs vara för lågt så vi gick igenom de kriterier där vi skiljde oss åt mest ännu en gång och skapade ännu tydligare regler för hur de skulle kodas. Därefter kodade vi för tredje gången en ny omgång av 20% av intervjuerna individuellt. Pearsons korrelation för totalpoängen blev $r = ,98$, överensstämmelsen mellan kodarnas skattningar blev 81%, och Cohens kapp var 1,00 för logisk struktur (kriterium 1), ,38 för ostrukturerad produktion (kriterium 2) och ,87 för detaljrikedom (kriterium 3). Orsaken till att överensstämmelsen av skattningarna för andra kriteriet blev så låg berodde på att vissa utsagor var så korta att det inte gick att avgöra om utsagan hade en ostrukturerad produktion eller inte. Därför valde jag att utesluta kriteriet från de statistiska analyserna. Överensstämmelsen för de andra kriterierna ansågs vara tillräcklig för en adekvat interbedömarreliabilitet och jag fortsatte med att koda materialet i sin helhet.

Resultat

Preliminära analyser angående skillnader mellan intervjuprotokollen

För att sedan kunna slå ihop de två experimentgrupperna i vidare analyser kontrollerades att det inte fanns några skillnader i barns ålder eller CBCA-resultat mellan barn som blev intervjuade med de två olika intervjuprotokollen med hjälp av Students *t*-test. Det fanns ingen skillnad i CBCA-resultat mellan de barn som blev intervjuade med NICHD-protokollet ($n = 45$, $M = 19,8$, $s = 10,7$) och de som blev intervjuade med det sekventiella intervjuprotokollet ($n = 36$, $M = 17,7$, $s = 8,1$), $t(79) = 1,01$, $p = ,33$. Inte heller fanns det någon skillnad i hur gamla de barn var som blev intervjuade med NICHD-protokollet ($M = 63$ mån, $s = 8,6$ mån) eller med det sekventiella intervjuprotokollet ($M = 61$ mån, $s = 9,0$ mån) $t(79) = 1,19$, $p = ,24$

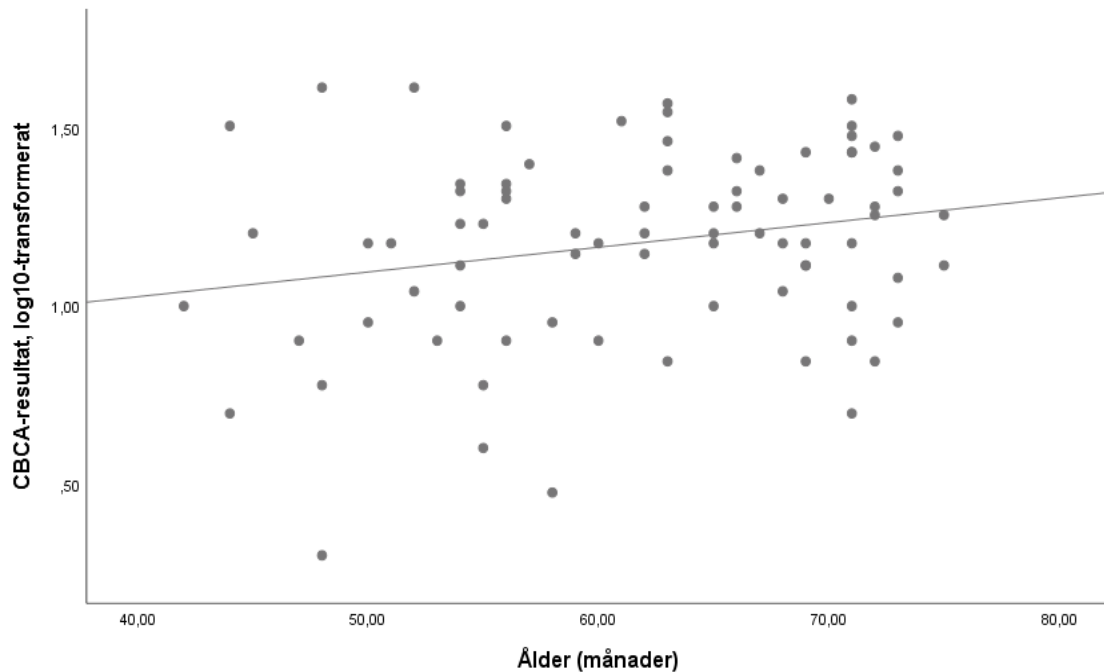
Analys av ålder och CBCA-resultat

CBCA-poängen för barnens utsagor varierade från 2–43 ($M = 18,8$, $s = 9,6$). Sambandet mellan barnens ålder (månader) och poäng på CBCA analyserades med en enkel linjär regressionsanalys. I en visuell inspektion av data (sambandsdiagram och histogram) visade sig den beroende variabeln, CBCA-resultat, vara positivt skev och inte uppfylla antaganden för regressionsanalys. Därför testade jag att transformera värden till en logaritmisk skala ($\log_{10}$ -transformering). $\log_{10}$ -transformering används ibland för att göra data mer symmetrisk fördelad och få det fungera bättre i statistiska analyser (se t.ex. Santtila, Roppola & Niemi, 1998). $\log_{10}$ -transformerade data uppfyllde antaganden för regressionsanalys och användes därmed i analyserna.

Sambandsdiagrammet visar ett positivt samband mellan barnens ålder och CBCA-resultat för deras utsagor (Figur 2). Med Pearsons korrelationskoefficient bekräftades att sambandet var signifikant, $r = ,25$ ($p < ,05$, $N = 81$). En enkel regressionsanalys visade

att barnens ålder signifikant kunde predicera CBCA-resultat för deras utsagor då de äldre barnens utsagor i högre utsträckning tilldelades högre poäng i CBCA än de yngre barnens utsagor $F(1,79) = 4,36, p < ,05$. Regressionskoefficienten blev 0,007 och R^2 -värdet ,05 vilket betyder att 5% av variationen i CBCA-resultat kan förklaras med barns ålder. Regressionsanalysen visade att ålder signifikant predicerade CBCA-resultat och därmed gavs stöd för hypotesen att äldre barns utsagor skulle få högre poäng i CBCA.

Figur 2. Sambandsdiagram med regressionslinjen för ålder och det $\log_{10}$ -transformerade CBCA-resultatet.

Resultatet visade även att vissa CBCA-kriterier uppfylldes sällan eller inte alls i barnens utsagor. I Tabell 2 sammanställs förekomsten av de olika kriterierna i både antal och procentuell andel av barns utsagor samt hur många poäng utsagorna fick för varje kriterium.

Tabell 2.

Förekomsten av de olika CBCA-kriterierna

Kriterium*	Utsagor där kriteriet uppfylldes ($N = 81$)		Antal poäng utsagorna fick för kriteriet	
	n	%	min-max	M
1. Logisk struktur	81	100	1-2	1,95
2. Ostrukturerad produktion	64	79	0-2	1,14
3. Detaljrikedom	80	99	0-2	1,73
4. Kontextuella detaljer	52	64	0-12	1,33
5. Beskrivningar av interaktioner	20	25	0-3	0,31
6. Återberättande av tal	14	11	0-6	0,30
7. Rapportering av oväntade komplikationer	46	31	0-5	0,98
8. Ovanliga detaljer	76	94	0-20	5,79
9. Överflödiga detaljer	40	49	0-21	1,86
10. Feltolkade, men korrekt rapporterade detaljer	28	35	0-2	0,40
11. Relatering till yttre omständigheter	25	31	0-3	0,41
12. Återberättande av subjektiva upplevelser, emotioner och kognitiva aspekter	19	24	0-7	0,53
13. Tillskrivande av gärningspersonens mentala tillstånd	10	12	0-3	0,17
14. Spontana rättelser	36	44	0-5	0,80
15. Erkännande av minnesluckor	44	54	0-8	1,10
16. Uttrycker tvivel om det egna vittnesmålet	0	0	-	-
17. Nedvärdering av sig själv	0	0	-	-
18. Ursäktande av gärningspersonen	0	0	-	-

*Kriterierna 1–3 skattades med 0–2 poäng (0=kriteriet uppfylls inte, 1=kriteriet uppfylls och 2=kriteriet uppfylls i hög grad) och för kriterierna 4–18 tilldelades en poäng för varje detalj som uppfyllde kriteriet (dvs. att utsagan tilldelades så många poäng som den hade detaljer som uppfyllde kriteriet).

Diskussion

Syftet med den föreliggande studien var att undersöka om förskolebarns ålder kan predicera CBCA-resultat för deras utsagor. Tidigare forskning tyder på att äldre barns utsagor får högre poäng i CBCA och detta var även hypotesen för denna studie. Resultatet visade att barnens ålder signifikant kunde predicera CBCA-resultatet då äldre barns utsagor i högre utsträckning tilldelades högre poäng i CBCA, vilket gav stöd för den uppställda hypotesen.

En möjlig förklaring till det svaga men signifikanta sambandet mellan ålder och CBCA-resultat är utveckling av barns kognitiva och sociala förmågor. Det är troligt att barns utsagor och därmed även CBCA-resultat för de utsagorna påverkas bland annat av att äldre barn har bättre minnestrategier (Fivush, 2010; Fivush m.fl., 1995), större ordförråd (Brown, 1973) och mer ingående förståelse av andra människors tankar och upplevelser (Theory of Mind; Flavell, 1999). Förskoleåldern är en period då dessa förmågor utvecklas snabbt vilket skapar helt olika förutsättningar för en treåring än för en sexåring att berätta om sina upplevelser på det detaljerade sätt som gynnas i CBCA (Gagnon & Cyr, 2017; Hershkowitz m.fl., 2012). Samtidigt vet man att kognitiva förmågor som påverkar förskolebarns utsagor utvecklas i olika takt hos olika barn (Pipe & Salmon, 2002; Quas, Goodman, Ghetti, & Redlich, 2000) vilket kan ha lett till att regressionsmodellen med bara ålder som prediktor förklarade endast 5% av variationen i CBCA-resultat. Individuella skillnader i den kognitiva utvecklingen kan delvis ha maskerat ålders effekt på CBCA-resultat i denna studie, särskilt eftersom ålderskillnaden mellan det yngsta och äldsta barnet var liten, mindre än tre år. För framtida forskning om ålders effekt på CBCA-resultat skulle man kunna ta hänsyn till detta och inkludera fler prediktorer i modellen, exempelvis kognitiva test som mäter Theory of Mind, ordförråd eller minne.

Ett annat fynd för denna studie är att vissa kriterier i CBCA uppfylldes mycket sällan eller till och med inte alls. Inget barn rapporterade detaljer som skulle uppfyllt kriterierna 16 (uttrycker tvivel om det egna vittnesmålet), 17 (nedvärdering av sig själv) eller 18 (ursäktandet av gärningspersonen). Kriterierna 6 (återberättande av tal) och 13 (tillskrivande av gärningspersonens mentala tillstånd) uppfylldes i mindre än 15% av intervjuerna. Anledningen till varför kriterierna 6, 13 och 16 uppfylldes så sällan kan ligga i barnens ålder och den kognitiva utvecklingen hos förskolebarn. Att barn i förskoleålder inte tillskriver gärningspersonens mentala tillstånd (kriteriet 13) eller uttrycker tvivel om huruvida deras utsagor låter tillförlitliga (kriterium 16) kan bero på deras bristande förståelse om att andra människor har tankar som skiljer sig från deras egna (Flavell, 1999; Melinder, Endestad, & Magnussen, 2006). En möjlig förklaring till varför kriterierna 17 och 18 aldrig uppfylldes i den föreliggande studien är att händelsen barnen intervjuades om inte liknade sexualbrott som CBCA är utvecklad för. I och med att det inte var något brottsligt barnen i studien berättade om hade de inga skäl att nedvärdera sig själva (kriterium 17) eller ursäkta "gärningspersonen" (kriterium 18). Dock rapporterade även Buck och kollegor (2002), som studerade riktiga polisintervjuer som rörde sexualbrott mot barn, att kriterierna 13, 16, 17 och 18 aldrig eller sällan uppfylldes i utsagor från barn i 2–6-års ålder (i mindre än 5% av utsagorna). Frågan är om dessa kriterier är effektiva för att bedöma utsagor från barn i förskoleåldern, det vill säga hur bra de är för att skilja tillförlitliga utsagor från falska i och med att de uppfylls så sällan.

Några styrkor i den föreliggande studien bör belysas. Denna studie har kringgått vissa begränsningar som en del andra studier som undersökt sambandet mellan ålder och CBCA-resultat har haft. För det första uppfyllde intervjuerna rekommendationer som finns för SVA och CBCA (Vrij, 2008): de uppmuntrade till fritt berättande om händelsen, innehöll öppna frågor och var inte missledande (i den delen av intervjun som analyserades i studien). I många fältstudier har man inte kunnat kontrollera kvalitén av intervjuerna vilket kan ha lett till att barn i olika åldrar har blivit intervjuade på olika sätt. Det kan i sin tur göra att CBCA inte varit applicerbar eller fungerat som den ska, till exempel om barnet inte haft möjlighet att berätta fritt om händelsen (se t.ex. Anson m.fl., 1993; Buck m.fl., 2002). För det andra har man sett i tidigare forskning kring reliabiliteten av CBCA att det är svårt att uppnå en hög interbedömarreliabilitet för bedömningarna, speciellt i laborationsstudier (Hauch m.fl., 2017). Vi ansträngde oss därför särskilt för att med hjälp av interbedömarkodningar skapa ett kodningssystem med vilket vi kunde uppnå en adekvat interbedömarreliabilitet. För det tredje har man i fältstudier inte alltid kunnat säkerställa den faktiska tillförlitligheten av barns utsagor (huruvida barnet talar sanning eller inte) och därför har det förslagits att sambandet mellan barns ålder och resultatet på CBCA skulle berott på att yngre barn generellt talar mindre sanning och därför får lägre poäng i CBCA (t.ex. Buck, 2002). I denna studie inkluderades bara de barn som hade varit med om målhändelsen och berättade om den under intervjun. Således kan resultatet inte bero på att yngre barn i högre utsträckning skulle berättat om påhittade händelser än äldre barn och därför fått lägre poäng i CBCA. Slutligen var jag, under tiden jag kodade intervjuerna, inte medveten om barnens ålder vilket stärker objektiviteten i bedömningarna. I till exempel studier av Lamers-Winkelman och Buffing (1996) samt Anson och kollegor (1993) har de som kodat materialet med CBCA inte varit blinda för barnens ålder utan tvärtom fått ta hänsyn till åldern när de gjort bedömningarna. Det kan vara problematiskt i och med att det inte fanns några riktlinjer kring hur man ska ta hänsyn till ålder vilket kan ha lett till att olika bedömare eventuellt gjorde på olika sätt.

Den föreliggande studien har naturligtvis sina begränsningar och de begränsningarna rör sig främst kring den ekologiska validiteten av studien. Frågan om ekologisk validitet gäller för alla laborationsstudier men när det handlar om forskning kring sexuella övergrepp mot barn är det naturligtvis både oetiskt och olämpligt att försöka efterlikna verkligheten i studierna. Det vill säga, de faktorer som kan förekomma vid sexualbrott, vad gäller till exempel barnets mående och eventuella traumareaktioner, går aldrig att efterlikna i samband med kontrollerade experiment. CBCA är utvecklat för analys av barns utsagor om sexualbrott men intervjuerna i den här studien handlade om en iscensatt händelse som inte liknade något sådant (även om den innehöll vissa element som kan förekomma i sexualbrott, så som fotografering). Det kan vara så att CBCA som metod inte fungerar lika bra för intervjuer som handlar om andra typer av händelser även om det förekommer att man använt sig av metoden i andra scenarion (se t.ex. Vrij m.fl., 2002). Resultatet för denna studie kan således bero på att CBCA inte fungerade som den ska för den typ av händelse som förekom i studien och att man därför såg ett positivt samband mellan barns ålder och CBCA-resultat som egentligen inte finns i analyser av verkliga polisförhör. Av samma anledning, att händelsen barnen berättade om under intervjuerna inte liknade den CBCA är utvecklad för, var inte alla kriterier relevanta för kodning av intervjuerna. Kriterium 19 (detaljer typiska för brottet) uteslöts eftersom det inte passade för inkodningshändelsen i den aktuella studien. Dessutom var intervjuerna i denna studie kortare än vad till exempel polisförhör är, vilket gjorde det svårt att koda vissa kriterier och därför uteslöts kriterium 2 (ostrukturerad produktion av

händelseförloppet). I och med att validiteten i CBCA anses vara högst när alla kriterier inkluderas (Oberlader m.fl., 2017) kan exkluderingen av dessa kriterier ha påverkat hur metoden fungerade. En ytterligare begränsning för denna studie är att man inte jämförde CBCA-resultat för sanningsenliga utsagor med resultat för felaktiga utsagor. De barn som inte hade varit med om målhandelsen men som i intervjun berättade om något påhittat var få och exkluderades därför från studien. Utifrån resultatet för den föreliggande studien kan man således inte uttala sig om hur bra CBCA kan skilja mellan förskolebarns sanningsenliga och felaktiga utsagor. Vidare omgärdas studien av bortfall. En stor del av barn som var med under besöket av piraterna och deltog i aktiviteten kunde inte bli intervjuade på grund av att det saknades ett samtycke från vårdnadshavare. Det fanns även några barn som själva inte ville ge sitt samtycke till intervjun eller som avbröt under intervjun. Trots bortfall var urvalsgruppen (81 barn) ändå tillräcklig stor som underlag för statistiska analyser.

Trots begränsningarna av denna studie kan man dra slutsatsen att det finns skäl att tvivla på om CBCA är en lämplig metod för att analysera tillförlitlighet i förskolebarns utsagor. Att åldern kan predicera CBCA-resultat för förskolebarns utsagor väcker oro om att yngre barn skulle kunna missgynnas av metoden. Även faktumet att flera kriterier uppfylldes väldigt sällan eller inte alls gör att man kan ifrågasätta dessa kriteriers användbarhet när det kommer till att bedöma tillförlitligheten i förskolebarns utsagor. Om det är så att barn i förskoleåldern inte uppfyller vissa CBCA-kriterier ens när de faktiskt pratar om en händelse de varit med om vore det befogat att se över om dessa kriterier ska uteslutas från analyser av förskolebarns utsagor. Trots att Oberlader och kollegor (2016) fann i sin meta-analys att validiteten av den fullständiga versionen av CBCA var högre än om man uteslöt kriterier så är det möjligt att resultatet inte går att generalisera till förskolebarn i och med att de flesta deltagare i de studier som ingick i analysen var vuxna. Kriterier som sällan uppfylls är knappast användbara för att skilja mellan tillförlitliga och felaktiga utsagor. Att ha med kriterier som i vanliga fall sällan uppfylls kan även vara problematiskt eftersom resultatet på de kriterierna kan bero på andra faktorer än huruvida barnet talar sanning eller inte, vilket i sin tur kan öka risken för att CBCA-resultatet blir missvisande. Till exempel, om en tvååring som förmodligen inte har utvecklat Theory of Mind berättar om gärningspersonens mentala tillstånd (och därmed uppfyller kriterium 13) är det möjligt att det finns något annat som har påverkat barnets utsaga, exempelvis någon vuxen som har sagt åt barnet vad hen ska säga under intervjun.

CBCA är utvecklad för att användas med barn i alla åldrar och därför är det nödvändigt att både förstå hur dess resultat påverkas av barns ålder och utveckla metoden så att ålderspåverkan ska vara mindre. I den föreliggande studien tilldelades äldre förskolebarn i högre utsträckning högre poäng i CBCA, vilket är i linje med tidigare studier med barn i olika åldrar (t.ex. Buck m.fl., 2002; Vrij, 2005; Vrij m.fl., 2002). För att yngre barn inte ska ligga i underläge jämfört med äldre barn är det angeläget att skapa riktlinjer för hur man ska ta hänsyn till åldern när man analyserar förskolebarns utsagor. Ett alternativ skulle vara att undersöka om längre utsagor generellt tilldelas högre poäng i CBCA och i så fall kontrollera för längden av utsagan när man gör en CBCA-analys, eftersom äldre barn med bättre språkförmåga ger längre utsagor (Gee & Pipe, 1995; Goodman & Reed, 1986). Ett annat alternativ skulle vara att omformulera kriterierna så att de skulle vara olika för barn i olika åldrar och att det skulle bli lättare för yngre barns utsagor att skattas lika högt med CBCA som äldre barns utsagor. I framtida studier vore det också viktigt att undersöka vidare hur CBCA fungerar för barn i förskoleåldern, till exempel om det finns ett samband mellan barns kognitiva förmågor så som

språkförmågan, minnet eller Theory of Mind och CBCA-resultat samt hur bra metoden är att skilja mellan tillförlitliga och felaktiga utsagor givna av barn i förskoleåldern. I nuläget kan man inte försäkra att CBCA skulle vara en säker metod för tillförlitlighetsanalys i och med att resultatet på analysen påverkas av andra faktorer än huruvida barnet talar sanning, så som åldern, och för att det inte finns några riktlinjer om hur man ska ta hänsyn till barns ålder i bedömningen. Det är viktigt att vara medveten om begränsningarna i CBCA om man använder metoden till exempel i brottsutredningar eller som underlag till beslut i domstolen.

Referenser

- Amado, B. G., Arce, R., & Fariña, F. (2015). Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 7, 3–12. doi: 10.1016/j.ejpal.2014.11.002
- Anson, D. A., Golding, S. L., & Gully, K. J. (1993). Child sexual abuse allegations: Reliability of criteria-based content analysis. *Law and Human Behavior*, 17, 331–341. doi: 10.1007/BF01044512
- Blandon-Gitlin, I., Pezdek, K., Rogers, M., & Brodie, L. (2005). Detecting Deception in Children: An Experimental Study of the Effect of Event Familiarity on CBCA Ratings. *Law and Human Behavior*, 29, 187–197. doi:10.1007/s10979-005-2417-8
- Bond Jr., C. F., & DePaulo, B. M. (2006). Accuracy of deception judgments. *Personality & Social Psychology Review*, 10, 214–234. doi: 10.1207/s15327957pspr1003_2
- Brewer, K. D., Rowe, D. M., & Brewer, D. D. (1997). Factors related to prosecution of child sexual abuse cases. *Journal of Child Sexual Abuse*, 6, 91–111. doi: 10.1300/J070v06n01_07
- Brown, R. (1973). *A first language: The early stages*. Cambridge: Harvard UP.
- Buck, J. A., Warren, A. R., Betman, S. I., & Brigham, J. C. (2002). Age differences in Criteria-Based Content Analysis scores in typical child sexual abuse interviews. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 23, 267–283. doi: 10.1016/S0193-3973(02)00107-7
- Bunting, L. (2008). Sexual offences against children: An exploration of attrition in the Northern Ireland criminal justice system. *Child Abuse & Neglect*, 32, 1109–1118. doi: 10.1016/j.chiabu.2008.09.002
- Carter, C. A., Bottoms, B. L., & Levine, M. (1996). Linguistic and socioemotional influences on the accuracy of children's reports. *Law and Human Behavior*, 20, 335–358. doi: 10.1007/BF01499027
- Ceci, S. J. & Buck, M. (1993). Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403–439. doi:10.1037/0033-2909.113.3.403
- Cohen, J. (1960). A Coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and psychological measurement*, 20, 37–46. doi: 10.1177/001316446002000104
- Craig, R. A., Scheibe, R., Raskin, D. C., Kircher, J. C., & Dodd, D. H. (1999). Interviewer questions and content analysis of children's statements of sexual abuse. *Applied Developmental Science*, 3, 77–85. doi: 10.1207/s1532480xads0302_2

- Cross, T. P., De Vos, E., & Whitcomb, D. (1994). Prosecution of child sexual abuse: Which cases are accepted? *Child Abuse & Neglect, 18*, 663–677. doi: 10.1016/0145-2134(94)90016-7
- Eisen, M. L., Goodman, G. S., Qin, J., Davis, S. & Crayton, J. (2007). Maltreated children's memory: Accuracy, suggestibility, and psychopathology. *Developmental Psychology, 43*, 1275-1294. doi: 10.1037/0012-1649.43.6.1275
- Ernberg, E., Magnusson, M., & Landström, S. (I tryckning). Prosecutors' experiences investigating alleged sexual abuse against preschoolers. *Psychology, Crime, & Law*.
- Ernberg, E., Tidefors, I., & Landström, S. (2016). Prosecutors' reflections on sexually abused preschoolers and their ability to stand trial. *Child Abuse & Neglect, 57*, 21–29. doi: 10.1016/j.chiabu.2016.06.001
- Fivush, R. (2010). The development of autobiographical memory. *Annual Review of Psychology, 62*, 559–582. doi: 121208.131702
- Fivush, R., Haden, C., & Adam, S. (1995). Structure and coherence of preschoolers' personal narratives over time: Implications for childhood amnesia. *Journal of Experimental Child Psychology, 60*, 32–56. doi: 10.1006/jecp.1995.1030
- Flavell, J. H. (1999). Cognitive development: Children's knowledge about the mind. *Annual Review of Psychology, 50*, 21–45. doi: 10.1146/annurev.psych.50.1.21
- Gagnon, K., & Cyr, M. (2017). Sexual abuse and preschoolers: Forensic details in regard of question types. *Child Abuse & Neglect, 67*, 109–118. doi: 10.1016/j.chiabu.2017.02.022
- Gee, S., & Pipe, M.-E. (1995). Helping children to remember: The influence of object cues on children's accounts of a real event. *Developmental Psychology, 31*, 746–758. doi: 10.1037/0012-1649.31.5.746
- Gongola, J., Scurich, N., & Quas, J. A. (2017). Detecting deception in children: A meta-analysis. *Law and Human Behavior, 41*, 44–54. doi: 10.1037/lhb0000211
- Goodman, G. S., & Reed, R. S. (1986). Age differences in eyewitness testimony. *Law and Human Behavior, 10*, 317–332. doi: 10.1007/BF01047344
- Goodman-Brown, T. B., Edelstein, R. S., Goodman, G. S., Jones, D. P. H., & Gordon, D. S. (2003). Why children tell: A model of children's disclosure of sexual abuse. *Child Abuse & Neglect, 27*, 525–540. doi: 10.1016/S0145-2134(03)00037-1
- Haskett, M. E., Wayland, K., Hutcheson, J. S., & Tavana, T. (1995). Substantiation of sexual abuse allegations: Factors involved in the decision-making process. *Journal of Child Sexual Abuse; Binghamton, 4*, 19. doi: 10.1300/J070v04n02_02
- Hauch, V., Sporer, S. L., Masip, J., & Blandón-Gitlin, I. (2017). Can credibility criteria be assessed reliably? A meta-analysis of criteria-based content analysis. *Psychological Assessment, 29*, 819–834. doi: 10.1037/pas0000426
- Heger, A., Ticson, L., Velasquez, O., & Bernier, R. (2002). Children referred for possible sexual abuse: Medical findings in 2384 children. *Child Abuse & Neglect, 26*, 645–659. doi: 10.1016/S0145-2134(02)00339-3
- Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Orbach, Y., Katz, C., & Horowitz, D. (2012). The development of communicative and narrative skills among preschoolers: Lessons from forensic interviews about child abuse. *Child Development, 83*, 611–622. doi: 10.1111/j.1467-8624.2011.01704.x
- Horowitz, S. W., Lamb, M. E., Esplin, P. W., Boychuk, T. D., Krispin, O., & Reiter-Lavery, L. (1997). Reliability of criteria-based content analysis of child witness

- statements. *Legal and Criminological Psychology*, 2, 11–21. doi: 10.1111/j.2044-8333.1997.tb00329.x
- Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M., & Finkelhor, D. (1993). Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, 113, 164–180. doi: 10.1037/0033-2909.113.1.164
- Köhnken, G. (2004). Statement Validity Analysis and the ‘detection of the truth’. I P. A. Granhag & L. A. Strömwall. (red:er). (2004). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. (ss. 41–63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Orbach, Y., & Esplin, P. W. (2009). *Tell Me What Happened: Structured Investigative Interviews of Child Victims and Witnesses*. Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Lamb, M. E., La Rooy, D. J., Malloy, L. C., & Katz, C. (red:er). (2011). *Children’s Testimony: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* (2:a upplagan). Hoboken, UK; John Wiley & Sons.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., Hershkowitz, I., Orbach, Y., & Hovav, M. (1997). Criterion-based content analysis: A field validation study. *Child Abuse & Neglect*, 21, 255–264. doi: 10.1016/S0145-2134(96)00170-6
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Esplin, P. W., Stewart, H., & Mitchell, S. (2003). Age differences in young children’s responses to open-ended invitations in the course of forensic interviews. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 926–934. doi: 10.1037/0022-006X.71.5.926
- Lamers-Winkelmann, F., & Buffing, F. (1996). Children’s testimony in the Netherlands: A study of Statement Validity Analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 304–321. doi: 10.1177/0093854896023002004
- Langballe, Å., & Davik, T. (2017). Sequential interviews with preschool children in Norwegian Barnahus. I S. Johansson, K. Stefansen, E. Bakketeig, & A. Kaldal (red:er). *Collaborating Against Child Abuse: Exploring the Nordic Barnahus Model* (ss. 165–183). doi: 10.1007/978-3-319-58388-4_8
- Leclerc, B., & Wortley, R. (2015). Predictors of victim disclosure in child sexual abuse: Additional evidence from a sample of incarcerated adult sex offenders. *Child Abuse & Neglect*, 43, 104–111. doi: 10.1016/j.chiabu.2015.03.003
- Melinder, A., Endestad, T., & Magnussen, S. (2006). Relations between episodic memory, suggestibility, theory of mind, and cognitive inhibition in the preschool child. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, 485–495. doi: 10.1111/j.1467-9450.2006.00542.x
- Melkman, E. P., Hershkowitz, I., & Zur, R. (2017). Credibility assessment in child sexual abuse investigations: A descriptive analysis. *Child Abuse & Neglect*, 67, 76–85. doi: 10.1016/j.chiabu.2017.01.027
- Oberlander, V. A., Naefgen, C., Koppehele-Gossel, J., Quinten, L., Banse, R., & Schmidt, A. F. (2016). Validity of content-based techniques to distinguish true and fabricated statements: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 40, 440–457. doi: 10.1037/lhb0000193
- Pipe, M. E. & Salmon, K. (2002). What children bring to the interview context: Individual differences in children’s event reports. I M. L. Eisen, J. A. Quas, & G. S Goodman (red:er). *Memory and suggestibility in the forensic interview* (pp. 235–261). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Poole, D. A., & White, L. T. (1991). Effects of question repetition on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology, 27*, 975–986. doi: 10.1037/0012-1649.27.6.975
- Quas, J. A., Goodman, G. S., Ghetti, S., & Redlich, A. D. (2000). Questioning the child witness: What can we conclude from the research thus far? *Trauma, Violence, & Abuse, 1*, 223–249. doi: 10.1177/1524838000001003002
- Raskin, D. C., & Esplin, P. W. (1991). Statement validity assessment: Interview procedures and content analysis of children's statements of sexual abuse. *Behavioral Assessment, 13*, 265–291.
- Roma, P., Martini, P. S., Sabatello, U., Tatarelli, R., & Ferracuti, S. (2011). Validity of Criteria-Based Content Analysis (CBCA) at trial in free-narrative interviews. *Child Abuse & Neglect, 35*, 613–620. doi: 10.1016/j.chiabu.2011.04.004
- Santtila, P., Roppola, H., & Niemi, P. (1998). Assessing the truthfulness of witness statements made by children (aged 7-8, 10-11, and 13-14) employing scales derived from Johnson and Raye's model of Reality Monitoring. *Expert Evidence, 6*, 273-289. doi: 10.1023/A:1008930821076
- Santtila, P., Roppola, H., Runtti, M., & Niemi, P. (2000). Assessment of child witness statements using criteria-based content analysis (CBCA): The effects of age, verbal ability, and interviewer's emotional style. *Psychology, Crime & Law, 6*, 159–179. doi: 10.1080/10683160008409802
- Steller, M. (1989). Recent Developments in Statement Analysis. I J. C. Yuille (red.), *Credibility Assessment* (s. 135–154). doi: 10.1007/978-94-015-7856-1_8
- Steller, M., & Köhnken, G. (1989). Criteria-based statement analysis. I D. C. Raskin (red.), *Psychological methods in criminal investigation and evidence* (ss. 217–245). New York, NY: Springer.
- Vrij, A. (2005). Criteria-Based Content Analysis: A qualitative review of the first 37 studies. *Psychology, Public Policy, and Law, 11*, 3–41. doi: 10.1037/1076-8971.11.1.3
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities*. Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., & Bull, R. (2002). Will the truth come out? The effect of deception, age, status, coaching, and social skills on CBCA scores. *Law and Human Behavior, 26*, 261–283. doi: 10.1023/A:1015313120905
- Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., & Bull, R. (2004). Let me inform you how to tell a convincing story: CBCA and reality monitoring scores as a function of age, coaching, and deception. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement, 36*, 113–126. doi: 10.1037/h0087222
- Vrij, A., Mann, S., Kristen, S., & Fisher, R. P. (2007). Cues to deception and ability to detect lies as a function of police interview styles. *Law and Human Behavior, 31*, 499–518. doi: 10.1007/s10979-006-9066-4
- Wood, B., Orsak, C., Murphy, M., & Cross, H. J. (1996). Semistructured child sexual abuse interviews: Interview and child characteristics related to credibility of disclosure. *Child Abuse & Neglect, 20*, 81–92. doi: 10.1016/0145-2134(95)00118-2
- Yi, M., & Lamb, M. E. (2018). The effects of narrative practice on children's testimony and disclosure of secrets. *Applied Cognitive Psychology, 32*, 326–336. doi: 10.1002/acp.3385

UPPSALA
UNIVERSITET

Juridiska institutionen
Vårterminen 2020

Examensarbete i internationell privat- och processrätt
30 högskolepoäng

Skadestånd i gränsöverskridande brottmål

Internationellt privat- och processrättsliga frågor om
domsrätt och lagval

Damages in Cross-border Criminal Cases
Issues in Private International Law and Civil Procedural Law

Författare: Armin Khajehdehi
Handledare: Docent Marie Linton

Sammanfattning

Skadestånd i gränsöverskridande brottmål är ett ämne som berör frågor om såväl domstols internationella behörighet som frågor om lagval. I uppsatsen har särskilt frågor om behörighet och lagval diskuterats för det fall det enskilda anspråket avskiljs från brottmålet. Är det självklart att svensk lag ska tillämpas på hela brottmålsprocessen eller ska det vara annorlunda vid handläggningen av det enskilda anspråket?

Frågan om domstols internationella behörighet uppmärksammas sällan i domstol, medan bestämmelserna i 2 kap. BrB gör det. När domstolen konstaterat att den är behörig enligt BrB har svensk lag, som regel, tillämpats på hela processen. Det är något som ifrågasätts i uppsatsen.

Uppsatsen har också tagit ställning till frågan om vem som ansvarar för att utländsk rätt ska uppmärksammas. Vidare har uppsatsen belyst problemet att tillämpningen av skadeståndsrättsliga principer varierar beroende på vilken myndighet som handlägger frågan. Sammanfattningsvis är det min uppfattning att lagvalsfrågor inte hanteras enligt gällande rätt.

Ett annat problem som uppmärksammas är att EU:s Bryssel I a-förordning och Rom II-förordning får något av en fakultativ ställning i svensk rätt i så kallade blandade mål – det vill säga när domstolen handlägger brottmålet och tvistemålet gemensamt i en och samma rättegång.

Uppsatsen illustrerar att svensk nationell lagstiftning i fråga om behörighet och lagval behöver ses över för att bättre samspela med unionsrättsliga bestämmelser i skadeståndsfrågor i gränsöverskridande brottmål. En av slutsatserna i uppsatsen är att de oklarheter som föreligger i dessa avseenden leder till rättsosäkerhet.

Abstract

This master thesis illustrates and analyzes the various problems which might occur when dealing with questions of damages in cross-border criminal cases.

In the Nordic legal systems the tradition is to join the private claim with the criminal case and handle them together in the criminal trial procedure. In Sweden the criminal case is decided under the Swedish Criminal Code (brottsbalken, SFS 1962:700) while the question of indemnity liability is decided under the Tort Liability Act (skadeståndslagen, SFS 1972:207) which is a part of the civil procedural law.

In modern days Internet is often used as an aid to commit crimes. The Internet-related crimes have increased during the past decades. The perpetrator in one country can, by using Internet, commit crimes towards victims in other countries.

Accordingly, I have analyzed the following questions: How should the courts' international jurisdiction be decided when dealing with a private claim in a criminal case? Furthermore, which law is applicable when deciding the private claim? Other issues concern under what circumstances a court can separate the private claim from the criminal case.

My analysis may shed some light on the needs of updating national regulations in these questions.

Some of the issues this master thesis focuses on are that the Brussels *Ibis* Regulation and Rome II Regulation is treated as optional law instead of non-optional law. These instruments are to have priority as they originate in EU law.

This master thesis shows that these issues must be dealt with in order to have confidence in the legal system and also to defend the rule of law such as legal security and foreseeability.

Innehållsförteckning

1	INLEDNING	122
1.1	INTRODUKTION TILL ÄMNET	122
1.2	CIVILPROCESSEN I BROTTMÅL OCH KOPPLINGEN TILL IP-RÄTTEN	123
1.2.1	<i>Den straffrättsliga delen</i>	123
1.2.2	<i>Den civilrättsliga delen</i>	124
1.3	SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	125
1.4	AVGRÄNSNINGAR	126
1.5	RÄTTSDOGMATISK METOD	127
1.6	MATERIAL	130
1.6.1	<i>Rättskällor</i>	130
1.6.2	<i>Statistik</i>	131
1.7	TERMINOLOGI	131
1.7.1	<i>Osjälvständiga brottsformer</i>	131
1.7.2	<i>Hjälpmedel</i>	131
1.7.3	<i>Brottsoffer och gärningsman</i>	132
1.7.4	<i>Separation, avskiljande och kumulation</i>	133
1.7.5	<i>Lex fori, lex loci damni och lex loci delicti commissi</i>	133
1.8	DISPOSITION	134
2	BEHÖRIGHETSFRÅGAN	135
2.1	BROTTMÅLETS TVÅ DIMENSIONER	135
2.1.1	<i>Inledning</i>	135
2.1.2	<i>BrB och RB</i>	135
2.1.3	<i>Territorialitetsprincipen</i>	135
2.1.4	<i>Lokalisering av brott</i>	136
2.2	SEPARATION ELLER KUMULATION?	137
2.3	RELEVANTA REGLERINGAR	138
2.3.1	<i>Bryssel I a-förordningen</i>	138
2.3.2	<i>RB</i>	139
2.3.3	<i>BrB</i>	140
2.4	OM KUMULATION	140
2.5	OM SEPARATION	141
2.6	ALLMÄNT OM KÄRANDENS VALRÄTT	143
2.7	KONSEKVENSERNA AV ATT SEPARERA DET ENSKILDA ANSPRÅKET	144
2.7.1	<i>Unionsrätten får inget företräde</i>	144
2.7.2	<i>Har brottsoffret en reell valrätt?</i>	145
2.7.3	<i>Kostnad för utredning och målsägandebiträde</i>	145
2.7.4	<i>Säkerhetskostnader</i>	146
2.8	ETT EXEMPEL – SEXUALBROTTET I	147
2.9	SVENSK LAGSTIFTNING ÄR ÅLDERDOMLIG	148
3	LAGVALSFRÅGAN	150
3.1	ETT EXEMPEL – RWANDA I	150
3.2	RELEVANTA REGLERINGAR	152
3.2.1	<i>Lagvalet i den straffrättsliga delen</i>	152
3.2.2	<i>Lagvalet i den civilrättsliga delen</i>	152
3.2.2.1	<i>Rom II-förordningen</i>	152
3.2.2.2	<i>Vid enskilda anspråk</i>	153
3.2.2.3	<i>Vid vanliga tvistemål</i>	154
3.3	ÄR ROM II-FÖRORDNINGEN TILLÄMPLIG?	156
3.3.1	<i>Vilka anspråk omfattas av förordningen?</i>	156
3.3.2	<i>Träffas enskilda anspråk av undantagsregeln i artikel 1.2 g?</i>	156

3.3.3	<i>Kommissionens studie</i>	157
3.3.4	<i>Vad framkommer av andra rättskällor?</i>	158
3.3.5	<i>Undantagsbestämmelsen är inte tillämplig</i>	158
3.4	LEX LOCI DAMNI	159
3.4.1	<i>Huvudregeln</i>	159
3.4.2	<i>Lazar</i>	159
3.4.3	<i>Undantagsregeln</i>	160
3.5	LEX LOCI DELICTI COMMISSI	161
3.5.1	<i>Allmänt</i>	161
3.5.2	<i>Huvudregeln</i>	162
3.5.3	<i>Cronsoe-målets förhållande till det enskilda anspråket</i>	162
3.6	KONSEKVENSER I RÄTTSTILLÄMPNINGEN	163
4	BROTTSKADELAGEN	165
4.1	KORT OM BROTTSSKADEERSÄTTNING OCH KOPPLINGEN TILL ROM II-FÖRORDNINGEN	165
4.2	TILLÄMPLIGA BESTÄMMELSER.....	165
4.3	EN CIVILRÄTSLIG FRÅGA ELLER EN FÖRVALTNINGSRÄTSLIG FRÅGA?	166
4.4	BROTTSOFFERMYNDIGHETENS BESLUT	168
4.4.1	<i>Från lex loci damni</i>	168
4.4.2	<i>... till lex loci delicti commissi</i>	168
4.4.3	<i>... till lex fori</i>	169
4.5	KONSEKVENSER AV BROTTSSOFFERMYNDIGHETENS BESLUT.....	170
4.6	TILLÄMPNINGSSVÅRIGHETERNA HÄNFÖRLIGA TILL BROTTSSKADELAGEN	170
4.6.1	<i>Brottsskadeersättningens inneboende problematik</i>	170
4.6.2	<i>Brottsskadelagen behöver förtydligas</i>	171
5	HANDLÄGGNING AV IP-RÄTT	173
5.1	INLEDNING	173
5.2	DOMSTOLENS ANSVAR.....	173
5.2.1	<i>Behörighetsfrågan – prövningen ska ske ex officio</i>	173
5.2.2	<i>Lagvalsfrågan – ska utländsk lag åberopas eller uppmärksammas ex officio?</i>	174
5.2.2.1	<i>Allmänt</i>	174
5.2.2.2	<i>Vad talar för att tillämpa lagvalsreglerna ex officio?</i>	175
5.2.2.3	<i>Vad talar emot en ex officio-tillämpning?</i>	176
5.2.3	<i>Dispositionsprincipen inget hinder för ex officio-tillämpning</i>	176
5.2.4	<i>Lagvalsreglernas förhållande till jura novit curia</i>	178
5.3	ÅKLAGARENS ANSVAR.....	178
5.3.1	<i>Vilket ansvar har åklagaren?</i>	178
5.3.2	<i>Åklagarens ansvar är långtgående</i>	179
5.4	RÄTTSTILLÄMPNINGEN	180
5.4.1	<i>Sexualbrotten I–IV</i>	180
5.4.2	<i>Rwanda II</i>	180
5.4.3	<i>Konsekvenserna</i>	181
5.5	SAMMANFATTNING	181
5.6	METOD.....	183
6	AVSLUTANDE REFLEKTIONER	184
6.1	VEM ANSVARAR FÖR KOSTNADER?	184
6.2	FÅR UNIONS RÄTTEN GENOMSLAG?	184
6.3	HUR SER PREJUDIKATFÖLJSAMHETEN UT?	185
6.4	BEHANDLAS LIKA FALL LIKA?.....	185
6.5	ÄR SVENSKA DOMSTOLAR FÖR TRADITIONSBOUNDNA?	186
6.6	OMFATTAS BROTTSSKADEERSÄTTNING AV IP-RÄTTLIGA REGLER?	186
6.7	SLUTORD	187
	KÄLLFÖRTECKNING	188
	RÄTTSFALL FRÅN EU-DOMSTOLEN	188
	RÄTTSFALL FRÅN SVENSKA DOMSTOLAR	188
	<i>Avgöranden från Högsta domstolen</i>	188

<i>Avgöranden från hovrätterna</i>	188
<i>Avgöranden från tingsrätterna</i>	189
OFFENTLIGT TRYCK.....	190
<i>Propositioner</i>	190
<i>Statens offentliga utredningar</i>	190
<i>Svensk lagstifning</i>	190
<i>EU-lagstifning</i>	191
<i>Myndighetsdokument</i>	191
<i>Beslut från Brottsoffermyndigheten</i>	191
LITTERATUR.....	192
<i>Artiklar från SvJT</i>	195
<i>Internetkällor</i>	195
BILAGA I	196
BILAGA II	198

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
BrSkL	Brottsskadelag (2014:322)
Brysselkonventionen	Brysselkonventionen om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område EGT L 299, 31.12.1972, s. 32 (1968 års Brysselkonvention)
Bryssel I-förordningen	Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 44/2001 av den 22 december 2000 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område EGT L 12, 16.1.2001, s. 1
Bryssel I a-förordningen	Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1215/2012 av den 12 december 2012 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (omarbetning) EUT L 351, 20.12.2012, s. 1
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
EU	Europeiska unionen
EUT	Europeiska unionens tidning
HD	Högsta domstolen
IP-rätt	Internationell privat- och processrätt

Luganokonventionen	Konvention om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område EUT L 339, 21.12.2007, s. 3
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avd. II
Prop.	Regeringens proposition
Rom II-förordningen	Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 864/2007 av den 11 juli 2007 om tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser, EUT L 351, 31.7.2007, s. 40
Romkonventionen	1980 års Romkonvention om tillämplig lag på avtalsförpliktelser, EUT L 299, 9.10.1980, s. 1
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
SkL	Skadeståndslag (1972:207)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning
TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap

Inom detta område må hänvisas till /.../ bestämmelserna i brottsbalkens andra kapitel om tillämpligheten av svensk lag. De kunna någon gång få betydelse i internationellt privaträttsliga frågor t.ex. om skadestånd.

– *Hilding Eek (Internationell privaträtt; metod och material, Eek 1967 s. 50)*

1 Inledning

1.1 Introduktion till ämnet

I ett massmedialt uppmärksammat mål¹ (nedan kallat Sexualbrottet I) från Uppsala tingsrätt uppkom frågor om gränsöverskridande brottslighet över internet.² Åtalet gällde en man, bosatt i Sverige, som genom diverse mobil- och datorapplikationer – som KiK, Skype och liknande – sökt upp unga flickor. Efter en kort tids kontakt med de unga flickorna framställde gärningsmannen hot riktade mot flickorna och deras familjer. Hoten gick ut på att gärningsmannen skulle lägga ut bilder på flickorna med en bildtext som uppmanade folk att söka upp flickorna, våldta dem och döda deras familjer.³ Brotten fullbordades genom att gärningsmannen instruerat flickorna att utföra olika sexuella handlingar och visa upp detta i webbkamera för gärningsmannen.

Målsägandena var minderåriga flickor bosatta i USA, Kanada och Storbritannien. Målet hade alltså en tydlig utlandsanknytning. En fråga som

---

¹ Uppsala tingsrätts dom av den 30 november 2017 i mål B 3216-16 som överklagades till Svea hovrätt i dom av den 16 april 2018 i mål B 11734-17, i vilket HD inte meddelade prövningstillstånd. För det senare, se beslut i HD av den 4 juli 2018 i mål B 2307-18. (Nedan kallat ”Sexualbrottet I”.)

² En av de uppseendeväckande omständigheterna i målet var bland annat att det var första gången någon dömdes för våldtäkt utan att vara fysiskt närvarande hos målsäganden. Enligt förarbetena till då gällande lag framkom att för att någon ska dömas för våldtäkt utan att vara fysiskt närvarande krävs att den kränkning målsäganden utsätts för ska vara lika allvarlig som vid ett påtvingat samlag (prop. 2012/13:111 s. 111 f.). Det ska dock uppmärksammas att sexuallagstiftningen har förändrats sedan den 1 juli 2018. I förarbetena till ändringen har det diskuterats kring sexualbrott som begås på distans. Det har klargjorts att våldtäkt inte längre anses vara ett egenhändigt brott, där gärningsmannens fysiska medverkan krävs för brottets fullbordan (se prop. 2017/18:177 s. 98). Genom den nya sexuallagstiftningen kan straffansvar för våldtäkt inträda även om brottet begås med hjälp av internet (a.prop. s. 43 ff.). Se även NJA 2015 s. 501.

³ Uppsala tingsrätts dom av den 30 november 2017 i mål B 3216-16 s. 17.

tingsrätten hade att ta ställning till var sin internationella behörighet och enligt vilken rättsordning det enskilda anspråket skulle bedömas. Tingsrätten tog emellertid inte uttryckligen ställning till sin internationella behörighet. Inte heller gjordes något lagval i skadeståndsdelen. Målsägandena tillerkändes istället skadestånd med tillämpning av skadeståndslagen (1972:207) (SkL).

Problematiken som Sexualbrottet I ger upphov till är bland annat IP-rättsliga frågor om behörighet och lagval i gränsöverskridande brottmål. Det är sådant som kommer att behandlas i denna uppsats.

Ämnet IP-rätt behandlar något förenklat frågor som kan uppstå när en tvist har anknytning till flera länder.⁴ Endast civilrättsliga frågor, som exempelvis skadestånd, äktenskap och arv, omfattas av IP-rätten.⁵ De centrala IP-rättsliga frågorna gäller behörighet, vilken lag som ska tillämpas samt erkännande och verkställighet av utländska domar i den egna staten.

Ämnet kompliceras av att IP-rätten består av en hel del oskrivna regler och principer. Inom IP-rättens område finns det frågor som fortfarande är outforskade och olösta. Sådana frågor gäller behörighet och lagval i ett enskilt anspråk inom ramen för brottmålsprocessen.

I modernare tid när hela världen med hjälp av internet kan utgöra en brottslig spelplan omkullkastas det traditionella tänkesättet vilket leder till att IP-rätten får förnyad aktualitet i en straffrättslig kontext.

Inom ramen för brottmålsprocessen yrkas det ofta på skadestånd (som är en civilrättslig fråga). Det kan ifrågasättas om den traditionella IP-rätten får sitt fulla genomslag när den aktualiseras inom ramen för en brottmålsprocess.

1.2 Civilprocessen i brottmål och kopplingen till IP-rätten

1.2.1 Den straffrättsliga delen

En del i brottmålsprocessen är att utreda gärningsmannens skuld. En annan del är att ta ställning till vissa processuella frågor som exempelvis preskription och

---

⁴ Gihl s. 280 f.

⁵ Bogdan 2014 s. 20.

rättegångshinder. Utöver sådana frågor ska domstolen först ta ställning till om den överhuvudtaget är behörig att handlägga åtalsfrågan i mål med internationell anknytning.

När brottet har en internationell anknytning ska domstolen nämligen pröva om den är behörig att handlägga åtalet enligt 2 kap. brottsbalken (1962:700) (BrB). Om svensk domstol finner sig behörig ska det enligt 19 kap. rättegångsbalken (1942:740) (RB) fastställas *vilken* svensk domstol som är behörig att pröva åtalet.

1.2.2 Den civilrättsliga delen

En del i brottmålsprocessen kan utgöras av en civilprocessuell del, nämligen det skadeståndsrättsliga anspråket på gärningsmannen från brottsoffret – ett så kallat enskilt anspråk. Det enskilda anspråket är ett civilrättsligt anspråk vilket aktualiserar de civilprocessuella reglerna för tvistemål.⁶ I sådana fall kan frågor om domstols internationella behörighet i skadeståndsmål och frågor om lagval uppkomma.

Frågor om domstols internationella behörighet avgörs med tillämpning av Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1215/2012 av den 12 december 2012 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (omarbetning) (Bryssel I a-förordningen)⁷ och i vissa fall med stöd av RB.

Frågan om tillämplig lag avgörs av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 864/2007 av den 11 juli 2007 om tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser (Rom II-förordningen)⁸.

---

⁶ Rättegång II s. 211. I förarbetena betonades särskilt att det är parterna som förfogar över anspråket när det gäller frågor om bevisning och utredning i ett enskilt anspråk (NJA II 1943 s. 290. I NJA 2016 s. 791 p. 4 betonade HD att ett enskilt anspråk är ett dispositivt tvistemål). I och med att det är ett civilrättsligt anspråk kan parterna, inom ramen för sin partsautonomi, förlikas eller välja tillämplig lag i skadeståndsprågan.

⁷ EUT L 351, 20.12.2012, s. 1.

⁸ EUT L 351, 31.7.2007, s. 40.

Följaktligen är det i samband med handläggning av de civilrättsliga frågorna inom ramen för brottmålsprocessen som IP-rätten aktualiseras i de fall det finns en internationell anknytning.

1.3 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen kommer i huvudsak utgå från följande omständigheter, som exemplifierats ovan (i avsnitt 1.1) i brottmålet från Uppsala tingsrätt. Gärningsmannen begår brottet på svenskt territorium, har hemvist i Sverige medan målsägandena finns i utlandet, som är platsen för där skadan uppkommer.

Därför är huvudsyftet med förevarande uppsats att utreda och analysera frågor om skadestånd i den civilprocessuella delen av ett gränsöverskridande brottmål. Det innebär att vissa internationellt privat- och processrättsliga frågor om domstols internationella behörighet och lagvalsfrågor behöver utredas närmare.

I och med att IP-rätten traditionellt sett avser civilrättsliga frågor är tanken med syftet att utreda om IP-rätten får fullt genomslag när den aktualiseras i skadeståndsfrågor i gränsöverskridande brottmål. För att uppnå huvudsyftet kommer följande frågor utredas.

1. På vilka bestämmelser kan en svensk domstol grunda sin internationella behörighet, det vill säga när kan en svensk domstol handlägga mål med internationell anknytning?
2. Vilka utomobligatoriska anspråk omfattas av Rom II-förordningen?
3. Hur ska den tillämpliga lagen fastställas i fråga om det civilrättsliga anspråket i brottmålsrättegången?

För att uppnå huvudsyftet behöver jag också ta ställning till andra frågor som är av mer praktisk natur. Det gäller processuella frågor om vem som ansvarar för att uppmärksamma de IP-rättsliga frågorna inom ramen för brottmålsprocessen. Därför kommer jag utreda vilket ansvar åklagare respektive domstol har för att uppmärksamma IP-rättsliga frågor i samband med handläggning av det enskilda

anspråket när det är kumulerat med brottmålet i mål med internationell anknytning.⁹ Jag kommer också utreda frågan om, och i sådana fall i vilken omfattning, bestämmelserna i brottsskadelagen (2014:322) (BrSkL) omfattas av den IP-rättsliga regleringen.

Mot bakgrund av att frågeställningarna i uppsatsen avser att utröna hur IP-rätten tillämpas i domstolar och rättstillämpande myndigheter kommer uppsatsen i vissa delar anlägga ett handläggningsperspektiv.¹⁰

1.4 Avgränsningar

Uppsatsen är avgränsad till att analysera frågor om behörighet och lagval i skadestånd inom ramen för en brottmålsrättegång i Sverige, med fokus på brott som begås i Sverige mot målsäganden i utlandet. Uppsatsen kommer inte utreda behörighetsfrågor inom tillämpningsområdet för Luganokonventionen¹¹ eller Bryssel I-förordningen¹². Skälet till det är att Bryssel I a-förordningen reglerar sådana frågor som de andra nämnda instrumenten reglerar. Den största skillnaden instrumenten emellan är vilka länder som omfattas av respektive regelverk och deras tillämplighet i tiden. Ännu ett skäl till att endast Bryssel I a-förordningen diskuteras i uppsatsen är att det mellan Bryssel I a-förordningen, Bryssel I-förordningen och Brysselkonventionen¹³ råder kontinuitet.¹⁴

Jag kommer huvudsakligen avgränsa uppsatsen genom att utreda direkta skador inträffade efter den 11 januari 2009 med vissa undantag.¹⁵ Det innebär att jag inte kommer att utreda behörighets- eller lagvalsfrågor vid indirekta skador som

---

⁹ Jag har uppmärksammat att det även från en av HD:s ledamöter uttryckts viss förväntan över att få handlägga IP-rättsliga skadeståndsmål. Det framkommer av HD:s verksamhetsberättelse för år 2019 s. 10 där justitierådet Renfors uttalar att ”det skulle vara jättekul att få sätta tänderna i frågor /.../ [om] t.ex. domstols behörighet i skadeståndsmål /.../”

¹⁰ I bilaga II till uppsatsen finns ett flödesschema för att illustrera problematiken på ett relativt enkelt sätt.

¹¹ EUT L 339, 21.12.2007, s. 3.

¹² EGT L 12, 16.1.2001, s. 1.

¹³ EGT L 299, 31.12.1972, s. 32.

¹⁴ Se fotnot 52 för upplysning om relationen mellan dessa tre instrument.

¹⁵ Skälet till det är att Rom II-förordningen, som reglerar frågan om lagval i utomobligatoriska förpliktelser, enligt artiklarna 31 och 32 är tillämplig på skadevällande händelser som inträffat efter den 11 januari 2009.

exempelvis anhängningsbeslut, mer än att notera det upplysningsvis. De skadeståndsgrundande gärningarna som uppsatsen tar sikte på är framförallt brotten mot person (3 kap. BrB) och sexualbrotten (6 kap. BrB) även om vissa andra kan förekomma.

Ett av syftena med uppsatsen som beskrivits i föregående avsnitt är att avgöra vem som ansvarar för att IP-rättsliga frågor uppmärksammas. För att uppsatsen inte ska bli alltför omfattande i denna del kommer jag att avgränsa uppsatsen på så vis att jag inte kommer utreda frågan om *hur* den utländska rätten ska bevisas eller utredas för det fall domstol eller åklagare kommer fram till att utländsk rätt ska tillämpas i ett visst mål.¹⁶ Syftet är istället att avgöra *när* utländsk rätt ska tillämpas.

Dessutom kommer jag inte att utreda vissa andra skadeståndsrättsliga frågor som kan uppstå på grund av brott. Därför kommer uppsatsen inte att behandla frågor om så kallad frysning, som bygger på unionsrätten.¹⁷ Frysning innebär i korthet att viss egendom kan omhändertas och överflyttas för bland annat bevissäkring.¹⁸

1.5 Rättsdogmatisk metod

Den rättsdogmatiska metoden beskrivs ofta som att man ska försöka rekonstruera en rättsregel eller försöka rekonstruera lösningen av ett rättsligt problem.¹⁹ Uttalandet kan appliceras på frågeställningarna i denna uppsats. Vid en första anblick på frågeställningarna framstår det som rimligt att jag försöker rekonstruera

---

¹⁶ Den intresserade läsaren hänvisas i dessa frågor till Maarit Jänterä-Jareborgs bok *"Svensk domstol och utländsk rätt; en internationellt privat- och processrättslig studie, Iustus 1997"*.

¹⁷ Se Rådets rambeslut 2003/577RIF av den 22 juli 2003 om verkställighet i Europeiska unionen av beslut om frysning av egendom eller bevismaterial.

¹⁸ I artikel 3.1 b i rådets rambeslut anges att beslut om frysning kan tillämpas på egendom som syftar till att "senare förverka egendom". När det gäller förverkande enligt rådets rambeslut kan den egendomen inte användas till att ersätta skadelidande (genom att till exempel återlämna egendomen). Det är däremot möjligt enligt 36 kap. 1 a § brottsbalken (1962:700) (BrB). Där anges att förverkande inte ska ske i vissa fall, som kan vara om egendomen eller värdet kan återställas till målsäganden. För det senare se prop. 2004/05:135 s. 106 f. Jfr även författningskommentaren i prop. 1986/87:6 s. 38.

¹⁹ Kleineman s. 21.

lösningen på ett rättsligt problem. Jag vill hävda att jag istället försöker *konstruera* lösningen på ett rättsligt problem. Den rättsdogmatiska metoden går ut på att hitta källmaterial och vägledning i vissa rättsliga frågor i lagstiftning, rättspraxis, förarbeten och doktrin.²⁰ Det har dock inte varit helt enkelt inom ramen för de aktuella frågeställningarna, eftersom sådant material inte alltid funnits tillgängligt.

Kleineman anför att det gäller att formulera en korrekt frågeställning för att inte hamna fel, och nå ”felaktiga” slutsatser.²¹ Även Jareborg uttalar att för att nå hela vägen fram måste rätt sorts frågor ställas. Sådana frågor ska avse såväl forsknings- som vetenskapliga resultat. Jareborg anför vidare att svaret på en viss forskningsfråga ska vara hur verkligheten förhåller sig och hur den är medan svaret på ett vetenskapligt resultat handlar om hur något bör vara.²² I uppsatsen har jag ställt frågor som kommer att visa hur verkligheten är och hur den borde vara de lege ferenda.

Det råder dock delade meningar om vad en rättsdogmatisk metod egentligen innefattar. Vissa hävdar att metoden inte borde kallas för rättsdogmatisk metod därför att detta begrepp är svårförståeligt och möjligen oförenligt med dess syfte.²³ Andra påstår att ingen egentligen vet vad den rättsdogmatiska metoden innebär.²⁴ Kleineman för fram att man istället kan kalla metoden för en ”rättsanalytisk metod”, eftersom det bättre speglar det man gör – nämligen att analysera rättsreglerna.²⁵

Inom den juridiska litteraturen verkar det åtminstone råda konsensus om att rättsdogmatik handlar om att avgöra vad som är gällande rätt.²⁶ Trots detta svårtolkade och omstridda begrepp synes det finnas en gemensam nämnare och

---

²⁰ A.st.

²¹ A.a. s. 23.

²² Jareborg SvJT 2004 s. 1 och 3.

²³ Se t.ex. Kleineman s. 24 f.

²⁴ Sandgren TfR 2005 s. 648 f.

²⁵ Kleineman s. 24.

²⁶ Sandgren TfR 2005 s. 649 f., se även Kleineman s. 26 som hävdar att den rättsdogmatiska analysen handlar om att ”försöka spegla innehållet i gällande rätt”. Även Peczenik diskuterar begreppet i *Juridikens metodproblem* s. 27 ff. där han bland annat påstår att det inte finns någon ”erkänd teori kring begreppet [gällande rätt]”.

det är att rättsdogmatiken ”gå[r] ut på att åstadkomma en auktoritativ utsaga om gällande rätt”.²⁷ Det är det som är avsikten med denna uppsats – att åstadkomma en utsaga om vad som är gällande rätt. För att åstadkomma en auktoritativ utsaga får man tänka som en domare.²⁸

För att komplicera saken ytterligare har det framförts att rättsdogmatiken är otidsenlig och möjligen inte särskilt vetenskaplig, varför denna metod borde överges – eller i vart fall moderniseras.²⁹ Rättsdogmatiken handlar i mångt och mycket om samtliga tempus (imperfektum, presens och futurum) för att fastställa hur rättens innehåll ska tolkas och tillämpas. Genom att använda tempus som imperfektum och presens är det möjligt att förstå hur rätten är de lege lata. Därefter kan man tänka som en domare för att bilda sig en uppfattning om hur rätten borde vara de lege ferenda. Det kan den rättsdogmatiska metoden och analysen bidra med.

Av dessa skäl använder jag mig av den rättsdogmatiska metoden i det följande. Det innebär att det är lagtext, förarbeten, rättspraxis och doktrin som kommer ligga till grund för argumentationen och innehållet i uppsatsen. Det är sedan genom tillämpning av ovanstående rättskällor jag kommer att diskutera hur rätten är de lege lata för att därefter föreslå hur rätten borde vara de lege ferenda.

I sammanhanget ska jag göra läsaren uppmärksam på att jag under uppsatsens gång i vissa delar kommer att anlägga ett handläggningsperspektiv medan andra delar blir ett rent analytiskt perspektiv. Skälet till det är att det ska bli tydligare för läsaren att ta till sig informationen i uppsatsen om det i vissa fall anläggs ett handläggningsperspektiv.

---

²⁷ Olsen SvJT 2004 s. 111 f.

²⁸ Jfr a.st. där Olsen anger att det gäller att besvara domarens frågor om vad som är rättsordningens innehåll – i sådana fall, anger hon, ska man använda domarens arbetsätt.

²⁹ Se Samuelsson s. 192.

1.6 Material

1.6.1 Rättskällor

I och med att det saknas rättsfall från såväl EU-domstolen som HD som explicit berör lagvalsfrågan i enskilt anspråk inom ramen för en brottmålsprocess har jag använt mig av domar från underrätterna samt andra myndighetsbeslut för att utreda frågorna. Jag har kontaktat samtliga svenska domstolar för att fråga efter utlandsanknutna avgöranden med vissa specifika teman.³⁰ Vidare har jag kontaktat polismyndigheterna³¹, riksenheten för internationella brott vid Åklagarmyndigheten³², Ekobrottsmyndigheten³³, Brottsoffermyndigheten³⁴, Brottsförebyggande rådet³⁵ samt Riksrevisionen³⁶ för att få fram ytterligare material. I och med att det förelegat vissa tekniska begränsningar i myndigheternas datorsystem med att söka fram materialet kan det finnas en felmarginal. Det är möjligt att det finns fler rättsfall än de jag fått men att det på grund av de tekniska begränsningarna inte gått att söka fram dessa.

Utöver rättspraxis är ett materialval i uppsatsen doktrin. Skälet till det är att doktrinen på IP-rättens område har stor genomslagskraft i brist på prejudicerande avgöranden.³⁷

---

³⁰ Jag sände min fråga, den 13 november 2019, till landets 48 tingsrätter, de sex hovrätterna och till HD. Av dessa har (per den 20 mars 2020) 39 tingsrätter, fem hovrätter och HD besvarat min förfrågan. Av flertalet inkomna svar anges att deras IT-system inte är uppbyggt på det sättet att man kan söka på medborgarskap eller utlandsadresser. Det generella svaret har varit att det inte har gått att söka fram de begärda uppgifterna. Vissa tingsrätter, och någon hovrätt, har dock ansträngt sig litet extra och skickat frågan vidare till de dömande enheterna, för det fall någon rådman eller annan kände till något avgörande med de särskilda kriterierna. Det medförde att fem avgöranden inkom.

³¹ Polismyndigheterna svarade den 21 november 2019 att ”utifrån din frågeställning och de system vi har [inte kan] ta fram sådana ärenden som du efterfrågar”.

³² Efter telefonsamtal med en chefsåklagare har jag fått ytterligare handlingar.

³³ Ekobrottsmyndigheten svarade, den 15 november 2019, genom en verksamhetsutvecklare att ”det finns tyvärr ingen möjlighet att söka i myndighetens verksamhetssystem enligt de kriterier du angett. Jag har hört efter med åklagare vid myndigheten och fått uppgift om ett mål där dom meddelats av hovrätten för västra Sverige 2019-06-05 och som passar in på dina kriterier. Det rör sig om mål B 1316-19 och B 1579-19”.

³⁴ Brottsoffermyndigheten, som gjort gedigna efterforskningar för att finna begärda handlingar, har skickat sju beslut som rör frågan om brottsskadeersättning.

³⁵ Brå svarade, den 15 november 2019, genom en verksamjurist att de inte gör statistik för brott som riktar sig mot personer som befinner sig i utlandet och därför inte kan finna efterfrågade handlingar.

³⁶ Riksrevisionen har, på begäran, tagit fram dagboksblad ur granskningsrapporten RIR 2015:21. Ur denna beställde jag en handling, upprättad av Europeiska unionens råd.

³⁷ Jfr Bogdan 2014 s. 17 f., Jänträ-Jareborg 1997 s. 30 samt Eek 1967 s. 43 f.

1.6.2 Statistik

När internet används vid brottslighet innebär det att den brottsliga spelplanen utvidgas till att omfatta hela världen. Att begå brott i olika länder samtidigt och mot flera personer har blivit enklare. Statistiken antyder att internetbrotten och distansdeliktbroten ökar. Det krävs inte längre att gärningsmannen deltar fysiskt vid brottsutförandet utan det är fullt möjligt att numera begå brott mot ett stort antal målsäganden över landgränserna med hjälp av internet.

Syftet med statistiken är att illustrera i vilken omfattning den gränsöverskridande brottsligheten ökar. I bilaga I finns information och statistik om hur den it-relaterade brottsligheten har utvecklats över tid.

1.7 Terminologi

1.7.1 Osjälvständiga brottsformer

Inom straffrätten talas det om osjälvständiga brottsformer. Att de är osjälvständiga innebär att de endast kan vara aktuella när det finns en straffbestämmelse i brottsbalken eller annan lagstiftning som de kan ”komplettera”. De osjälvständiga brotten är brott som är på väg att fullbordas, som försök, förberedelse och stämpling och även brott som flera kan medverka till.³⁸

1.7.2 Hjälpmedel

I uppsatsen beskrivs att internet är ett hjälpmedel vid brottsutförandet. För att klargöra vad som menas med hjälpmedel i detta sammanhang kan följande konstateras.

I 23 kap. 2 § första stycket 2 BrB anges att ”[d]en som /.../ tar annan liknande befatning med något som är särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott /.../” kan dömas i vissa fall. Enligt doktrinen anges att rekvisitet ”särskilt ägnat att användas som hjälpmedel vid ett brott” ska vara teknikneutralt och ta hänsyn till den tekniska utvecklingen och därmed innefatta nya metoder som används för att begå brott.³⁹ Att en mobiltelefon som är falskprogrammerad och en

---

³⁸ Kriminalrättens grunder s. 396. De osjälvständiga brotten finns i 23 kap. BrB.

³⁹ Jfr a.a. s. 418.

del i en brottsplan ter sig mer naturligt att betrakta som ett hjälpmedel vid ett brott, än en internetuppkoppling, som endast är ett led ”på vägen” till såväl ett självständigt som ett osjälvständigt brott.⁴⁰

En annan avgörande faktor för om något ska kunna anses vara ett brottsligt hjälpmedel är att hjälpmedlet ska vara tänkt att användas vid brottets fullbordan. Med andra ord måste internetuppkopplingen på något vis användas vid brottets fullbordan och inte endast vid förberedelse av brottet.⁴¹ Det går att påstå att internetuppkopplingen per se ger en möjlighet att fullborda brottet men att betrakta internet och därmed internetuppkopplingen som ett hjälpmedel vore långsökt. Om man anser att internet eller internetuppkopplingen är ett hjälpmedel kan frågor uppstå om hur ett sådant hjälpmedel i sådana fall ska förverkas enligt 36 kap. 2 § BrB.

Med det sagt är det klargjort att när det i uppsatsen talas om hjälpmedel avses inte ett hjälpmedel enligt brottsbalkens terminologi, utan snarare den vedertagna terminologin, som ett ”medel som underlättar något”.⁴²

1.7.3 Brottsoffer och gärningsman

Uppsatsen bygger på brottmåls- och tvistemålsprocessen. Därför är det lämpligt att påpeka att jag i viss mån kommer att skifta mellan begreppen kärke, skadelidande, målsägande och brottsoffer. Detsamma gäller för begreppen svarande, skadevällare, gärningsman, tilltalad och åtalad.

Skälen till skiftandet av begrepp är att det i civilprocessen talas om kärke, skadelidande, svarande och skadevällare medan det i straffrätten är vedertaget att använda uttrycken målsägande, gärningsman, tilltalad och åtalad.

I uppsatsen görs ingen skillnad på begreppen, men beroende på sammanhanget de förekommer i används olika begrepp. När jag skriver om brottsoffret syftar jag

---

⁴⁰ Se rättsfallet RH 1999:11 som handlade om en mobiltelefon som programmerats för att det skulle gå att ringa telefonsamtal från den men med telefonnummer som tillhörde andra abonnenter. Brottet bedömdes som förberedelse till grovt bedrägeri och mobiltelefonen klassificerades som ett hjälpmedel.

⁴¹ Se Kriminalrättens grunder s. 421 och även NJA 2007 s. 774.

⁴² Svenska Akademiens ordbok av år 2009.

på käranden, målsäganden eller den skadelidande. När jag skriver om gärningsmannen syftar jag på svaranden, skadevållaren, den tilltalade eller den åtalade. Gärningsmannen i uppsatsen är den som begått ett visst brott och därmed en skadevållande handling som kan leda till utomobligatoriskt skadeståndsansvar.

1.7.4 Separation, avskiljande och kumulation

Separation, avskiljande och kumulation är centrala begrepp i uppsatsen. I korthet innebär kumulation att skadeståndstalan handläggs gemensamt med brottmålet. Om skadeståndstalan har handlagts gemensamt med brottmålet kan domstolen besluta att det senare ska avskiljas från brottmålet. I sådana fall talar man om avskiljande eller separation. Avskiljande och separation används dock som synonymer i uppsatsen. Anledningen till variationen är att de används olika i såväl doktrin och praxis som i vissa lagrum.

1.7.5 Lex fori, lex loci damni och lex loci delicti commissi

Mot bakgrund av ämnets internationella karaktär har jag valt att använda de vedertagna latinska uttrycken som används på IP-rättens område. Det innebär att när det beskrivs att något handläggs enligt domstolslandets lag eller sin egen lag beskrivs det med uttrycket *lex fori*.

När det gäller frågan om lagval finns det två huvudregler beroende på när en viss skada uppkommit. Den ena huvudregeln gällde fram till och med Rom II-förordningens tillkomst medan den andra huvudregeln gäller från och med Rom II-förordningens tillkomst. Före Rom II-förordningen var den gällande huvudregeln att det var lagen i det land där den skadevållande handlingen uppkommit som skulle tillämpas på lagvalsfrågan – *lex loci delicti commissi*. Från och med den 11 januari 2009 som Rom II-förordningen tillämpas är huvudregeln att det är lagen där skadan uppstår som ska tillämpas i lagvalsfrågor – *lex loci damni*.

1.8 Disposition

Kapitel 2 behandlar behörighetsfrågan. Jag kommer där analysera och utreda de svårigheter som uppstår beroende på om det enskilda anspråket handläggs kumulerat med brottmålet eller om det separeras från brottmålet.

I kapitel 3 utreds lagvalsfrågan. Där kommer bland annat att utredas om alla slags enskilda anspråk omfattas av Rom II-förordningens tillämpningsområde eller om det finns situationer där skadeståndsanspråket inte omfattas av förordningens tillämpningsområde. Därefter kommer jag uppmärksamma viss rättspraxis för att belysa lagvalsproblematiken som uppstår i rättstillämpningen.

I kapitel 4 kommer redogöras för rättsläget när ett brottsoffer begär ersättning från Brottsoffermyndigheten. Jag kommer i kapitlet diskutera relationen mellan IP-rätten och brottsskadelagen.

Mot bakgrund av att uppsatsen i vissa delar kommer inta ett handläggningsspektiv har jag ägnat ett kapitel åt att utreda vissa processuella frågor som vem som ansvarar för att uppmärksamma den utländska rätten. Det kan talas om ett praktiskt kapitel som konkretiserar problematiken som framkommer i de teoretiska kapitlen. ”Handläggarperspektivet” beskrivs i kapitel 5. Handläggningsskapitlet illustreras även i ett flödesschema som finns i bilaga II.

Avslutningsvis kommer jag i kapitel 6 att reflektera över de problem jag stött på under uppsatsskrivandets gång samt beskriva hur jag anser rättstillämpningen borde vara de lege ferenda.

2 Behörighetsfrågan

2.1 Brottmålets två dimensioner

2.1.1 Inledning

Vanligtvis föreligger inga svårigheter att lokalisera var ett brott har begåtts. Det framgår som regel av omständigheterna och är sällan något som vållar särskilda problem. Det som däremot skulle kunna vara mer problematiskt är att avgöra om svensk domsrätt föreligger vid distansdelikt där gärningsmannen och brottsoffret befinner sig på skilda platser vid tidpunkten för brottet. Därför kommer jag i förevarande kapitel utreda vad som gäller i behörighetsfrågan och vad som gäller beroende på om det enskilda anspråket kumuleras med brottmålet eller inte.

2.1.2 BrB och RB

I brottmålsprocessen kan det talas om två dimensioner. Den ena dimensionen är behörigheten i åtalsfrågan medan den andra dimensionen är behörigheten när det enskilda anspråket kumuleras eller separeras från brottmålet. Behörigheten kan bli olika beroende på domstolens sätt att handlägga frågorna.

I BrB och RB finns behörighetsregler som reglerar dessa två dimensioner. Medan BrB svarar på frågan om domstolen är behörig att handlägga internationella åtal svarar bestämmelserna i RB på frågan om vilken domstol som ska vara laga domstol respektive behörig domstol i skadeståndsfrågan. Kort sagt kan man uttrycka saken så att BrB lokaliserar var ett brott har begåtts. När brottet är lokaliserat kan RB peka ut vilken domstol som ska handlägga brottmålet respektive skadeståndsanspråket.

2.1.3 Territorialitetsprincipen

När det gäller domsrätt och lagval i brottmål med internationell anknytning finns det regler stadgade för detta ändamål i 2 kap. BrB under rubriken "[o]m tillämpligheten av svensk lag". Bestämmelserna i kapitlet svarar på frågan om svensk domstol är behörig att döma i målet och om det kan ske enligt svensk lag.⁴³

---

⁴³ Internationell straffrätt s. 25.

Behörighet enligt 2 kap. BrB kan i huvudsak grundas på fyra olika anknytningskriterier: gärningsorten, gärningsmannen, gärningsobjektet och brottet.⁴⁴ För att avgöra gärningsorten och lokalisera brottet tillämpas den så kallade territorialitetsprincipen. Territorialitetsprincipen anses vara allmänt erkänd och är den princip som tillämpas i de flesta länder.⁴⁵

Territorialitetsprincipen kommer till uttryck i 2 kap. 1 § BrB där det anges följande.

”För brott som begåtts här i riket dömes efter svensk lag och vid svensk domstol. Detsamma gäller, om det är ovisst var brott förövats men skäl finnes antaga att det är begånget inom riket.”

Av lagtexten går att utläsa att domsrätt och lagval sammanfaller. Brott som begåtts på det egna territoriet ger alltid svensk domsrätt. Med lagval enligt 2 kap. 1 § BrB avses svensk strafflag. Om en domstol finner sig behörig enligt 2 kap. BrB är det alltså svensk strafflag som gäller i åtalsfrågan. Lagvalsfrågor uppstår aldrig i brottmål, med mindre det rör sig om ett civilrättsligt anspråk.⁴⁶

Det är även viktigt att framföra att det inte endast är brott som begås i Sverige som är att anse som svenska brott. Utgångspunkten är att brottsbalksbrotten är universellt tillämpliga vilket innebär att brotten kan begås över hela världen och ändå prövas av svensk domstol. Det är endast om det föreligger särskilda skäl som brotten är nationellt begränsade och därmed inte kan handläggas vid svensk domstol.⁴⁷ Sådana skäl skulle exempelvis kunna vara att det inte föreligger svenskt rättskipningsintresse och att det mot bakgrund av en viss straffbestämmelses skyddsomfång inte går att tolka in att det skulle finnas ett sådant intresse.

2.1.4 Lokalisering av brott

I avsnitt 2.1.3 har beskrivits när svenska domstolar är behöriga att döma över brott begångna i utlandet. Nästa fråga blir att avgöra var ett brott har begåtts.⁴⁸ För att

---

⁴⁴ A.a. s. 25 ff.

⁴⁵ SOU 2002:98 s. 76.

⁴⁶ A.a. s. 74.

⁴⁷ Allmän kriminalrätt s. 240.

⁴⁸ I 19 kap. 1 § första stycket första meningen RB stadgas att forumregeln i brottmål är forum delicti, det vill säga där skadan uppstår eller brottet förövas. Se Olivecrona s. 108.

lokalisera var ett brott har begåtts tillämpas den så kallade lokaliseringsregeln. Lokaliseringsregeln stadgas i 2 kap. 4 § BrB. Där anges följande.

”Brott anses begånget där den brottsliga handlingen företogs, så ock där brottet fullbordades eller, vid försök, det tillämnade brottet skulle hava fullbordats.”

Av lagtexten kan utläsas att brottet har begåtts där den brottsliga handlingen företagits. Redan av detta stadgande borde det vara relativt enkelt, och möjligen självklart, att avgöra var ett brott har begåtts. Lokaliseringsregeln ger också upplysningen att brott anses begångna på olika ställen beroende på om det rör sig om ett självständigt brott eller om det rör sig om ett osjälvständigt brott.⁴⁹

2.2 Separation eller kumulation?

I förarbetena till RB uttalades att behörigheten vid ett enskilt anspråk blir olika beroende på om det enskilda anspråket kumuleras med brottmålet eller om det separeras från brottmålet.⁵⁰ När det gäller behörighetsfrågan i enskilda anspråk, som är den civilrättsliga delen av ett brottmål, finns det särskilda bestämmelser att tillämpa.

Det sedvanliga är att med stöd av adhesionsprincipen kumulera det enskilda anspråket med brottmålet. Adhesionsprincipen innebär att domstolen får handlägga det enskilda anspråket tillsammans med brottmålet som framgår av 22 kap. 1 § RB.⁵¹ Om det enskilda anspråket kumuleras med brottmålet gäller 19 kap. 1 § första stycket RB i fråga om behörighet. I sådana fall är huvudregeln att hela processen, vilket inkluderar det enskilda anspråket, handläggs vid den

---

⁴⁹ I NJA 1993 s. 292 anförde HD att en gammal grundsats i svensk rätt är att om *en del* av brottet begåtts i Sverige så ska man anse att brottet som helhet har begåtts i Sverige. I RH 2000:84 dömdes en gärningsman för mord, enligt 3 kap. 1 § BrB, trots att endast stämplingsgärningen utförts i Sverige medan det fullbordade brottet skett i Irak. Enligt den så kallade ubikvitetsprincipen innebär det att så snart *någon del* av ett brott begåtts inom rikets gränser föreligger domsrätt. Det spelar ingen roll om brottet fullbordats i Sverige eller inte (se Allmän kriminalrätt s. 243, Kriminalrättens grunder s. 184 och SOU 2002:98 s. 78).

⁵⁰ SOU 1938:44 s. 145.

⁵¹ Se SOU 2007:6 s. 289. Agge anför att adhesionsprincipen är det normala och endast om det föreligger särskilda skäl som skadeståndstalan ska separeras från brottmålet (Agge SvJT 1936 s. 243).

domstol som är behörig att handlägga brottmålet. Om domstolen däremot väljer att handlägga målen separat gäller andra bestämmelser i fråga om behörighet.

I fråga om skadestånd i gränsöverskridande brottmål kan IP-rättsliga bestämmelser aktualiseras. Bryssel I a-förordningen aktualiseras då den bland annat reglerar frågan om behörighet i skadestånd när det finns en internationell anknytning. Till det kommer att förordningen normhierarkiskt går före nationella behörighetsregler. Därför bör man vid fastställande av behörighet i skadeståndsmål med internationell anknytning börja i unionsrättsliga bestämmelser och därefter i nationella bestämmelser som RB. RB kan alltså bara tillämpas för det fall Bryssel I a-förordningen inte är tillämplig.

Nedan kommer jag att gå igenom de aktuella regelverken och därefter diskutera vilket regelverk som är tillämpligt beroende på om det enskilda anspråket kumuleras eller separeras från brottmålet.

2.3 Relevanta regleringar⁵²

2.3.1 Bryssel I a-förordningen

Bryssel I a-förordningen är tillämplig på privaträttens område vilket framgår av artikel 1.1. Det innebär att den omfattar civilrättsliga anspråk som exempelvis enskilda anspråk.

Huvudregeln i Bryssel I a-förordningen är den erkända principen *actor sequitur forum rei*, som innebär att käranden följer svaranden.⁵³ Talan ska som huvudregel

---

⁵² Mellan EU-staterna (medlemsstaterna) finns tre olika Brysselinstrument. Brysselkonventionen om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område EGT L 299, 31.12.1972, s. 32 (1968 års Brysselkonvention), Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 44/2001 av den 22 december 2000 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område EGT L 12, 16.1.2001, s. 1 (Bryssel I-förordningen) samt Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1215/2012 av den 12 december 2012 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (omarbetning) EUT L 351, 20.12.2012, s. 1 (Bryssel I a-förordningen). Den stora skillnaden instrumenten emellan är från vilka datum de gäller och vilka länder som omfattas av respektive instrument. Eftersom det råder kontinuitet mellan instrumenten kan rättspraxis meddelad i anledning av Brysselkonventionen och Bryssel I-förordningen användas vid tolkningen av artiklar i Bryssel I a-förordningen (skäl 34 i Bryssel I a-förordningen). Den följande hänvisningen till skäl och artiklar kommer enbart att göras till Bryssel I a-förordningen om inget annat framkommer.

⁵³ Skäl 15 och artikel 4.1.

väckas i svarandens hemviststat vilket innebär att käranden får inställa sig i svarandens hemviststat. Vid sidan av huvudregeln finns andra behörighetsregler som avser vissa särskilda situationer. För det ändamålet finns exempelvis en särskild behörighetsregel i artikel 7.3 som reglerar behörighet när det enskilda anspråket är kumulerat med brottmålet. I andra fall av utomobligatoriskt skadestånd kan artikel 7.2 tillämpas som reglerar skadeforum (forum delicti) i allmänhet.

2.3.2 *RB*

För det fall Bryssel I a-förordningen inte är tillämplig hamnar vi i autonom svensk rätt. Det kan till exempel röra sig om situationer när svaranden har hemvist i ett tredjeland. I sådana situationer tillämpas bestämmelserna i RB genom analogi.⁵⁴ Eftersom utgångspunkten i uppsatsen är att svaranden är bosatt och har hemvist i Sverige diskuteras inte i vilka situationer det kan vara aktuellt att grunda behörighet genom analogi till RB.

I 22 kap. RB finns bestämmelser om enskilt anspråk i anledning av brott. Av 1 § anges att det enskilda anspråket får föras i samband med åtalet. Enligt andra meningen i samma bestämmelse anges att om anspråket inte upptas i samband med åtalet ska talan föras i den stadgade ordningen som gäller för tvistemål i övrigt. I sådana situationer är bestämmelserna i 10 kap. RB tillämpliga, eftersom de bestämmelserna reglerar frågan om laga domstol i tvistemål.

Enligt 22 kap. 5 § RB följer att det enskilda anspråket kan avskiljas från brottmålet om det medför ”väsentliga olägenheter” att handlägga det enskilda anspråket och åtalet gemensamt. Av såväl förarbetena som lagkommentaren till bestämmelsen framgår att domstolen när som helst kan besluta att handlägga målen separat.⁵⁵

I förarbetena uttalas att det främst är tidsutdräkten som ska vara skäl för att separera tvistemålet från brottmålet. Om det skulle krävas för stor utredning att

---

⁵⁴ Dennemark s. 51 f., Rättegång I s. 84, Bogdan 2014 s. 115 ff., Strömholm s. 102, Karlgren 1966 s. 171, Eek 1967 s. 91 och Lindell s. 252 f.

⁵⁵ SOU 1938:44 s. 281 f. och Domstolsprocessen s. 163. Se även prop. 1987/88:1 s. 17 f.

fastställa det enskilda anspråket bör det handläggas i ett särskilt mål och i synnerhet om det innebär att skuldfrågan inte kan fastställas inom rimlig tid.⁵⁶

2.3.3 BrB

Såsom beskrivits i avsnitt 2.1.3 gäller behörighet för brottmålet enligt territorialitetsprincipen som stadgas i 2 kap. 1 § BrB. I det avsnittet har också anförts vilka brott som är universella. Det är de universella brotten svensk domstol kan döma över och det är sådana brott som diskuteras i denna uppsats. Det finns inga skäl att ytterligare fördjupa sig i den delen, eftersom uppsatsen begränsas till frågor som relaterar till civilrättsliga anspråk som uppstår på grund av universella brottsbalksbrott.

2.4 Om kumulation

När det enskilda anspråket kumuleras med brottmålet anges i artikel 7.3 Bryssel I a-förordningen följande.

”Om talan avser enskilt anspråk i anledning av brott, [får talan väckas] vid den domstol där brottmålet är anhängigt, i den mån domstolen enligt sin lag är behörig att pröva enskilda anspråk.”

Med ”enskilt anspråk” avses i bestämmelsen skadeståndstalan i anledning av brott enligt den definition som förekommer i nationell rätt i den anmodade staten, det vill säga i staten som har att pröva talan.⁵⁷ Rekvisitetet ”där brottmålet är anhängigt” syftar på den domstol som handlägger brottmålet och rekvisitetet ”enligt sin lag” syftar på att det måste finnas bestämmelser i nationell rätt som skapar behörighet att handlägga enskilda anspråk. Om en sådan rätt inte föreligger enligt nationell lagstiftning kan artikel 7.3 inte tillämpas.⁵⁸

För svensk rätts vidkommande är det 22 kap. RB som är den nationella lagstiftningen som möjliggör att artikel 7.3 kan tillämpas. Det innebär att om det

---

⁵⁶ I förarbetena anges som exempel på ”väsentlig olägenhet” att om kumulation leder till fördröjning av brottmålet bör det enskilda anspråket separeras. Det är ofta när det finns korta tidsfrister att beakta som det kan bli aktuellt med ett avskiljande, till exempel i ungdomsmål eller vid häktning (prop. 1987/88:1 s. 17).

⁵⁷ Mankowski m.fl. s. 340.

⁵⁸ A.a. s. 342.

inom ramen för brottmålsprocessen förs talan om enskilt anspråk så är det den domstol som handlägger åtalet som också är behörig att handlägga frågan om enskilt anspråk. Artikel 7.3 samspelar med andra ord med de nationella processrättsliga reglerna i detta avseende, som för svensk rätts del finns i RB. Om det enskilda anspråket inte kumuleras med brottmålet ska det handläggas som ett tvistemål.⁵⁹ I ett sådant läge kan artikel 7.3 inte tillämpas, utan i sådana fall får andra behörighetsregler tillämpas.

Slutsatsen är att den domstol som enligt nationell rätt är behörig att kumulera det enskilda anspråket med brottmålet också är behörig att handlägga anspråket enligt Bryssel I a-förordningens artikel 7.3.⁶⁰

2.5 Om separation

Om tvistemålet istället avskiljs från brottmålet enligt 22 kap. 5 § RB är det reglerna för tvistemål som blir tillämpliga i skadeståndsdelen. I sådana situationer stadgas i 22 kap. 5 § RB att skadeståndstalan ”skall handläggas som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål”.⁶¹ Mot bakgrund av Bryssel I a-förordningens unionsrättsliga ursprung bör den därför tillämpas i första hand. Däremot kompliceras saken av att svenska regler i detta avseende inte beaktar unionsrättens företräde. I förarbetena till RB anges att den domstol som avskiljer det enskilda anspråket behåller sin behörighet i skadeståndsfrågan fastän det handläggs enligt bestämmelserna för tvistemål. I förarbetena framgår följande.

”Då rätten på grund av denna § [22 kap. 5 § RB] förordnat, att talan om enskilt anspråk skall handläggas som särskilt mål, inverkar detta icke på rättens behörighet, även om sådan behörighet icke skulle ha förelegat /.../.”⁶²

---

⁵⁹ Jfr 22 kap. 1 och 5 §§ RB. Se även avsnitt 2.3.2.

⁶⁰ Jfr prop. 1991/92:128 s. 176. I förarbetena i samband med Sveriges tillträde till Luganokonventionen som i artikel 5.4 har en liknande bestämmelse som i Bryssel I a-förordningen, anfördes att bestämmelserna i svensk rätt överensstämmer med konventionens bestämmelser. Eftersom Luganokonventionens artikel 5.4 och Bryssel I a-förordningens artikel 7.3 överensstämmer med varandra samt att uttalandet i förarbetena är så pass generellt är min uppfattning att uttalandet även kan ligga till grund för bedömningen att bestämmelserna i 22 kap. RB överensstämmer med Bryssel I a-förordningen. Se även Pålsson 1992 s. 95 f. samt Pålsson 2008 s. 135 f.

⁶¹ Jfr även 22 kap. 1 § första stycket första meningen RB.

⁶² NJA II 1943 s. 296.

Vid ett avskiljande enligt 22 kap. 5 § RB tillämpas alltså 10 kap. RB och närmare bestämt 10 kap. 8 § RB. Den senare bestämmelsen har följande lydelse.

”Talan i anledning av skadegörande handling må väckas vid rätten i den ort, där handlingen företogs eller skadan uppkom. Företogs handlingen eller uppkom skadan å orter under skilda domstolar, må talan väckas vid envar av dem.”

För att behörigheten ska grundas på 10 kap. 8 § RB i ett mål om enskilt anspråk krävs att det lokaliseras var skadan uppkommit. I uppsatsen gäller att målsäganden befinner sig i utlandet och skadan därmed uppstår utom riket. Bryssel I a-förordningen reglerar civilrättsliga frågor som enskilda anspråk. Med hänsyn till förarbetsuttalandet till RB framstår det därför som oklart om det är Bryssel I a-förordningen eller RB som ska tillämpas i första hand vid ett avskiljande.

Om unionsrätten pekar ut utländsk domstol som behörig men svensk lagstiftning pekar ut svensk domstol som behörig uppstår en slags regelkonkurrens mellan nationell rätt och unionsrätten. I och med att Bryssel I a-förordningen har unionsrättsligt ursprung står den över autonom svensk rätt, om förordningen är tillämplig.

Följaktligen borde Bryssel I a-förordningen tillämpas på den skadeståndsrättsliga delen i ett brottmål i alla fall som gäller en gränsöverskridande fråga av privaträttslig natur. Frågan är då vid vilken domstol talan kan väckas. Av artikel 7.2 följer.

”Om talan avser skadestånd utanför avtalsförhållanden, [får talan väckas] vid domstolen för den ort där skadan inträffade eller kan inträffa.”

Å ena sidan kan man tänka sig att skadeforum (forum delicti) som det uttrycks i såväl 10 kap. 8 § RB som i artikel 7.2 i Bryssel I a-förordningen har samma innebörd. Bägge bestämmelser pekar nämligen ut behörig domstol i den ort där skadan uppkom. De har med andra ord liknande syften när det gäller fråga om behörig domstol i skadeståndsmål. Sådana omständigheter kan tala för att det egentligen inte föreligger något reell regelkonkurrens mellan nationell rätt och unionsrätten.

Å andra sidan avser inte bestämmelserna i RB att i första hand avgöra frågan om domstols internationella behörighet. Bestämmelserna i RB har till huvudsyfte

att fastställa den lokala behörigheten.⁶³ Det är endast genom analogi av bestämmelserna i 10 kap. RB domstolen kan skapa svensk behörighet.⁶⁴ Edelstam har anfört att så snart det finns mål där Bryssel I a-förordningen är tillämplig så ska RB lämna företräde åt förordningen.⁶⁵ En sådan ordning överensstämmer med principen om unionsrättens företräde. Till det kommer att förordningens regler om forum delicti kan vara mer gynnsamma för käranden.⁶⁶

Sammanfattningsvis kan sägas att om svensk domstol har behörighet att handlägga brottmålet målet enligt 19 kap. RB så behåller samma domstol sin behörighet att handlägga det enskilda anspråket även vid ett avskiljande utan att man tar hänsyn till Bryssel I a-förordningen. En sådan ordning framstår därför som tveksam. Mot bakgrund av förarbetena till RB är en i dagsläget obesvarad fråga vilket regelverk som ska tillämpas i första hand vid ett avskiljande – är det Bryssel I a-förordningen eller är det RB?

2.6 Allmänt om kärandens valrätt

I rättsfallen Shevill⁶⁷ och eDate Advertising⁶⁸ har EU-domstolen uttalat att käranden kan välja att få hela skadeståndstalan prövad antingen vid den domstol där svaranden har sitt hemvist, vid den domstol där käranden har centrum för sina intressen eller i andra medlemsländer men då endast i den omfattning det uppkommit skada i de medlemsländerna.⁶⁹ I rättsfallet Bolagsupplysningen⁷⁰ har EU-domstolen förtydligat att kärandens valrätt i skadeståndsmål bland annat motiveras av att det är praktiskt ur bevishänseende att utreda skadan i det land där

---

⁶³ Rättegång II s. 24.

⁶⁴ Dennemark s. 51 f., Rättegång I s. 84, Bogdan 2014 s. 115 ff., Strömholm s. 102, Karlgren 1966 s. 171, Eek 1967 s. 91 och Lindell s. 252 f.

⁶⁵ Rättegång II s. 33.

⁶⁶ Denna problematik av att separera målet och de gynnsamma reglerna kommer framgå i avsnitt 2.6.

⁶⁷ Dom av den 7 mars 1995, Shevill m.fl. mot Presse Alliance, C-68/93, ECLI:EU:C:1995:61 (nedan kallat C-68/93).

⁶⁸ Dom av den 25 oktober 2011, eDate Advertising m.fl., C-509/09 och C-161/10, ECLI:EU:C:2011:685 (nedan kallat förenade målen C-509/09 och C-161/10).

⁶⁹ C-68/93 p. 33 samt de förenade målen C-509/09 och C-161/10 p. 48 och 51–52.

⁷⁰ Dom av den 17 oktober 2017, Bolagsupplysningen och Ilsjan, C-194/16, ECLI:EU:C:2017:766 (nedan kallad C-194/16).

käranden är bosatt. Närheten till skadan ska vara styrande för valet av behörig domstol.⁷¹ Liknande skäl motiverar valet av brottmålsdomstol. Till det kommer att EU-domstolen i rättsfallet Hejduk⁷² har uttalat att det inte har någon betydelse om den skadan har uppstått på internet eller i den fysiska världen. Landet där webbinnehållet är tillgängligt är att anse som skadeort.⁷³ Käranden har alltså enligt EU-domstolens avgöranden tre valmöjligheter beroende på hur stor del av skadan denne vill få prövad. Den första möjligheten är att få hela skadeståndstalan prövad vid svarandens hemviststat. Den andra möjligheten är att få hela skadeståndstalan prövad där käranden har centrum för sina intressen. Den tredje möjligheten är att få skadeståndstalan prövad i andra medlemsstater men endast till den del skada uppstått där.⁷⁴

2.7 Konsekvenserna av att separera det enskilda anspråket

2.7.1 Unionsrätten får inget företräde

De problem som kan tänkas uppstå av att separera det enskilda anspråket är i samband med rättstillämpningen. Å ena sidan har vi unionsrätten som ger käranden valrätt att välja var talan kan väckas i skadeståndsmål. Å andra sidan ger RB beskedet att svensk domstol behåller sin behörighet även vid ett avskiljande. Redan i detta avseende kan man konstatera att svensk rätt står i strid med unionsrätten med mindre den utländska målsäganden väljer att väcka talan vid svensk domstol. Förarbetena till RB förhindrar unionsrättens företräde i detta avseende.

---

⁷¹ C-194/16 p. 27 samt 37–38.

⁷² Dom av den 22 januari 2015, Hejduk, C-441/13, ECLI:EU:C:2015:28 (nedan kallat C-441/13).

⁷³ C-441/13 p. 2, 12 och 38. EU-domstolen anför att skadeorten vid webbpublikationer är den ”webbplats som är åtkomlig från domstolens domkrets” (a.dom p. 38). Uttalandet innebär att nationella domstolar får en utsträckt behörighet att pröva skadeståndstalan i sådana fall, eftersom webbplatser i stort sett kan nås från hela världen.

⁷⁴ Den tredje möjligheten blir inte aktuell i denna uppsats eftersom brottet begås mot en person med hjälp av internet och riktas direkt mot målsäganden. Brottet uppstår så att säga i kärandens hemviststat. Därför blir det inte aktuellt att väcka talan i andra länder än kärandens eller svarandens hemviststat. Det är förvisso tänkbart att endast en skadeståndstalan kan väckas i andra länder om bilder eller filmer publicerats på webbplatser i andra länder än där käranden eller svaranden har hemvist. I ett sådant läge kan det vara möjligt att väcka skadeståndstalan i andra länder.

2.7.2 *Har brottsoffret en reell valrätt?*

Ponera att ett brottsoffer bosatt i Filippinerna väcker talan mot en svensk svarande i fråga om skadestånd på grund av ett brott denne är utsatt för över internet. Med hänsyn till att skadestandsfrågan kan ta lång tid att utreda i gränsöverskridande brottmål är det tänkbart att den svenska domstolen anser att målet ska avskiljas med stöd av 22 kap. 5 § RB. Frågan är då om målsäganden verkligen har en sådan valrätt som EU-domstolen uttalat. Ser man till svensk rätt överensstämmer den med unionsrätten men endast vid kumulation. Om man däremot separerar tvistemålet uppstår problem.

Käranden har enligt EU-domstolens avgörande i *eDate Advertising*⁷⁵ möjlighet att väcka talan där denne har centrum för sina intressen. Normalt är det där käranden är stadigvarande bosatt.⁷⁶ Därför är det tänkbart att det filippinska brottsoffret har centrum för sina intressen i Filippinerna. Redan här uppstår frågor om var skadeståndstalan kan väckas vid ett avskiljande. Kan talan väckas i Filippinerna eller i Sverige? Till det kommer att om det filippinska brottsoffret väcker talan i Filippinerna uppstår frågor om den filippinska domen kan erkännas och verkställas i Sverige. Frågor om verkställighet och erkännande av domar i Sverige från tredjeland förtjänar att belysas men de faller utanför uppsatsens syfte.⁷⁷

2.7.3 *Kostnad för utredning och målsägandebiträde*

Om tvistemålet handläggs gemensamt med brottmålet uppstår inga särskilda kostnadsproblem för brottsoffret, eftersom åklagaren för talan och även bidrar till att utreda brottet och därmed en eventuell skada. I brottmål ligger det inom ramen för åklagarens tjänsteplikt att utföra målsägandens talan vilket innebär att det inte

---

⁷⁵ Förenade målen C-509/09 och C-161/10.

⁷⁶ A.dom p. 49.

⁷⁷ Den intresserade läsaren hänvisas därför till Maarit Jänterä-Jareborgs bok *"Svensk domstol och utländsk rätt; en internationellt privat- och processrättslig studie, Iustus 1997"* och till Marie Lintons uppsats *"Den svenska inställningen till utländska domar. Är det dags för Sverige att ta sitt förnuft till fånga?"* i vänbok till Maarit Jänterä-Jareborg, *Iustus 2014*.

tillkommer kostnader för brottsoffret.⁷⁸ Om det enskilda anspråket separeras från brottmålet är åklagaren inte längre behörig att föra målsägandens talan.

Vid ett avskiljande uppstår därför eventuella kostnader för målsägandebiträde. Till det kommer att målsäganden måste bekosta eventuella utredningskostnader som det allmänna, genom Åklagarmyndigheten, annars hade stått för om skadeståndet hade handlagts gemensamt med brottmålet. Redan de omständigheterna kan verka avskräckande och avhålla brottsoffret från att väcka talan.

Är det rimligt att målsäganden ska stå kostnaderna när denne är utsatt för brott och domstolen avskiljer målet på den grunden att det finns en internationell anknytning som gör att målet blir för komplicerat att handlägga i en och samma rättegång?

2.7.4 Säkerhetskostnader

Enligt lag (1980:307) om skyldighet för utländska kärende att ställa säkerhet för rättegångskostnader anges i 1 § första stycket följande.

”Om en utländsk medborgare som inte har hemvist här i landet eller en utländsk juridisk person vill väcka talan vid svensk domstol mot en svensk medborgare, mot någon som har hemvist i Sverige eller mot en svensk juridisk person, skall på svarandens yrkande käranden ställa säkerhet för de rättegångskostnader som han genom lagakraftgående avgörande i målet kan bli skyldig att betala.”

Käranden kan alltså behöva ställa säkerhet för rättegångskostnaderna på yrkande av svaranden.⁷⁹ I förarbetena till 1980 års lag anges att rekvisitet ”väcka talan” innebär det förfarande som ett mål anhängiggörs på. Det görs ingen skillnad på om målet väcks genom stämning eller i annan ordning.⁸⁰ ”Annan ordning” kan alltså

---

⁷⁸ Se NJA II 1943 s. 291.

⁷⁹ I NJA 2014 s. 669 anför HD att syftet med lagen är att skydda svaranden mot risken att denne eventuellt inte får sina rättegångskostnader ersatta, särskilt i de fall en svensk dom inte är verkställbar utomlands (se p. 14). I domen anför HD att beloppet bör fastställas med utgångspunkt i att målet kommer prövas i två instanser (p. 7). Till det kommer att HD i NJA 2017 s. 857 p. 8 anför att säkerhet kan anses vara betungande för käranden men att det inte strider mot rätten till rättvis rättegång enligt artikel 6.1 EKMR. Det ska uppmärksammas att i de två nämnda rättsfallen rörde det sig om juridiska personer som var käranden och beloppen frågan gällde var 1,5 miljoner kronor respektive 8 miljoner kronor. Frågan är om HD kommit fram till samma slutsats angående 6.1 EKMR om käranden istället var ett brottsoffer.

⁸⁰ Prop. 1979/80:78 s. 9.

syfta på när ett tvistemål avskiljs från brottmålet och handläggs enligt reglerna för tvistemål.⁸¹

Om man då återgår till det filippinska brottsoffret uppstår en prekär situation. För det fall domstolen avskiljer tvistemålet från brottmålet och låter förarbetena vara styrande, det vill säga att rätten behåller sin behörighet, kan brottsoffret tvingas ställa säkerhet för rättegångskostnader på svarandens yrkande – en säkerhet som dessutom ska motsvara rättegångskostnader i två instanser.⁸²

Om målsäganden istället har hemvist i ett EU/EES-land uppstår inte frågan om kostnad för säkerhet. Enligt 1 § tredje stycket i ovan nämnd lag framkommer nämligen att medborgare inom EU/EES-området anses vara likställda med svenska medborgare.

2.8 Ett exempel – Sexualbrottet I⁸³

Sexualbrottet I används för att illustrera de problem jag har diskuterat här ovan. Genom att använda ett verkligt fall går det att visa vilka konsekvenser som kan uppstå i samband med målets handläggning av skadestandsfrågan när målet har internationell anknytning.

I Sexualbrottet I, som är beskrivet i avsnitt 1.1, kumulerades det enskilda anspråket med brottmålet och därför blev behörig domstol för det enskilda anspråket samma som för brottmålet. Det går inte att utläsa av tingsrättens domskäl att behörighetsfrågan i den civilrättsliga delen varit uppe till bedömning men om tingsrätten skulle ha tillämpat Bryssel I a-förordningen borde utfallet bli – i och med att det enskilda anspråket kumulerades med brottmålet – att artikel 7.3 pekats ut och att svensk domstol därmed var behörig att handlägga det enskilda anspråket med brottmålet.

Om man ponerar att rätten i målet skulle besluta att avskilja skadeståndstalan från brottmålet enligt 22 kap. 5 § RB hade behörighetsfrågan prövats enligt

---

⁸¹ Det ska upplysas om att skyldigheten att ställa säkerhet inte gäller för alla måltyper. Däremot har HD i NJA 1900 s. 341 anförts att lagen är tillämplig även i ett brottmål (se prop. 1979/80:78 s. 5).

⁸² Se NJA 2014 s. 669 p. 7.

⁸³ Uppsala tingsrätts dom av den 30 november 2017 i mål B 3216-16.

reglerna för tvistemål. Om vi dessutom antar att det är målsäganden i USA som begär skadestånd är nästa fråga att ta ställning till hur behörighetsfrågan hade avgjorts.

I förarbetena till 22 kap. 5 § RB anføres att den domstol som avskiljer skadeståndsmålet behåller sin behörighet, även om den inte hade haft behörighet att handlägga målet om talan hade väckts separat som ett tvistemål.⁸⁴ Det innebär rent praktiskt att skadeståndstalan kommer att prövas av svensk domstol, oavsett om skadan uppkom i USA.

Jag anser att om domstolen avskiljer målet kan den inte förbehållslöst behålla sin behörighet i de situationer där skadan uppkommit i ett annat land. Behörigheten i skadeståndsmål innebär att flera domstolar kan vara behöriga att pröva talan. Enligt svensk rätt kommer en skadeståndstalan att handläggas av svensk domstol, något som kan leda till oförenliga avgöranden för det fall den amerikanska käranden väljer att väcka skadeståndstalan i USA, där skadan också uppkom.⁸⁵

Om man däremot är av uppfattningen att det vore orimligt att låta den utländska domstolen pröva skadeståndstalan därför att det inte anses processekonomiskt vare sig för målsäganden eller den tilltalade, uppstår andra problem för det amerikanska brottsoffret. Hon kommer då, som tredjelandsmedborgare, att få ställa säkerhet för rättegångskostnaderna enligt 1980 års lag för att rättegången ens ska kunna inledas.

2.9 Svensk lagstiftning är ålderdomlig

I internationella brottmål uppkommer särskilda svårigheter för brottsoffer som hamnar i en svårare ställning än de annars hade gjort om målet inte vore internationellt. Svårigheterna har koppling till andra frågor än själva brottet. Istället är det processuella frågor som kan få oanade konsekvenser för brottsoffren.

---

⁸⁴ SOU 1938:44 s. 282.

⁸⁵ Svensk rätt tar nämligen inte hänsyn till omständigheten att flera domstolar kan vara behöriga samtidigt vid ett avskiljande. En sådan ordning kan strida mot den vedertagna forum delicti-regeln om att domstols behörighet ska grundas på forum delicti, det vill säga där skadan uppkom. Om skadan uppkommer i kärandens hemviststat borde svensk domstol inte vara behörig vid separation eftersom någon skada inte har uppkommit i Sverige. Jfr Strömholm s. 106.

Jag har analyserat vilka problem som kan uppstå för kärandena vid ett avskiljande av det enskilda anspråket. Det är i synnerhet tre problem jag uppmärksammat.

Det första problemet är att käranden inte har en verklig valrätt att välja vid vilken domstol denne vill stämma svaranden på grund av ett förarbetsuttalande som innebär att svensk domstol behåller sin behörighet vid ett avskiljande. Det faktum att flera domstolar kan vara behöriga samtidigt i det enskilda anspråket tar svensk rätt inte hänsyn till. Det andra problemet är att det vid separation tillkommer kostnader för utredning och målsägandebiträden i och med att åklagaren vid ett avskiljande inte längre är behörig att föra skadeståndstalan. För tredjelandsmedborgare tillkommer dessutom ett tredje problem. Det är nämligen att käranden vid ett avskiljande på svarandens yrkande måste ställa säkerhet för rättegångskostnader – ett belopp som ska motsvara rättegångskostnader i två instanser.

När det särskilt gäller sexualbrotten är det oftast unga brottsoffer som drabbas. Utöver sexualbrotten kan även andra typer av brott begås över landgränserna. Det kan röra sig om kreditbedrägerier eller cyberattacker. Även vid sådana brott uppkommer samma slags problematik. Låt vara att det vid sådana brott oftast är juridiska personer som drabbas – och som möjligen har bättre resurser än minderåriga brottsoffer – men behörighetsproblematiken är oförändrad alldeles oavsett om det är en fysisk person eller juridisk person som utsätts för brott.

För att komma tillrätta med problemen jag uppmärksammat är det på tiden att det närmare utreds hur nationell rätt ska samspela med unionsrätten för det fall det enskilda anspråket separeras från brottmålet.

Förarbetena till RB skrevs i en tid före internet. Nu har det gått cirka 80 år sedan förarbetena skrevs och det är dags att se över bestämmelsen som medför att svensk domstol behåller sin behörighet vid ett avskiljande. Det är också på tiden att utreda frågan om man bör göra skillnad på i vilka situationer ett brottsoffer ska ställa säkerhet för rättegångskostnader. Ett brottsoffer är inte som vilken kärande som helst.

3 Lagvalsfrågan

3.1 Ett exempel – Rwanda I⁸⁶

I detta kapitel kommer jag att diskutera frågan om tillämplig lag. I kapitlet diskuteras om, och i sådana fall när, Rom II-förordningen kan tillämpas. Därutöver kommer jag utreda hur den tillämpliga lagen i ett enskilt anspråk ska fastställas.

I Rwanda I-målet uppstod frågor om vilken lag som skulle tillämpas på det enskilda anspråket med anledning av att skadan uppstod i utlandet. Målets straffrättsliga del kommer endast att beskrivas i korthet. Fokus kommer istället att ligga på de delar som behandlar skadeståndsanspråket.

Rwanda I-målet handlar om folkmordet på den rwandiska folkgruppen tutsis år 1994. En av de åtalade hade medverkat till folkmordet. Mannen dömdes i tingsrätten för folkrättsbrott till fängelse på livstid.⁸⁷ I hovrätten blev den straffrättsliga bedömningen densamma.⁸⁸

Angående skadeståndsfrågan uppstod frågor om tillämplig lag. Tingsrätten konstaterade att Rom II-förordningen var gällande vid tidpunkten för domen men eftersom skadorna uppkommit före förordningens tillkomst fick nationella lagvalsregler användas. Tingsrätten tillämpade därför den av HD praxisskapade lagvalsregeln, från det så kallade Cronsioe-målet (NJA 1969 s. 163). Lagvalsregeln i Cronsioe-målet innebär att lagen där den skadevällande handlingen företagits ska tillämpas i mål med internationell anknytning (lex loci delicti commissi). Huvudregeln i svensk IP-rätt var således lex loci delicti commissi fram till dess att Rom II-förordningen började gälla. Numera är huvudregeln lex loci damni, det vill säga att det är lagen där skadan uppstår som ska vara avgörande i fråga om tillämplig lag i utomobligatoriska förpliktelser.⁸⁹

---

⁸⁶ RH 2014:34 (nedan kallat ”Rwanda I”).

⁸⁷ A.dom s. 35.

⁸⁸ A.dom s. 45.

⁸⁹ Jfr även skäl 15 i Rom II-förordningen.

Tingsrätten anförde att de skadevållande handlingarna uppkommit i Rwanda, att målsägandena var rwandiska medborgare och bosatta i Rwanda och att det inte fanns någon närmare anknytning till Sverige. Därför skulle rwandisk rätt tillämpas i skadeståndsfrågan.⁹⁰

Hovrätten anförde i sina domskäl bland annat hur lagvalsfrågan bör hanteras i dispositiva tvistemål med internationell anknytning.

”I svensk internationell privaträtt torde som regel gälla att rätten även i dispositiva tvistemål – som det här är fråga om – självmant ska tillämpa utländsk rätt om de av parterna åberopade omständigheterna leder till att utländsk rätt är tillämplig på tvisten”.⁹¹

I fråga om tillämplig lag ansluter sig hovrätten till tingsrättens bedömning om *lex loci delicti commissi*.⁹²

Lagvalsfrågan har i detta mål utretts av såväl tingsrätten som hovrätten. Tingsrätten redogör för tillämpliga bestämmelser och hovrätten tillägger att lagvalsfrågan ska avgöras *ex officio* när det finns en utlandsanknytning. När det gäller frågan om den utländska lagens innehåll är det något som får läggas fram av parterna alternativt inhämtas av domstolen. Av hovrättens domskäl framgår att målsäganden åtagit sig att inkomma med innehållet i utländsk rätt men inte gjort det. Frågan är då om hovrätten i annat fall självmant borde inhämta sådan information. Den frågan lämnar jag öppen eftersom den faller utanför uppsatsens syfte.

---

⁹⁰ RH 2014:34 s. 36 f.

⁹¹ A.dom s. 45. Hovrätten är tydlig med att lagvalsfrågan ska bedömas *ex officio* av domstolen och förtydligar även att vid ett överklagande innebär inte frågan om tillämplig lag en ny omständighet som enligt 50 kap. 25 § tredje stycket RB ska medföra att frågan om tillämplig lag ska avvisas. Hovrätten konstaterar att parterna inte åberopar nya rättsfakta när man uppmärksammar utländsk rätt utan endast fäster rättens uppmärksamhet på lagvalsfrågan som för övrigt ska bedömas *ex officio*, eftersom det är fråga om rättsregler som domstolen har att tillämpa utan att de behöver åberopas (RH 2014:34 s. 45). Därför är inte den omständigheten om tillämplig lag som förts fram först i hovrätten grund för avvisning enligt 50 kap. 25 § tredje stycket RB. I NJA 1987 s. 815 har HD uttalat att om man först överenskommit om att tillämpa svensk lag i ett dispositivt tvistemål inte senare kan återkalla överenskommelsen i högre rätt, såvida det inte är tillåtet enligt 55 kap. 13 § RB. Huruvida samma sak är tillåtet om man först avtalat om tillämpning av utländsk rätt och sedan i högre instans önskar tillämpa svensk rätt är oklart, jfr NJA 2017 s. 168 p. 11.

⁹² A.dom s. 46.

3.2 Relevanta regleringar

3.2.1 Lagvalet i den straffrättsliga delen

I avsnitt 2.1.3 har territorialitetsprincipen beskrivits. Av territorialitetsprincipen framgår att så snart svensk domstol är behörig att handlägga åtalet enligt 2 kap. 1 § BrB ska svensk lag tillämpas. Med svensk lag avses i detta sammanhang svensk strafflag. Behörighet och lagval sammanfaller i den straffrättsliga delen. Till det kommer att EU-domstolen uttalat att frågor om åtal faller utanför EU-lagstiftarens kompetensområde.⁹³ Det sagda innebär att den tillämpliga lagen i ett brottmål utgörs av nationell strafflagstiftning.

3.2.2 Lagvalet i den civilrättsliga delen

3.2.2.1 Rom II-förordningen

Rom II-förordningen pekar ut tillämplig lag vid utomobligatoriska skador när det finns en internationell anknytning. Syftet med förordningen är att underlätta för medlemsländerna att vid händelse av utlandsanknutna skador med lätthet kunna peka ut tillämplig lag.⁹⁴

Genom att ha en och samma förordning som är tillämplig inom unionens domstolar leder det till ökad förutsebarhet och rättssäkerhet för samtliga parter genom att det på ett överskådligt vis går att förutse vilken lag som kan komma att tillämpas på en viss tvist.⁹⁵

Rom II-förordningen ska enligt artikel 1.1 ”tillämpas på utomobligatoriska förpliktelser på privaträttens område som innebär lagkonflikt”. Enligt artikel 3 är

---

⁹³ Se t.ex. dom av den 22 oktober 2015, *Aannemingsbedrijf Aertssen och Aertssen Terrasements*, C-523/14, ECLI:EU:C:2015:722 (nedan kallat C-523/14). I och med att det råder kontinuitet mellan Brysselinstrumenten och Rom II-förordningen anges i skäl 7 i Rom II-förordningen att de materiella områden instrumenten emellan bör överensstämma. Det innebär exempelvis att om begreppet ”enskilt anspråk” faller inom Bryssel I a-förordningens materiella område, eftersom det är inom ”privaträttens område”, faller det även inom Rom II-förordningens materiella tillämpningsområde. I mål C-523/14 har EU-domstolen uttalat att strafflagstiftning inte omfattas av rekvisitet ”privaträttens område” enligt Bryssel I a-förordningen. Följaktligen innebär det att strafflagstiftning inte heller omfattas av Rom II-förordningens rekvisit ”privaträttens område” som det anges i artikel 1.1.

⁹⁴ Det ska dock uppmärksammas att förordningen inte är tillämplig eller bindande för Danmark. Se artikel 1.4 och skäl 40.

⁹⁵ Skäl 14.

förordningen universellt tillämplig. Det innebär att den utpekade lagen enligt förordningen kan vara vilken lag som helst och inbegripa lagen i ett tredjeland.⁹⁶

Huvudregeln är *lex loci damni* som framgår av artikel 4.1. Med *lex loci damni* menas att det är lagen i det land där skadan uppstår som är styrande för lagvalsfrågan – skadelandets lag.

Rom II-förordningen äger tillämpning enligt artikel 31 och 32 på skadevållande händelser som inträffat efter den 11 januari 2009. Som jag beskrivit under avsnitt 1.4 kommer uppsatsen vid frågor om lagval utgå från situationer när förordningen är tillämplig.⁹⁷

3.2.2.2 *Vid enskilda anspråk*

I artikel 2 anges att Rom II-förordningen omfattar alla skadeståndsgrundande händelser som inträffar och som kan inträffa. Ett enskilt anspråk beror på en skadeståndsgrundande händelse som har inträffat. Anhörigersättning omfattas också av förordningen därför att det är skador som kan uppkomma eller inträffa. Det framgår av förtydligandet i artikel 2.3 a och b där det anges att

”en skadevållande händelse innefatta[r] skadevållande händelser som kan inträffa, och /.../ som kan uppkomma.”

Följdskada är sådan skada ”som kan uppkomma” på grund av en skadevållande händelse. I och med att frågor om indirekta skador faller utanför uppsatsens syfte ska endast något i korthet anföras om indirekta skador.

Den som exempelvis yrkar på anhörigersättning gör det på grund av att någon annan lidit skada. Ersättningen beror således inte på egen skada. De anhöriga kan till exempel sägas vara drabbade av indirekta skador.⁹⁸

---

⁹⁶ Se även Hellner 2014 s. 28.

⁹⁷ Upplysningsvis ska nämnas att det enligt skäl 15 framgår att *lex loci delicti commissi* varit gällande lagvalsregel i nästan alla medlemsstater före Rom II-förordningens tillkomst. Den lagvalsregeln var också gällande i svensk rätt. Se avsnitt 3.1.

⁹⁸ I dom av den 10 december 2015, *Lazar*, C-350/14, ECLI:EU:C:2015:802 (nedan kallat C-350/14). I C-350/14 p. 25 har EU-domstolen uttalat att Rom II-förordningen grundas på direkta skador och det är den direkta skadan som utgör ett självständigt lagval. När den direkta skadan är fastställd är det utifrån den utpekade lagen man får avgöra om anhöriga har rätt till ersättning eller inte. EU-domstolen anför i punkt 28 i ovan nämnd dom följande: ”/.../ [Det är] nödvändigt att först avgöra vilken lag som är tillämplig på en rättslig omständighet för att därefter, på grundval av den lagen, kunna fastställa vilka personer som har lidit en skada som ger rätt till ersättning.” En rättslig

Indirekta skador kan inte i sig utgöra ett självständigt lagval utan lagvalet är beroende av den direkta skadan.⁹⁹ Indirekta skador följer den direkta skadans lag. Det är tänkbart att psykiska besvär (som PTSD och liknande) som uppkommer till följd av brott men som visar sig vid ett senare skede ska bedömas enligt lagen i det land där skadan (besvären) uppstår. Sådana frågor förtjänar att belysas men de faller utanför uppsatsens syfte.¹⁰⁰

3.2.2.3 Vid vanliga tvistemål

Vid utomobligatoriska förpliktelser i dispositiva tvistemål finns det en möjlighet för parterna att enligt artikel 14 i Rom II-förordningen ingå ett så kallat lagvalsavtal men det följer med vissa begränsningar. Av skäl 31 i förordningen stadgas principen om partsautonomi som innebär att det är fritt för parterna att välja vilken lag som ska tillämpas på tvisten.¹⁰¹ Om tvisten gäller en svagare part, som till exempel en konsument (och möjligen ett brottsoffer), ska det enligt samma skäl finnas begränsningar att ingå ett lagvalsavtal. För att tillgodose svagare parts skydd stadgas särskilt i artikel 14.1 a att ett lagvalsavtal för svagare parter endast kan ingås efter den skadevållande händelsen.

---

omständighet är den skadan som omfattas av artikel 4.1. När sedan lagen fastställts ska den lagen enligt artikel 15 f i Rom II-förordningen peka ut vilka som kan begära ersättning. I det så kallade Akilov-målet (Stockholm tingsrätts dom av den 7 juni 2018 i mål B 4708-17) uppstod den direkta skadan i Sverige medan de anhöriga med indirekta skador var bosatta i utlandet. Med tillämpning av förordningen kan man tala om att den indirekta skadan följer den direkta skadans lag. Eftersom den direkta skadan uppstod i Sverige var svensk lag tillämplig. Enligt 5 kap. 2 § första stycket 3 SkL finns rätt till anhörigersättning. För mer om denna problematik hänvisas läsaren till Maarit Jänterä-Jareborgs uppsats "*Hur ersätts mordoffrets anhöriga? En kinesisk-europeisk historia & Akilov-målet*" i vänbok till Lena Holmqvist. Se även domskälen i Akilov-målet under domens avsnitt 4.4.3 och 4.4.4.

⁹⁹ Se Hellner 2014 s. 102 och Jänterä-Jareborg 2019 s. 204.

¹⁰⁰ Jfr Akilov-målet. Hur ska man bedöma personer som bevittnat brott som har hemvist i andra länder än Sverige och vid deras hemkomst blir psykiskt sjuka? Möjligen kan man hävda att de ska bedömas enligt lex loci damni och därmed i enlighet med lagen i det land skadan uppstår. En annan situation är exempelvis whiplash-skador. Om man krockar i land A men de fysiska besvären uppstår en månad senare i land B är det då enligt lagen i land A eller B som skadan ska bedömas i enlighet med? Om den direkta skadan uppstår i land A skulle man kunna tänka sig att de fysiska besvären är att anse som följdskador som inte kan utgöra självständigt lagval. I sådant fall ska whiplash-skadan bedömas i enlighet med lagen i land A. För att komplicera saken ytterligare kan man också tänka sig att den skadelidande har hemvist i land B och endast var på semester i land A. I ett sådant läge uppstår frågor om land B ska tillämpa lagen i land A. Samma frågeställningar gör sig gällande vid psykiska besvär som uppstår vid ett senare tillfälle.

¹⁰¹ Se även Jänterä-Jareborg 1989 s. 41 f. och Bogdan 2014 s. 257 f.

I NJA 2017 s. 168 har HD uttalat att parterna i dispositiva tvistemål under målets handläggning kan komma överens om tillämplig lag. HD anför följande.

”Därtill kommer möjligheten för parter i ett dispositivt tvistemål att vid tiden för domstolsprövningen av tvisten komma överens om tillämplig lag för denna. En samstämmig förklaring om att svensk rätt ska tillämpas i ett mål rörande ett rättsförhållande där förlikning enligt svensk intern rätt är tillåten bör godtas av domstolen, förutsatt att det finns en anknytning till Sverige.”¹⁰²

Huruvida parterna kan välja vilken lag som helst eller endast svensk lag är inte helt klart. Å ena sidan har det anförts att parterna i dispositiva tvistemål endast kan välja den rättsordning som parterna har anknytning till och då inte kan välja vilken lag som helst.¹⁰³ Å andra sidan finns en uppfattning om att HD:s dom kan tolkas på det sättet att det råder lagvalsfrihet som innebär att det inte endast är svensk lag parterna kan välja.¹⁰⁴ Det har till och med i doktrinen uttalats att HD:s dom innebär att parterna kan välja vilken lag som helst i ett dispositivt tvistemål och det utan någon begränsning till endast svensk rättsordning.¹⁰⁵ Till detta kommer att det i ett förarbetsuttalande anges att möjligheten att ingå lagvalsavtal ”svarar väl mot den möjlighet som finns för parter att välja tillämplig lag vid en dispositiv tvist i domstol”.¹⁰⁶

Följaktligen föreligger en viss osäkerhet i vilken utsträckning parterna fritt kan välja tillämplig rättsordning men mycket talar för den senare uppfattningen att parterna i ett dispositivt tvistemål kan komma överens om tillämplig lag och det utan att endast begränsas till svensk rättsordning.

I fråga om ett enskilt anspråk är det därför tänkbart att HD:s dom samspelar med artikel 14.1 a i Rom II-förordningen om att lagvalsavtal kan ingås efter en skadevållande händelse genom att parterna kan avtala om tillämplig lag under målets handläggning (som i brottmål är efter den skadevållande händelsen).

---

¹⁰² NJA 2017 s. 168 p. 11.

¹⁰³ Prop. 2018/19:50 s. 57 f. och jfr Bogdan 2014 s. 41.

¹⁰⁴ Se Brattström och Sayed s. 49.

¹⁰⁵ Bogdan SvJT 2019 s. 582 f.

¹⁰⁶ Se prop. 2018/19:50 s. 82.

3.3 Är Rom II-förordningen tillämplig?

3.3.1 Vilka anspråk omfattas av förordningen?

En av frågeställningarna i uppsatsen är att utreda vilka utomobligatoriska skador som omfattas av Rom II-förordningen. Följaktligen måste det utredas när förordningen, i fråga om skadestånd på grund av brott, är tillämplig.

I artikel 1.1 och 1.2 i Rom II-förordningen anges vilka situationer som omfattas av förordningen samt vilka situationer som undantas från förordningens tillämpningsområde. I artikel 1.1 anges följande.

”Denna förordning skall tillämpas på utomobligatoriska förpliktelser på privaträttens område i situationer som innebär lagkonflikt. Den skall i synnerhet inte tillämpas på skattefrågor, tullfrågor eller förvaltningsrättsliga frågor eller på statens ansvar för handlingar och underlåtenhet vid utövandet av statens myndighet (*acta iure imperii*).”

Ett enskilt anspråk grundas i allmänhet på en skada till följd av en utomobligatorisk förpliktelse. I och med att det enskilda anspråket är ett skadeståndskrav mellan två enskilda (i betydelsen att ingendera av parterna är kommunal eller statlig) är det en fråga som omfattas av begreppet ”privaträttens område”.¹⁰⁷ Även rekvisitetet ”lagkonflikt” är uppfyllt när det rör sig om en gränsöverskridande situation.

3.3.2 Träffas enskilda anspråk av undantagsregeln i artikel 1.2 g?

I artikel 1.2 listas vad som uttryckligen undantas från förordningens tillämpningsområde. Ett särskilt undantag anges i artikel 1.2 g. Där stadgas att vissa förpliktelser ska undantas från förordningen, såsom

”utomobligatoriska förpliktelser som har sin grund i kränkning av privatlivet eller personlighetsskyddet, inberäknat ärekränkning.”

Begreppet ”kränkning av privatlivet eller personlighetsskyddet” ger intrycket av att det skulle kunna inbegripa all kränkning på grund av brott. Att bli utsatt för ett brott kan tolkas som att det alltid uppstår en slags kränkning av privatlivet. Mot

---

¹⁰⁷ Jfr Hellner 2014 s. 51 ff. Om skadan uppkommer mellan enskild och stat omfattas det inte av förordningens tillämpningsområde därför det inte är en tvist på ”privaträttens område”. En utomobligatorisk förpliktelse som har grund i myndighetsutövning omfattas därför inte. Se närmare i skäl 9 och artikel 1.1. För gränsdragningen mellan civilrättsliga- och förvaltningsrättsliga frågor kan hänvisas till Hellner 2014 s. 51 ff. och Rome II Regulation s. 31 ff.

bakgrund av tolkningssvårigheterna behöver det klargöras vad som avses med ”kränkning av privatlivet eller personlighetsskyddet” på det sätt som anges i förordningens artikel 1.2 g.

Enligt artikel 30.2 i Rom II-förordningen anges att kommissionen ska lägga fram en studie som avser just tillämpningen av artikel 1.2 g.

3.3.3 *Kommissionens studie*

I studien som går under namnet Mainstrat¹⁰⁸ har kommissionen utrett vad som omfattas av undantaget i artikel 1.2 g.

Av Mainstrat-studien i korthet framkommer att det ska finnas en särskild lagvalsregel för kränkningar på personrättens område som relaterar till yttrandefriheten.¹⁰⁹ Det anges vidare att artikel 1.2 g har till syfte att undanta kränkningar som sker i medier som tidningar eller internet.¹¹⁰ En av slutsatserna i Mainstrat-studien kan belysas med följande utdrag.

“The impossibility of reconciling the different interests – caused especially by the difficult balance between the right to private life and the right to freedom of speech – and of reconciling the texts proposed by the Commission and the amendments submitted by the European Parliament, led finally to the issue of non-contractual obligations arising out of violation of privacy or of rights related to personality being excluded from the scope of the Rome II Regulation.”¹¹¹

Av utdraget framkommer att undantaget endast gäller för yttrandefrihetsbrott.¹¹² Slutsatsen från Mainstrat-studien är således att undantaget inte omfattar skadeståndsanspråk på grund av kränkningar till följd av andra brott än yttrandefrihetsbrott, som förtal och ärekränkning.

---

¹⁰⁸ Comparative study on the situation in the 27 Member States as regards the law applicable to non-contractual obligations arising out of violations of privacy and rights relating to personality, JLS/2007/C4/028. Final Report (Mainstrat).

¹⁰⁹ Mainstrat s. 70 f.

¹¹⁰ A.a. s. 75 och särskilt fotnot 46 i Mainstrat-studien.

¹¹¹ A.a. s. 76.

¹¹² A.a. s. 142.

3.3.4 *Vad framkommer av andra rättskällor?*

Mot bakgrund av att yttrandefrihetens gränser varierar från land till land har Lando hävdad att det är anledningen till att det är yttrandefrihetsfrågor som omfattas av undantagsbestämmelsen i artikel 1.2 g.¹¹³ Bogdan är av samma uppfattning.¹¹⁴

Ytterligare stöd för uppfattningen att bestämmelsen undantar yttrandefrihetsbrott som förtal och ärekränkning framförs av Hellner. Han anför att undantaget tar sikte på otillåtna publiceringar på olika medier som syftar till att kränka privatlivets fred och därigenom personlighetsskyddet.¹¹⁵ Hellner poängterar dock att skadestånd på grund av andra typer av brott sannolikt inte omfattas av undantaget med tanke på bestämmelsens historik.¹¹⁶

I samband med ändringarna till den nya brottsskadelagen (2014:322) uppmärksammades Rom II-förordningens tillämpningsområde.¹¹⁷ Utredningen konstaterade att artikel 1.2 g inte är tillämplig i situationer som rör ärekränkingsbrott som begås på internet. Utredningen uttalade att ”en balans mellan yttrandefriheten och skyddet för den enskildes privatliv måste uppnås”.¹¹⁸ Eftersom medlemsstaterna hade olika uppfattning om yttrandefrihetens gränser kunde ingen enighet nås i frågan. Därför undantogs yttrandefrihetsfrågor helt från Rom II-förordningens tillämpningsområde.

3.3.5 *Undantagsbestämmelsen är inte tillämplig*

Mot bakgrund av innehållet i Mainstrat-studien, doktrin och förarbeten leder det till uppfattningen att ett enskilt anspråk omfattas av lagvalsreglerna i Rom II-förordningen med mindre det rör sig om ett yttrandefrihetsbrott. Sammanfattningsvis innebär det att artikel 1.2 g i Rom II-förordningen endast avser yttrandefrihetsbrott.

---

¹¹³ Lando TfR 2011 s. 90 f.

¹¹⁴ Bogdan 2014 s. 256 f.

¹¹⁵ Hellner 2014 s. 65 f.

¹¹⁶ A.a. s. 66.

¹¹⁷ SOU 2012:26 s. 149 f.

¹¹⁸ A.st.

3.4 Lex loci damni

3.4.1 Huvudregeln

Under avsnitt 3.3 har det diskuterats vilka anspråk som Rom II-förordningen omfattar. Därför ska jag nu diskutera hur den tillämpliga lagen ska fastställas i ett civilrättsligt anspråk i mål med internationell anknytning. Enligt artikel 4.1 är det lex loci damni, skadelandets lag, som är förordningens huvudregel i fråga om tillämplig lag i utomobligatoriska förpliktelser.

Att det är lex loci damni som är huvudregel beror på att det skapar en rimlig balans mellan de olika parternas intressen.¹¹⁹ Med det avses att unionslagstiftaren har tagit hänsyn till de intressen som finns på såväl skadelidandesidan som på skadevållarsidan. Det har diskuterats att lex loci damni lämpar sig bäst när det gäller att avgöra lagvalet i situationer där skador kan uppstå i flera länder samtidigt.¹²⁰ Hellner tillägger att valet av lex loci damni innebär att skadeståndets reparativa funktion får större genomslag. Vidare anför han att lex loci damni baseras på en objektivt närmare anknytning till en viss skada.¹²¹

En rimlig avvägning är att se brottsoffret som mest skyddsvärd. Brottsoffret kan nämligen inte "välja" var den blir utsatt för ett brott. Därför framstår det som rimligt att det är landet där skadan uppstår som också avgör frågan om tillämplig lag.¹²² Man kan fråga sig vem som är mest skyddsvärd i ett utomobligatoriskt förhållande som uppstår till följd av brott: brottsoffret eller gärningsmannen?

3.4.2 Lazar¹²³

I målet Lazar hade EU-domstolen att ta ställning till lagvalsfrågan vid utomobligatoriska förpliktelser. Målet är relevant i lagvalssammanhang av det skälet att EU-domstolen uttalar vissa principer om hur lagvalsfrågan ska avgöras.

---

¹¹⁹ Skäl 16.

¹²⁰ En annan anledning till valet av huvudregel är att stärka skadelidandes ställning som många gånger kan vara ett brottsoffer istället för att lägga vikt vid skadeståndets handlingsdirigerande funktion. Det finns fler argument på skadelidandesidan än på skadevållarsidan. Jfr Bogdan m.fl. s. 151.

¹²¹ Hellner 2014 s. 108.

¹²² Jfr Rome II Regulation s. 69 ff.

¹²³ Dom av den 10 december 2015, Lazar, C-350/14, ECLI:EU:C:2015:802 (nedan kallat C-350/14).

I Lazar redogörs för vilka skadesituationer som kan leda till ett självständigt lagval, det vill säga vilka skador som kan aktualisera artikel 4.1 i Rom II-förordningen.

Omständigheterna i korthet var följande. Den rumänske medborgaren Lazar yrkade ersättning till följd av att hans dotter omkommit i en trafikolycka i Italien. Lazar var bosatt i Rumänien. Den nationella domstolen i Italien hade att ta ställning till huruvida italiensk eller rumänsk rätt skulle tillämpas på tvisten. Antingen uppkom skadan i Rumänien i form av ideell skada eller så uppkom skadan i Italien där dottern omkom.

EU-domstolen hade alltså att ta ställning till huruvida Lazars skada var en ”direkt skada” eller en ”indirekt följd” (eller indirekt skada).¹²⁴ EU-domstolen anförde följande i sina domskäl.

”När det är möjligt att fastställa en direkt skada /.../ är det följaktligen landet där denna direkta skada uppkommer som är det relevanta anknytningsmomentet vid fastställandet av tillämplig lag, oberoende av de indirekta följderna av olyckan.”¹²⁵

Därefter konstaterade EU-domstolen att trafikolyckan var det relevanta anknytningsmomentet och därmed den direkta skadan. Det medförde att italiensk rätt var tillämplig i målet.

EU-domstolen fastställer således att lagvalet vid utomobligatoriska skador beror på platsen där den direkta skadan uppstod. Följdsador är att betrakta som indirekta skador som inte i sig kan utgöra ett självständigt lagval.¹²⁶

3.4.3 *Undantagsregeln*

Eftersom jag tidigare angivit att uppsatsen kommer att avgränsas till att analysera frågor om lagval med fokus på brott som begås i Sverige mot målsäganden i utlandet – så kallade distansdelikt – kommer jag inte diskutera innehållet i artikel 4.2 i Rom II-förordningen. Den artikeln är nämligen tillämplig när den skadelidande och skadevållaren har gemensam vistelseort.

---

¹²⁴ Skälet till frågan är att indirekta följder/skador inte utgör ett självständigt lagval utan är accessoriska i förhållande till den direkta skadans lag. Se fotnot 126.

¹²⁵ C-350/14 p. 25.

¹²⁶ Se Hellner 2014 s. 111 och Jänträ-Jareborg 2019 s. 204. Anhörigersättning är ett exempel på en indirekt skada. Se även fotnot 98 och 100.

I artikel 4.3 finns en undantagsregel från *lex loci damni*. Skälet till att den diskuteras i uppsatsen är att det inte är omöjligt att den skulle kunna tillämpas i skadeståndsfrågor med internationell anknytning.

Syftet med regeln är att fungera som en skyddsklausul som ska förhindra kringgående av lag när det finns en uppenbart närmare anknytning till ett annat land än vad som stadgas i artikel 4.1. Som exempel på vad som är ”uppenbart närmare anknytning” anges i bestämmelsen att ”det redan finns ett rättsförhållande mellan parterna, såsom ett avtal som har nära anknytning till den skadeståndsgrundande händelsen.”

Kommissionen har i en förklarande rapport till Rom II-förordningen angivit att undantagsbestämmelsen skulle kunna aktualiseras om den uppkomna skadan endast är slumpmässig.¹²⁷ Det har framförts att en sådan undantagssituation skulle kunna vara om varken den skadelidande eller skadevällaren har någon som helst anknytning till landet där skadan uppstod.¹²⁸

Mot bakgrund av bestämmelsens funktion och syften, och i synnerhet då det rör sig om en undantagsbestämmelse som ska tillämpas restriktivt, leder det till uppfattningen att bestämmelsen inte är tillämplig när den skadelidande utsätts för brott och därmed skadas i det land brottsoffret har sitt hemvist i. En sådan tolkning överensstämmer med tänkesättet att undantaget är tillämpligt när det rör sig om slumpmässiga skador – brott begås inte slumpmässigt.

3.5 Lex loci delicti commissi

3.5.1 Allmänt

Uppsatsen har huvudsakligen avgränsats till att avse skador som aktualiserar Rom II-förordningen. Emellertid finns det anledning att belysa rättsläget för tiden före förordningens tillkomst. Den tidigare lagvalsregeln, *lex loci delicti commissi*,

---

¹²⁷ KOM(2003) 427 slutlig s. 12.

¹²⁸ Generaladvokatens förslag till avgörande, ECLI:EU:C:2015:586, C-350/14 p. 81. En sådan situation skulle kunna röra sig om någon skadas under en flygresa när flygplanet befinner sig i ett lands luftterritorium som parterna saknar anknytning till eller om parterna befinner sig på ett fartyg i ett lands sjöterritorium som parterna saknar anknytning till.

kan nämligen få betydelse vid skador som uppstår exempelvis vid perdurerande brott.¹²⁹ Av statistiken i bilaga I antyds att sexualbrott över internet ofta riktas mot barn som inte fyllt 18 år. Av intresse här är att preskriptionsreglerna för sådana brott börjar räknas från dagen målsäganden fyller 18 år.¹³⁰ Det är tänkbart att ett visst brott som begåtts före Rom II-förordningen tillkomst kan utredas vid en senare tidpunkt i anledning av den långa preskriptionstiden. Vid sådana situationer är det därför tänkbart att lagvalsreglerna som gällde före Rom II-förordningen ska tillämpas.

3.5.2 Huvudregeln

Som beskrivits i avsnitt 3.5.1 var huvudregeln innan Rom II-förordningen trädde i kraft *lex loci delicti commissi*. Regeln innebar att lagvalet bestämdes utifrån landet där den skadevällande händelsen inträffade.¹³¹ I svensk rätt har principen varit vedertagen och tydliggjorts i det så kallade Cronsioe-målet.¹³² HD anförde följande i sina domskäl.

”Enligt svensk internationell privaträtt får såsom allmän regel anses gälla, att skadeståndsskyldighet i utomobligatoriska förhållanden bedömes i överensstämmelse med den materiella lagen i det land, där den skadegörande handlingen företagits, oavsett om i straffrättsligt avseende svensk lag tillämpas eller icke.”

Av domskälen går att utläsa att *lex loci delicti commissi* är huvudregeln. Det är med andra ord lagen där den skadegörande handlingen inträffat som ska gälla vid utomobligatoriska förhållanden.

3.5.3 Cronsioe-målets förhållande till det enskilda anspråket

När Cronsioe-målet diskuteras i doktrinen är det främst i samband i diskussioner om vilken lagvalsregel som gällde före Rom II-förordningen. Något som däremot inte diskuteras i doktrinen är hur domen förhåller sig till ett enskilt anspråk. Vid

---

¹²⁹ Ett perdurerande brott/skada är pågående till dess att brottet/skadan upphör. Motsatsen är momentana brott/skador som uppstår och upphör vid gärnings- respektive skadetillfället. Miljöskador, olaga frihetsberövanden, kvinnofridskränkning är exempel perdurerande brott/skador. Vid miljöbrott kan man tänka sig att skadan visar sig långt senare än vid själva skadetillfället. Samma sak kan tänkas vid vissa sexualbrott beroende på hur gammalt brottsoffret var vid brottstillfället.

¹³⁰ 36 kap. 4 § andra stycket BrB.

¹³¹ Skäl 15.

¹³² NJA 1969 s. 163.

en lexikalisk tolkning av de ovan citerade domskälen framgår att även om svensk strafflag tillämpas i ett mål hindrar det inte att IP-rättsliga regler tillämpas samtidigt i den civilrättsliga delen av målet. Det framgår av meningen ”/.../ oavsett om i straffrättsligt avseende svensk lag tillämpas eller icke”.

Översatt i nutid kan domen läsas så att IP-rätten och straffrätten löper parallellt. Idag kommer IP-rätten i ett enskilt anspråk peka ut lagen där skadan uppstår även om brottsbalken tillämpas i den straffrättsliga delen. HD anför att även om IP-rätten tillämpas i skadeståndsfrågan så kan svensk strafflag tillämpas i åtalsfrågan. Låt vara att lagvalsregeln i Cronsioe-målet inte tillämpas på skador inträffade när Rom II-förordningen gäller men uttalandet om att straffrätten och civilrätten löper parallellt är ingen lagvalsregel, utan en processuell regel som får anses vara alltfjämt tillämplig i IP-rättsliga sammanhang.

3.6 Konsekvenser i rättstillämpningen

Jag har uppmärksammat fyra sexualbrott där omständigheterna varit ungefär desamma.¹³³ Brotten har gått ut på att en och ibland flera gärningsmän bosatta i Sverige haft kontakt med ett stort antal barn i utlandet på olika mobil- och internetplattformar och bett dessa barn att utföra olika sexuella handlingar. I vissa fall har gärningsmännen genom hot fått brottsoffren att utföra sexuella handlingar på sig själva och hotat att filmerna kommer spridas om de inte gör det. I andra fall har det funnits personer på plats i utlandet som på uppmaning från de svenska gärningsmännen utfört de sexuella handlingarna på barnen. Gemensamt för Sexualbrotten I–IV är att brotten begåtts i Sverige och har riktats mot målsäganden i utlandet. Det har i samtliga av dessa fall funnits en tydlig utlandsanknytning. Ur

---

¹³³ Uppsala tingsrätts dom av den 30 november 2017 i mål B 3216-16 som överklagades till Svea hovrätt i dom av den 16 april 2018 i mål B 11734-17, i vilket HD inte meddelade prövningstillstånd. För det senare, se beslut i HD av den 4 juli 2018 i mål B 2307-18 (Sexualbrottet I), Eskilstuna tingsrätts dom av den 10 juli 2018 i mål B 1715-17 (Sexualbrottet II), Östersund tingsrätts dom av den 15 februari 2018 i mål B 1116-17 som överklagades till Hovrätten för Nedre Norrland i dom av den 22 maj 2018 i mål B 284-18 (Sexualbrottet III) och Stockholm tingsrätts dom av den 4 juli 2019 i mål B 11206-18 som överklagades till Svea hovrätt i dom av den 22 oktober 2019 i mål B 8435-19 (Sexualbrottet IV).

Rom II-förordningens perspektiv kan man därför tala om att skadan uppstått i utlandet enligt artikel 4.1. Det beror på att skadan, i form av kränkning, uppstår i det land där målsäganden befinner sig, som i samtliga fall varit i utlandet.

Trots Rom II-förordningens tillämplighet har domstolarna inte i något av dessa fall uppmärksammat frågan om tillämplig lag i det enskilda anspråket fastän målsägandena befunnits i utlandet vid tiden för brottet och då skadan uppstått där. Inte heller har åklagaren eller målsägandebiträdet uppmärksammat lagvalsfrågan såvitt framgår av domskälen. Varför så inte skett går inte att utläsa av domskälen. Vid tidpunkten för när Sexualbrotten I–IV meddelades fanns det nämligen tydliga prejudikat på det IP-rättsliga området som klargjorde hur mål med internationell anknytning borde handläggas.¹³⁴

---

¹³⁴ Se t.ex. NJA 1969 s. 163, NJA 2017 s. 168 och RH 2014:34.

4 Brottskadlagen

4.1 Kort om brottskadeersättning och kopplingen till Rom II-förordningen

Med hänsyn till den internationella brottsligheten och dess konsekvenser som uppstår för brottsoffren är det av vikt att det på något vis går att kompensera brottsoffren.

I Sverige finns brottskadlagen (2014:322) (BrSkL) som syftar till att kompensera brottsoffren när gärningsmannen inte kan betala eller om brottsoffret på annat sätt inte kan få ersättning för den lidna skadan.¹³⁵

Brottskadeersättning är inte samma sak som skadestånd eftersom den ”rena” skadeståndsrätten har andra funktioner och principer än rätten till brottskadeersättning. Inom skadeståndsrätten är grundtanken att den skadelidande ska kompenseras fullt medan de bärandena principerna för brottskadeersättning är av social karaktär.¹³⁶ Det innebär att ett brottsoffer inte ska gå miste om ersättning för sina skador endast på den grunden att varken gärningsman eller försäkringsbolag inte kan betala – det gör brottskadeersättning till ett socialt skydds nät.¹³⁷

Det behöver utredas om brottskadeersättning ska utgå baserat på IP-rättsliga bestämmelser eller om brottskadeersättningen inte omfattas av IP-rätten. För det fall IP-rätten aktualiseras i frågor om brottskadeersättning uppstår kopplingen mellan regelverken i lagvalsfrågan när det finns en utlandsanknytning.

4.2 Tillämpliga bestämmelser

Enligt 2 § första stycket BrSkL utgår brottskadeersättning om brottet har begåtts i Sverige. Av huvudregeln framgår att det inte spelar någon roll var brottsoffret

---

¹³⁵ SOU 1977:36 s. 107 f. och prop. 2013/14:94 s. 14 f. Se också 10 § BrSkL.

¹³⁶ Se Brottskadlagen – en kommentar s. 11.

¹³⁷ Prop. 2013/14:94 s. 19.

finns utan det är *brottets* anknytning till Sverige som är avgörande för om brottskadeersättning ska utgå eller inte.¹³⁸

Enligt undantagsregeln i 3 § första stycket BrSkL stadgas att ersättning inte utgår för det fall brottet och den skadelidande har så ringa anknytning till Sverige att det inte är rimligt att skadan ersätts av staten. Syftet med undantagsregeln är att svenska staten inte ska utge ersättning för brott som saknar anknytning till Sverige.¹³⁹ Det handlar exempelvis om brott som begåtts på flygplan över svenskt territorium.¹⁴⁰

Ärenden som är av principiell betydelse avgörs av Nämnden för brottskadeersättning enligt 22 § BrSkL. Nämndens beslut är prejudicerande och ska därför anses vara vägledande för Brottsoffermyndighetens efterföljande beslut i ärenden om brottskadeersättning.¹⁴¹

4.3 En civilrättslig fråga eller en förvaltningsrättslig fråga?

En fråga som är relevant inom ramen för uppsatsen är om brottskadeersättning är en civilrättslig fråga eller en förvaltningsrättslig fråga. Skälet till det är att artikel 1.1 i Rom II-förordningen är begränsad till att avse civilrättsliga frågor och inte förvaltningsrättsliga frågor.

Hellner har uttalat att förvaltningsrättsliga frågor är sådant som rör kommunala avgifter, böter, skattetillägg och liknande.¹⁴²

Brottskadeersättning handläggs och betalas ut av Brottsoffermyndigheten. När avgörandet handläggs av myndighetens nämnd är arbetsformerna och nämndens sammansättning byggd på så sätt att den ska anses uppfylla kraven för att vara en domstol enligt EKMR:s och Brysselinstrumentens definitioner.¹⁴³ Redan dessa skäl talar för att brottskadeersättning faller inom Rom II-förordningens

---

¹³⁸ Se a.prop. s. 74.

¹³⁹ Brottskadelagen – en kommentar s. 37.

¹⁴⁰ A.st. Bestämmelsen påminner om undantagsregeln i artikel 4.3 i Rom II-förordningen (se avsnitt 3.4.3 och även fotnot 128).

¹⁴¹ Brottskadelagen – en kommentar s. 15 f. och 158 ff.

¹⁴² Hellner 2014 s. 51.

¹⁴³ Brottskadelagen – en kommentar s. 16, prop. 1998/99:41 s. 19 ff. och SOU 2012:26 s. 365 f.

tillämpningsområde. Även likheterna med skadestånd som döms ut av ”vanlig” domstol är en omständighet som talar för att brottsskadeersättning omfattas av förordningen. Ytterligare en omständighet som talar för att brottsskadeersättning är en civilrättslig fråga är att bedömningarna ska baseras på skadeståndsrättsliga principer.¹⁴⁴ Till det kommer att Jänterä-Jareborg har ansett att begreppet ”skadeståndsrättsliga principer” inkluderar de IP-rättsliga reglerna om tillämplig lag för rätt till skadestånd.¹⁴⁵

Mot detta talar det faktum att brottsskadeersättning explicit inte har ansetts vara skadestånd i vanlig mening. Det har anförts att även om brottsskadeersättning bygger på skadeståndsrättsliga principer är brottsskadeersättningen inte civilrättslig utan offentlighetsrättslig.¹⁴⁶ Brottsoffermyndigheten prövar rätten till ersättning efter ansökan. Hellner har med hänvisning till praxis från EU-domstolen fört fram att ”en tvist är inte privaträttslig om den karaktäriseras av att ena parten är offentlig myndighet och utövar offentlig makt”.¹⁴⁷ Så är fallet mellan Brottsoffermyndigheten och brottsoffret.

Det finns omständigheter som talar för att brottsskadeersättning är en civilrättslig fråga baserat på de likheter den har med skadeståndsrätten i övrigt men samtidigt finns tungt vägande skäl att ersättningen är en förvaltningsrättslig fråga med tanke på att beslutet fattas ensidigt av Brottsoffermyndigheten efter ansökan. I sammanhanget blir jag tvungen att ge det otillfredsställande svaret att rättsläget i denna fråga är oklart men mycket talar för att det är en civilrättslig fråga enligt Rom II-förordningens definition i artikel 1.1. I det följande kommer jag därför att utgå från att bedömningen ska göras på skadeståndsrättsliga principer vilka inkluderar IP-rätten.

---

¹⁴⁴ Prop. 2013/14:94 s. 96.

¹⁴⁵ Jänterä-Jareborg 2019 s. 193.

¹⁴⁶ Prop. 2013/14:94 s. 19 samt SOU 2012:26 s. 385.

¹⁴⁷ Hellner 2014 s. 52.

4.4 Brottsoffermyndighetens beslut

I aktuellt avsnitt kommer jag redogöra för några av Brottsoffermyndighetens beslut i ärenden rörande brottsskadeersättning. Urvalet av beslut har avgränsats till sådana beslut som är tydligt kopplade till uppsatsens frågeställningar.

4.4.1 *Från lex loci damni ...*

I ett beslut från år 1984¹⁴⁸ hade nämnden att pröva om efterlevande föräldrar bosatta i Kina hade rätt till underhåll till följd av att deras son mördades i en studentkorridor i Stockholm. Nämnden inledde med att ersättning bestäms enligt skadeståndsrättsliga principer. Nämnden anförde följande i beslutsmotiveringen.

”I skadeståndsrätten ingår också de s k kollisionsnormerna, d v s regler som, enligt vad som brukar kallas internationell privaträtt, i förekommande fall när anknytning till flera länder föreligger vilket lands lag som skall tillämpas i fråga om förutsättningarna för att ersättning skall utgå, beträffande ersättningens storlek o s v.”¹⁴⁹

Efter att nämnden konstaterat att huvudregeln i svensk rätt, vid tidpunkten för nämndens beslut, var *lex loci delicti commissi* frågade sig nämnden om det fanns skäl att göra avsteg från den. Svaret blev jakande. Eftersom föräldrarna gick miste om sin rätt till underhåll uppkom skadan på sätt och vis i Kina. Därför var det nämndens uppfattning att skadan skulle bedömas i enlighet med *lex loci damni*, det vill säga enligt kinesisk lag.

4.4.2 *... till lex loci delicti commissi ...*

I ett beslut från år 2000¹⁵⁰ hade nämnden att pröva om brottsskadeersättning skulle utgå för förlust av underhåll. En polsk medborgare som också var bosatt i Polen ansökte om brottsskadeersättning för mordet på sin förälder. Föräldern mördades

---

¹⁴⁸ RFS serie B:7 1984:6. Här följer lite kuriosa. Det tog en dryg vecka att få fatt i det aktuella originalbeslutet. Anledningen var att Brottsoffermyndigheten inte arkiverade ärenden meddelade av Brottsskadenämnden (Brottsoffermyndighetens föregångare). Efter kontakt med Riksarkivet framgick att beslutet fanns på Carolina Rediviva i Uppsala. Personalen fick genom stora efterforskningsinsatser fram att beslutet fanns på ett annat arkiv i Uppsala. Nämligen det juridiska bibliotekets arkiv i Uppsala. Efter letande i arkiven kunde en pärm återfinnas i arkivet. Eftersom beslutet inte var insatt på rätt ställe i pärmen tog det längre tid för mig att hitta beslutet. Jag har efter att jag kopierat beslutet satt in det under rätt flik för framtida sökningar.

¹⁴⁹ Se a.beslut s. 1.

¹⁵⁰ Brottsoffermyndighetens beslut av den 2 oktober 2000 i beslut med dnr 02345/2000.

i Sverige. Nämnden var till skillnad från 1984 års beslut inte lika progressiv i sin beslutsmotivering. I beslutet anförs bland annat följande.

”Brottsoffermyndigheten har således att på skadeståndsrättslig grund fastställa om N.N. [min anmärkning] har rätt till ersättning för förlust av underhåll”.¹⁵¹

Efter att nämnden kommit fram till att prövningen skulle ske i enlighet med skadeståndsrättsliga principer fortsatte nämnden med följande uttalande.

”I detta fall begicks den skadegörande handlingen i Sverige och därför skall svensk skadeståndsrätt och praxis tillämpas vid bestämmandet av ersättning /.../.”¹⁵²

Nämnden tog inte ställning till om det fanns närmare anknytning till ett annat land och beaktade inte heller IP-rätten på det sätt som gjordes i 1984 års beslut. På sätt och vis kan man säga att nämnden backade från tidigare beslut och återgick till den vid beslutet gällande huvudregeln *lex loci delicti commissi*.

4.4.3 ... till *lex fori*

I ett beslut från år 2005¹⁵³ hade nämnden att pröva om svensk eller tysk rättsordning skulle tillämpas i ärendet. Omständigheterna var sådana att en man bosatt i Sverige under en semesterresa till Tyskland också blev misshandlad där. Vid bedömningen om vilken rättsordning som skulle tillämpas i ärendet anförde nämnden följande.

”Ersättningens storlek ska bestämmas enligt svensk skadeståndsrätt.”¹⁵⁴

Den knapphändiga motiveringen ger ingen ledning i hur nämnden övervägt för att nå den aktuella slutsatsen. Nämnden tar heller inte ställning till om ärendet ska prövas enligt *lex loci damni* eller *lex loci delicti commissi* utan nöjer sig med att besluta enligt *lex fori*, vilket leder till tillämpning av svensk rätt.

I ett efterföljande beslut från år 2019 har myndigheten hållit fast vid sin *lex fori*-tillämpning. Beslutet gällde brottsoffret i målet Sexualbrottet III¹⁵⁵. Det filippinska

---

¹⁵¹ A.beslut s. 2.

¹⁵² A.st.

¹⁵³ Brottsoffermyndighetens beslut av den 4 juli 2005 med dnr 06881/2004.

¹⁵⁴ A.beslut s. 2.

¹⁵⁵ Se fotnot 133.

brottsoffret begärde ersättning från Brottsoffermyndigheten. Beslutet saknar en utförlig motivering om vilken rättsordning som ska tillämpas. Det framkommer kort och gott att ”beslutet har fattats med stöd av bestämmelserna i brottsskadelagen”.¹⁵⁶

4.5 Konsekvenser av Brottsoffermyndighetens beslut

Det står klart att Brottsoffermyndigheten i sina beslut ska tillämpa skadeståndsrättsliga principer. Redan år 1984 anförde nämnden att IP-rätten är en del av den svenska skadeståndsrätten. Numera står det klart att Rom II-förordningen är gällande rätt i Sverige och att den ska tillämpas i skadeståndsfrågor som har utomobligatorisk grund i frågor med internationell anknytning. Även om det kan finnas svårigheter att kvalificera om brottsskadeersättning är en civilrättslig fråga eller en förvaltningsrättslig fråga står det klart att myndigheten har att tillämpa skadeståndsrättsliga principer. IP-rätten omfattar skadeståndsrätten och huvudregeln är därför i dessa sammanhang *lex loci damni*, inte *lex fori*.

De senare besluten från Brottsoffermyndigheten visar dock att man övergivit *lex loci damni* och övergått till en renodlad *lex fori*-tillämpning. Skälen till en sådan övergång går inte att utläsa av nämndens beslutsmotiveringar.

4.6 Tillämpningssvårigheterna hänförliga till brottsskadelagen

4.6.1 Brottsskadeersättningens inneboende problematik

Brottsskadeersättning och skadestånd har som sagt olika syften. Syftet med skadestånd är att reparera medan brottsskadeersättning är ett socialt skyddsnät för brottsoffren. Sammanblandningen av dessa ersättningsformer bidrar till något av en rättslig förvirring. Det är tänkbart att det inte är helt klart om alla skadeståndsrättsliga principer ska tillämpas fullt ut i frågor med utlandsanknytning i ansökningar om brottsskadeersättning.

---

¹⁵⁶ Brottsoffermyndighetens beslut av den 1 april 2019 med dnr 01408/2019.

Det saknas motiveringar i besluten om varför inte utländsk lag tillämpas i ett visst ärende fastän det finns anknytning till utlandet. I besluten avseende det filippinska brottsoffret eller turisten i Tyskland uppstod dessutom skadorna i Filippinerna respektive Tyskland. Enligt svensk skadeståndsrätt gäller lex loci damni. Att då istället tillämpa svensk rättsordning framför filippinsk respektive tysk rättsordning utgör således ett undantag från huvudregeln. Ett undantag som dessutom ska tillämpas restriktivt.

Det behöver därför klargöras om de skadeståndsrättsliga principerna endast ska gälla frågor om ersättningsberäkning eller om de ska gälla i sin helhet i ärenden med internationell anknytning.

4.6.2 Brottsskadelagen behöver förtydligas

Redan år 1984 tillämpade nämnden IP-rättsliga regler när den bedömde huruvida lex loci delicti commissi skulle tillämpas eller inte. Även beslutet från år 2000 innehåller en IP-rättslig bedömning. Där angav nämnden att den då gällande huvudregeln var lex loci delicti commissi. När beslutet från år 2005 kommer bortser nämnden från IP-rättsliga regler. Beslutet saknar en motivering om varför svensk rätt ska tillämpas framför tysk rätt, fastän skadan uppstod i Tyskland.

De två senaste besluten har tydlig utlandsanknytning. I det ena beslutet uppstod skadan i Tyskland och i det andra i Filippinerna. Det senare beslutet från år 2019 fattas dessutom när Rom II-förordningen trätt ikraft. Trots det görs ingen bedömning i lagvalsfrågan. Därför framstår det som oklart om besluten grundas på skadeståndsrättsliga principer eller inte. I sådant fall hade Rom II-förordningen tillämpats, vilket rimligtvis hade lett till andra resultat i lagvalsfrågan. I och med att kopplingen mellan Rom II-förordningen och BrSkL uppkommer i lagvalsfrågan bör nämnden uppmärksamma IP-rättsliga regler.

Om det är så att Rom II-förordningen inte ska tillämpas bör skälen till det framgå av förarbetena till BrSkL. I annat fall finns ingen anledning att inte tillämpa IP-rättsliga regler, eftersom de är gällande rätt.

Mot bakgrund av brottskadeersättningens något oklara ställning låter jag frågan i vilken omfattning skadeståndsrättsliga principer ska tillämpas vara

obesvarad. Brottsskadeersättning är något ”skadeståndsliknande” men inte skadestånd i egentlig mening vilket kan vara ett av skälen till att Rom II-förordningen endast tillämpas partiellt.

Slutsatsen är med andra ord att det inte står klart om nämndens beslut står i strid med gällande rätt eller inte. Det som är klart är att dessa frågor förtjänar att uppmärksammas och utredas vidare för att det inte ska råda tveksamheter i den skadeståndsrättsliga bedömningen. Risken är annars att kommande beslut enbart fattas på grundval av svensk rättsordning i ärenden med internationell anknytning – något som idag inte framstår som en självklarhet.

5 Handläggning av IP-rätt

5.1 Inledning

Avsikten med förevarande kapitel är att omsätta de teoretiska kapitlen till ett praktiskt kapitel. Under metodavsnittet (i avsnitt 1.5) anfördes nämligen att jag i vissa delar kommer att anlägga ett handläggningsperspektiv.

Kapitlet är något av en sammanfattning av kapitel 2, 3 och 4. I följande kapitel kommer jag systematiskt gå igenom behörighetsfrågan och lagvalsfrågan. Kapitlets struktur är tänkt att spegla hur frågorna skulle kunna handläggas rent praktiskt. Slutligen kommer jag med rättsfall exemplifiera hur IP-rättsliga frågor har hanterats i samband med handläggning av ett enskilt anspråk i en brottmålsprocess.

5.2 Domstolens ansvar

5.2.1 Behörighetsfrågan – prövningen ska ske ex officio

Om man anlägger ett handläggningsperspektiv på hur behörighetsfrågan ska prövas gäller följande. Frågan om domstols internationella behörighet i skadeståndsmål är något som domstolen har att ta ställning till ex officio.¹⁵⁷ Skälet till det är att en talan som väckts vid fel forum kan leda till avvisning, eftersom behörighetsfrågan enligt 34 kap. 1 § andra stycket RB utgör ett rättegångshinder.¹⁵⁸

---

¹⁵⁷ Pålsson 2008 s. 91, Rättegång I s. 82, Rättegång II s. 14 f., Lindell s. 257, Praktisk process V s. 29 samt även NJA 2007 s. 787 där HD anförde att "Behörighetsreglerna i Brysselkonventionen skall iakttas av domstolarna ex officio". Se även prop. 1991/92:128 s. 109 där det anføres att "/.../ bestämmelser om domstols internationella behörighet är bindande i så måtto att de måste tillämpas oberoende av om de åberopas eller inte /.../."

¹⁵⁸ Se Praktisk process V s. 69 ff., Rättegång I s. 82 f. och Rättegång II s. 17 ff. Där talas det om dispositiva och indispositiva processhinder. Om behörighetsreglerna pekar ut en exklusiv domstol som behörig (se artikel 24 i förordningen) måste prövningen av behörighet ske ex officio. Vid dispositiva processhinder där reglerna ger möjlighet att flera domstolar är behöriga krävs invändning från svaranden om att talan är väckt vid fel forum för att talan ska avvisas. Om svaranden däremot går i svaromål utan att bestrida behörigheten ska talan inte avvisas. Se Rättegång II s. 17 f. Artikel 7.2 ger möjlighet till att flera domstolar är behöriga att pröva tvistemålet. Avvisning sker därför endast på svarandens åberopande. Jfr 10 kap. 18 § RB och artikel 28.1 i Bryssel I-förordningen.

Ett problem som kan uppstå är hur domstolen ska hantera frågan om enskilt anspråk när det separeras från åtalet. Åtalet ska nämligen prövas vid domstolen där brottet förövades enligt 19 kap. 1 § första stycket RB. Om domstolen beslutar att separera det enskilda anspråket från åtalet behåller dock domstolen sin behörighet (se mer om denna problematik i avsnitt 2.5).

I och med att Bryssel I a-förordningens artikel 7.2 reglerar frågan om behörighet i skadeståndsmål och då förordningen ska tillämpas ex officio är det min uppfattning att domstolen inte kan behålla sin behörighet vid separation. I annat fall riskerar Bryssel I a-förordningen att inte tillämpas fullt ut, vilket kan förhindra unionsrättens företräde. Behörighetsfrågan enligt förordningen och RB samspelar inte vid distansdelikt. Bestämmelserna i 19 kap. RB tar nämligen sikte på domstolen i den ort där brottet begåtts medan Bryssel I a-förordningen tar sikte på domstolen i den ort där skadan inträffat eller kan inträffa. Vid distansdelikt sammanfaller inte dessa orter. I sådana lägen uppstår en slags regelkonkurrens mellan nationell rätt och unionsrätten. Slutsatsen är att den regelkonkurrens som uppstår i denna del leder till svaret att rättsläget framstår som oklart.

Sammanfattningsvis kan sägas att så länge det enskilda anspråket är kumulerat med brottmålet är svensk rätt förenlig med unionsrätten. Samma sak kan inte sägas om det enskilda anspråket separeras från brottmålet.

5.2.2 Lagvalsfrågan – ska utländsk lag åberopas eller uppmärksammas ex officio?

5.2.2.1 Allmänt

I avsnitt 3.3 beskrivs vilka anspråk Rom II-förordningen omfattar. Det har framgått att förordningen är tillämplig oavsett om grunden till anspråket är straffrättslig. Vidare har det framgått att rekvisitet ”kränkning av privatlivet eller personlighetsskyddet” i artikel 1.2 g i Rom II-förordningen endast avser kränkning på grund av yttrandefrihetsbrott. Av den anledningen omfattas andra typer av kränkningar av förordningens tillämpningsområde. I avsnitt 3.4 är det beskrivet att huvudregeln är lex loci damni – skadelandets lag – i situationer när förordningen är tillämplig. Avsikten med detta avsnitt är därför att utreda *när* utländsk rätt ska uppmärksammas av domstolen.

5.2.2.2 Vad talar för att tillämpa lagvalsreglerna ex officio?

När det gäller frågan om domstolen ex officio ska tillämpa utländsk rätt eller inte finns inget klart svar. Anledningen till det är att det enskilda anspråket är ett dispositivt tvistemål som aktualiserar de civilprocessuella reglerna. Det innebär att domstolen enligt 17 kap. 3 § RB är förhindrad att döma ”över annat eller mera” än vad parterna har yrkat (dispositionsprincipen). Av paragrafens andra mening framkommer dessutom att i dispositiva tvistemål får domstolen inte grunda domen på sådana omständigheter som inte har åberopats.

Bogdan hävdar att det enligt svensk rättsuppfattning innebär att lagvalsreglerna ska tillämpas ex officio av domstolen.¹⁵⁹ Jänterä-Jareborg anför att i dispositiva tvistemål ska lagvalet bero på parternas processföring men hon tillägger samtidigt i en fotnot att om frågan berör unionsrättsliga lagvalsregler finns det skäl att göra undantag och därmed tillämpa unionsrättens lagvalsregler ex officio.¹⁶⁰

Ytterligare stöd för uppfattningen att lagvalet ska tillämpas ex officio har anförts av bland andra Karlgren, Eek, Kallenberg och Hellner för att nämna några.¹⁶¹ Det kan även hämtas visst stöd från förarbetena till RB angående domarens materiella processledning. I förarbetena uttalades att domstolen är skyldig att tillämpa den korrekta rättsregeln i ett dispositivt tvistemål och det utan hinder av parts åberopande men om det rör utländsk rätt bör domaren informera parterna om vilka lagrum som kan komma att tillämpas.¹⁶²

Södertörns tingsrätt har i Domarbloggen uttalat att ”när det rör sig om tvister med internationell anknytning ska rätten generellt självmant uppmärksamma frågan om det kan vara något annat lands lag som är tillämplig.”¹⁶³ Användningen av begreppet ”generellt självmant” ger stöd för uppfattningen att lagvalsfrågan ska uppmärksammas ex officio i alla måltyper så snart det aktuella målet har en internationell anknytning.

---

¹⁵⁹ Bogdan 2014 s. 38.

¹⁶⁰ Jänterä-Jareborg 1997 s. 174 och särskilt fotnot 132. Se även Jänterä-Jareborg 2006 s. 643.

¹⁶¹ Karlgren 1966 s. 79, Eek 1972 s. 137, Kallenberg band II del I s. 93 f. och Hellner 2014 s. 288.

¹⁶² SOU 1982:26 s. 126.

¹⁶³ Domarbloggen den 28 november 2017 <http://www.domarbloggen.se/sodertorns-tingsratt/kan-svensk-domstol-tillampa-annan-lag-an-svensk-lag/>.

Till detta kommer att HD nyligen i NJA 2017 s. 168 uttalat följande.

”En domstol bör i en tvist med internationell anknytning i allmänhet självmant uppmärksamma frågan om vilken lag som är tillämplig.”¹⁶⁴

Enligt Bogdan är HD:s uttalande särskilt viktigt eftersom HD anför att parterna i dispositiva tvistemål under målets handläggning kan komma överens om att svensk lag ska tillämpas.¹⁶⁵ HD gör heller inte skillnad på om det är ett dispositivt eller indispositivt tvistemål utan uttalandet har generell räckvidd i lagvalsfrågor.¹⁶⁶

5.2.2.3 *Vad talar emot en ex officio-tillämpning?*

Lindell påstår att domstolen inte är skyldig att ex officio utreda och tillämpa utländsk rätt om sådan inte åberopas i målet. Han är av uppfattningen att domstolen får välja huruvida den ska anmana parterna att inkomma med bevisning om innehållet i utländsk rätt eller inte.¹⁶⁷ Problemet med vad Lindell anför är att han skriver om vad som ska bevisas medan bland annat Jänterä-Jareborg skriver om att domstolen bör uppmärksamma lagvalsfrågorna när det finns utlandsanknytning. Det är till synes två vitt skilda saker. Antingen rör det sig om en bevisfråga som ska åberopas av parterna eller en rättsfråga som domstolen ska uppmärksamma ex officio. Det är först när domstolen ex officio kommit fram till att det finns lagvalsregler på området som det är upp till domstolen att anmana parterna att inkomma med bevisning eller inte.¹⁶⁸

5.2.3 *Dispositionsprincipen inget hinder för ex officio-tillämpning*

Sammantaget kan man säga att domstolen ska göra som den brukar göra i dispositiva tvistemål. Den dömer inte över omständigheter som inte har åberopats av parterna. Lagvalsreglerna anses nämligen vara en del av den svenska rättsordningen som ska tillämpas när omständigheterna i målet leder till att

---

¹⁶⁴ NJA 2017 s. 168 p. 11.

¹⁶⁵ Bogdan SvJT 2019 s. 582.

¹⁶⁶ Se även avsnitt 3.2.2.3.

¹⁶⁷ Lindell s. 526 f.

¹⁶⁸ I förordning (1981:366) om rätt att i vissa fall begära upplysningar om innehållet i utländsk rätt finns möjligheter för domstolen att inhämta upplysningar om utländsk rätt från Justitiedepartementet.

utländsk rätt pekats ut.¹⁶⁹ Även Brattström och Sayed har uttalat att lagvalsreglerna ska behandlas som övriga rättsregler, nämligen att de inte behöver åberopas.¹⁷⁰

Genom parternas argumentation kan det framkomma omständigheter som föranleder utlandsanknytning, till exempel om att skada uppstått i utlandet, om målsägande eller brottsoffer befinner sig i utlandet eller liknande. Enligt 17 kap. 3 § RB är domstolen förhindrad att basera domen på ”omständighet, som icke av part åberopats”. När domstolen tar ställning till lagvalsfrågan gör den det på grundval av de utlandsanknutna *omständigheterna* som framkommit i målet. Det innebär inte att domstolen går utöver dispositionsprincipen. I RH 2014:34 ”Rwanda I” har hovrätten anfört följande.

”I svensk internationell privaträtt torde som regel gälla att rätten även i dispositiva tvistemål /.../ självmant ska tillämpa utländsk rätt om de av parterna åberopade omständigheterna leder till att utländsk rätt är tillämplig på tvisten”.

Utdraget från domskälen stärker ytterligare uppfattningen att rätten ex officio ska tillämpa utländsk rätt när omständigheterna i ett visst mål leder till att utländsk rätt är tillämplig. Hovrätten avslutar sitt resonemang angående utomobligatoriskt skadestånd i ovan nämnt rättsfall med följande mening.

”Som ovan anförts har rätten även i mål om utomobligatoriskt skadestånd att självmant beakta om utländsk rätt ska tillämpas.”

Sammantaget utifrån det jag anfört ovan angående domstolens skyldigheter i lagvalsfrågan leder det till att tillämplig lag i ett enskilt anspråk inom ramen för en brottmålsprocess ska uppmärksammas ex officio av domstolarna. Undantaget är om parterna för sin talan med utgångspunkt att svensk rätt ska gälla.¹⁷¹ I ett sådant skede kan man i likhet med NJA 2017 s. 168 tala om att parterna inom ramen för sin partsautonomi avtalat om att svensk rätt ska gälla.

---

¹⁶⁹ Bogdan 2014 s. 38 f.

¹⁷⁰ Brattström och Sayed s. 49.

¹⁷¹ Se NJA 2013 s. 659 p. 8.

5.2.4 Lagvalsreglernas förhållande till *jura novit curia*

Principen *jura novit curia* kommer till uttryck i 35 kap. 2 § andra stycket RB och innebär i korthet att rätten känner lagen. Principen innebär att svenska rättsregler inte behöver åberopas. Som beskrivits ovan i avsnitt 5.2 finns det starkt stöd i såväl rättspraxis som i doktrinen som innebär att domstolen ska tillämpa lagvalsreglerna *ex officio* alldeles oavsett parternas processföring.¹⁷² Det innebär att om tvisten har internationell anknytning, och oavsett om målet är dispositivt eller inte, ska domstolen tillämpa lagvalsreglerna *ex officio*.¹⁷³

5.3 Åklagarens ansvar

5.3.1 Vilket ansvar har åklagaren?

För det fall domstolen inte tar upp lagvalsfrågan *ex officio* är nästa fråga om det är åklagarens plikt enligt 22 kap. 2 § RB att uppmärksamma lagvalsreglerna.¹⁷⁴

Enligt 22 kap. 2 § RB är åklagaren inte skyldig att föra målsägandens skadeståndstalan om anspråket är ”uppenbart obefogat” eller om det inte kan ske utan ”väsentlig olägenhet”. Så snart skadeståndsyrkandet är befogat är det åklagarens plikt att föra skadeståndstalan.¹⁷⁵ Utgångspunkten är att åklagaren i

---

¹⁷² Eek 1978 s. 136 och s. 229 och Kallenberg band II del I s. 93 ff. Se även NJA 2016 s. 288 p. 18.

¹⁷³ Jfr också justitierådet Linds tillägg i NJA 1989 s. 614 där han skriver att ”det är också sedan länge vedertaget att domstolen även i dispositiva tvistemål är skyldig att tillämpa den adekvata rättsregeln oavsett om part har åberopat den eller ej.” Vidare skriver han att ”en annan sak är hur domstolen bör förfara rent handläggningmässigt när den upptäcker, att någon rättsregel som parterna inte berört kan ha betydelse i målet. Det kan säkert ofta vara påkallat att rätten som ett slags utflöde av sin materiella processledning fäster parternas uppmärksamhet på frågan.” Med hans tillägg i åtanke kan man tänka sig att rättsregler ska tillämpas *ex officio* och att domstolen genom sin materiella processledning ska uppmärksamma parterna på de rättsregler som kan komma att tillämpas. För egen del har jag svårt att se hur Rom II-förordningen inte ska anses vara rättsregler, i synnerhet då EU-förordningar är bindande och direkt tillämpliga i medlemsstaterna. När den utländska lagen är utpekad uppstår frågor om hur innehållet i utländsk rätt ska utredas och vem som ska svara för den utredningen. Sådana frågor faller dock utanför uppsatsens syfte. För utredning i den frågan kan hänvisas till Maarit Jänträ-Jareborgs bok (se fotnot 16) samt även till Sinander och Lindkvist i SvJT 2015 s. 749 ff. för att nämna några exempel. För den senare källan se särskilt fotnot 32 där författarna anger att ”utländsk rätt måste rimligen också tillämpas *ex officio*”.

¹⁷⁴ Det ska uppmärksammas att om tvistemålet kumuleras med brottmålet handläggs det civilrättsliga anspråket i enlighet med reglerna för tvistemål (se Praktisk process III s. 15 och s. 59 ff., SOU 2007:6 s. 289, Domstolsprocessen s. 160 samt 2005/06:RFR1 s. 8).

¹⁷⁵ Olivecrona s. 335 f.

princip alltid ska föra målsägandens skadeståndstalan, vilket Åklagarmyndigheten också anser.¹⁷⁶

5.3.2 Åklagarens ansvar är långtgående

Med rekvisitet ”uppenbart obefogat” enligt 22 kap. 2 § RB avses att anspråket inte kommer vinna bifall, antingen därför att det begärda anspråket är orimligt i förhållande till fast praxis, att det inte finns bevisning om att skadan inträffat eller att det inte går att uppskatta skadans storlek.¹⁷⁷ Rekvisitet ”väsentlig olägenhet” innebär att det skulle ta mycket tid i anspråk att utreda skadeståndsanspråket, krävas att åklagaren har ingående kunskaper i skadeståndsrätt eller att anspråket är invecklat och kräver omfattande utredning.¹⁷⁸ Enligt Nordh är en väsentlig olägenhet att utredningen kräver orimligt stora resurser därför att det är många skadelidande/skadevållare involverade och att det därför tar för lång tid att utreda varje ansvarssubjekt var för sig.¹⁷⁹

Rom II-förordningen och dess lagvalsregler är gällande rätt. För att åberopa lagvalsreglerna krävs inga ingående kunskaper i skadeståndsrätt. Om det inte föreligger ”väsentlig olägenhet” skulle det kunna anges i stämningsansökan om åklagaren är av uppfattningen att utländsk rätt bör tillämpas i skadeståndsdelen, eftersom åklagaren vid tiden för utfärdandet av stämningsansökan vet var ett visst brott har förövats och därmed var skadan uppkommit. Av ovan anförda skäl har åklagaren ett långtgående ansvar att uppmärksamma Rom II-förordningens lagvalsregler, om de är tillämpliga.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ Se a.st. och jfr Åklagarmyndighetens RättsPM 2018:2 s. 11. Jag har avgränsat bort frågan om vem som svarar för utredningen men det bör poängteras att det enligt 4 § i förordning (1981:366) om rätt att i vissa fall begära upplysningar om innehållet i utländsk rätt framgår att åklagaren innan åtal har väckts har möjlighet att begära uppgifter om innehållet i utländsk rätt. Domstolen har enligt 2 § möjlighet att inhämta uppgifter om innehållet i utländsk rätt. En förutsättning är dock att det måste finnas ett pågående mål hos domstolen för att den ska kunna inhämta upplysningar om innehållet i utländsk rätt

¹⁷⁷ Rättegång II s. 214 f.

¹⁷⁸ Rättegång II s. 214 f., prop. 1987/88:1 s. 15 f., SOU 2007:6 s. 291, SOU 2013:17 s. 718 och NJA II 1943 s. 290

¹⁷⁹ Praktisk process III s. 26 f.

¹⁸⁰ Om det gäller skador före 11 januari 2009 gäller lagvalsregeln så som den stadgas i Cronsioe-målet, nämligen *lex loci delicti commissi*.

5.4 Rättstillämpningen

5.4.1 *Sexualbrotten I–IV*¹⁸¹

Det har i uppsatsen utretts när Rom II-förordningen är tillämplig, hur lagvalsreglerna ska uppmärksammas samt vilka lagvalsregler förordningen stipulerar. Därför kan man fråga sig varför Rom II-förordningen inte tillämpades i Sexualbrotten I–IV (som beskrivits ovan i avsnitt 3.6). Det är anmärkningsvärt att fråga om lagval inte tas upp ex officio särskilt då det finns en uppenbar utlandsanknytning som aktualiserar IP-rätten i ett enskilt – civilrättsligt – anspråk.

Såvitt framkommer av domskälen har lagvalsreglerna inte ens varit uppe för diskussion och det framkommer heller inte om parterna enats om att svensk rätt skulle tillämpas i skadestandsfrågan.

5.4.2 *Rwanda II*¹⁸²

Rwanda II-målet handlar om samma folkmord i Rwanda år 1994 som exemplet i avsnitt 3.1 men i Rwanda II-målet är det en annan person som står tilltalad. I skadestandsdelen var parterna överens om att rwandisk rätt skulle tillämpas.

Frågan om utländsk lag ska uppmärksammas ex officio av domstolen eller om den ska åberopas av parterna löstes i Rwanda-målen genom att parterna tilläts välja vilken rättsordning som skulle tillämpas i skadestandsfrågan. En sådan lösning möjliggjordes dock inte i Sexualbrotten I–IV såvitt kan utläsas av domskälen.¹⁸³ Skillnaden framstår som inkonsekvent och omotiverad. Varför görs det skillnad på lagvalsreglerna när grunden i såväl Sexualbrotten I–IV som i Rwanda-målen är straffrättslig?

---

¹⁸¹ Uppsala tingsrätts dom av den 30 november 2017 i mål B 3216-16 som överklagades till Svea hovrätt i dom av den 16 april 2018 i mål B 11734-17, i vilket HD inte meddelade prövningstillstånd. För det senare, se beslut i HD av den 4 juli 2018 i mål B 2307-18 (Sexualbrottet I), Eskilstuna tingsrätts dom av den 10 juli 2018 i mål B 1715-17 (Sexualbrottet II), Östersund tingsrätts dom av den 15 februari 2018 i mål B 1116-17 som överklagades till Hovrätten för Nedre Norrland i dom av den 22 maj 2018 i mål B 284-18 (Sexualbrottet III) och Stockholm tingsrätts dom av den 4 juli 2019 i mål B 11206-18 som överklagades till Svea hovrätt i dom av den 22 oktober 2019 i mål B 8435-19 (Sexualbrottet IV).

¹⁸² Stockholm tingsrätts dom av den 16 maj 2016 i mål B 12882-14 som överklagats till Svea hovrätt i dom av den 15 februari 2017 i mål B 4951-16.

¹⁸³ Det framstår som udda att parterna inte fick samma möjligheter som vid andra brottmålsrättegångar. Särskilt udda är det därför att Rwanda I och NJA 2017 s. 168 vid tidpunkten för dom i Sexualbrotten I–IV redan var meddelade.

5.4.3 Konsekvenserna

I Rwanda-målen fick uttalandena i rättspraxis, doktrin och reglerna i Rom II-förordningen genomslag i den faktiska rättstillämpningen. Domstolen tillämpade svensk strafflag i brottmålet och utländsk rätt i skadeståndsdelen utan att avskilja tvistemålet. En slutsats man kan dra är att domstolen genom att tillämpa olika rättsordningar i samma mål också tagit ställning till frågan om kumulation skulle medföra väsentlig olägenhet enligt 22 kap. 5 § RB.¹⁸⁴

På sätt och vis är Rwanda-målen unika eftersom det tiden efter dessa avgöranden inte finns nya avgöranden som tar upp frågan om tillämplig rättsordning i skadeståndsdelen, när det handläggs gemensamt med åtalsfrågan. Däremot finns det avgöranden som tar ställning till frågan om tillämplig rättsordning i fråga om skadestånd men sådana avgöranden är, såvitt jag funnit, endast renodlade civilrättsliga tvistemål.¹⁸⁵ Det rör sig alltså inte om blandade mål där civilrättsliga frågor handläggs tillsammans med den straffrättsliga delen.

Rwanda-målen får därför anses utgöra stora framsteg i IP-rättslig rättspraxis och för rättstillämpningen när det gäller frågan om lagval i den civilprocessuella delen av ett brottmålsförfarande.

5.5 Sammanfattning

När det gäller frågan om hur den utländska rätten ska uppmärksammas har det framgått att det finns olika uppfattningar i doktrinen som gäller om domstolen ex officio ska uppmärksamma frågan eller om den måste åberopas. Jag sluter mig till uppfattningen om att utländsk rätt ska uppmärksammas ex officio. En sådan uppfattning får stöd av HD i NJA 2017 s. 168, Rwanda-målen och doktrinen. Till

---

¹⁸⁴ I och med att domstolen tillämpade två rättsordningar i samma mål – en på den civilrättsliga delen och en på den straffrättsliga delen – får man uppfattningen av att lagvalsfrågan inte i sig medför väsentlig olägenhet, som annars är grund för ett avskiljande enligt 22 kap. 5 § RB.

¹⁸⁵ Se exempelvis Skellefteå tingsrätts dom av den 8 mars 2018 i mål T 1012-13 som överklagades till Hovrätten för Övre Norrland i dom av den 27 mars 2019 i mål T 294-18 (Arica Victims). Målet var ett renodlat tvistemål och en av frågorna domstolarna hade att ta ställning till var vilken lag som skulle gälla på frågan om skadestånd – något parterna hade olika uppfattning om. I ett annat mål meddelat av Svea hovrätt (T 3412-11 av den 4 september 2012) var frågan om svensk eller syrisk rätt skulle tillämpas på skadeståndsfrågan. Även det målet var ett renodlat tvistemål.

det kommer att Rom II-förordningen genom sitt unionsrättsliga ursprung är bindande och direkt tillämplig i medlemsstaterna, som är ytterligare omständigheter som talar för att domstolarna ska tillämpa lagvalsreglerna ex officio.¹⁸⁶ En sådan metod är också förenlig med principen *jura novit curia*, eftersom rättsregler inte behöver åberopas.

I samband med Akilov-målet yttrade Jänträ-Jareborg följande.

”Domen hade dock vunnit i internationell trovärdighet om motiveringen hade tagit Rom II-förordningen i beaktande.”¹⁸⁷

Som rättsläget ser ut nu framstår det som inkonsekvent av domstolarna att i vissa mål tillämpa Rom II-förordningen, men inte i andra när det uppenbart finns internationell anknytning.

För att undvika överraskningar är det inte meningen att den utländska rätten ska *tillämpas* ex officio. Det som ska göras ex officio är att *uppmärksamma* parterna på att utländsk rätt kan komma att tillämpas. Om parterna istället önskar att svensk rättsordning ska gälla på skadestandsfrågan är det möjligt för parterna att inom ramen för sin partsautonomi under målets handläggning göra ett sådant val. På så vis tillämpas rättsreglerna på ett ändamålsenligt sätt och genom en sådan handläggning får unionsrätten sitt företräde.

---

¹⁸⁶ Se även Jänträ-Jareborg 1997 s. 197 f. där hon analyserar Romkonventionens tvingande karaktär. Hon anför att den tvingande karaktären framkommer av begreppet ”skall” och att det är en omständighet som talar för att domstolarna ex officio ska pröva bestämmelserna i Romkonventionen. Eftersom Romkonventionen och Rom II-förordningen i mångt och mycket har samma grundidéer och då hennes uttalande är så pass generellt är det även min uppfattning att Rom II-förordningens rekvisit ”skall” i artikel 1.1 leder till samma tolkning – nämligen den att den ska uppmärksammas ex officio.

¹⁸⁷ Jänträ-Jareborg 2019 s. 204.

5.6 Metod¹⁸⁸

Utgångspunkten i förevarande methodsavsnitt är att brottet begåtts i Sverige mot målsäganden i utlandet och att domstolen är behörig att handlägga åtalet enligt 2 kap. BrB.

1. Rör det sig om ett gränsöverskridande brottmål, det vill säga finns det en internationell anknytning?
2. Om svaret på fråga 1 är jakande ska domstolen ta ställning till sin internationella behörighet enligt Bryssel I a-förordningen. Om svaret däremot är nekande aktualiseras inte IP-rättsliga regler.
  - a. **Kumulation.** Om det enskilda anspråket är kumulerat med brottmålet kan man konstatera att behörighetsregeln i artikel 7.3 i Bryssel I a-förordningen överensstämmer med svensk rätt.
  - b. **Separation.** Väljer domstolen att separera det enskilda anspråket måste domstolen med tillämpning av Bryssel I a-förordningens artikel 7.2 fråga sig var skadan har inträffat. Eftersom skadan uppstått i utlandet kan utländska domstolar vara behöriga. Det är därför inte självklart att svensk domstol ska handlägga skadestandsfrågan. Vid separation förhindrar svensk rätt unionsrättens företräde.
3. Oavsett om domstolen separerar det enskilda anspråket eller låter det kumuleras med brottmålet kommer lagvalsfrågan alltid att uppstå i dessa mål. Det beror på att skadan inträffar i utlandet. Huvudregeln i Rom II-förordningen stadgas i artikel 4.1. Artikeln pekar ut lagen i det land där skadan uppkommer. Enligt artikel 3 är det inte endast lagen i en medlemsstat som kan pekas ut, utan även lagen i ett tredjeland. Om skadan inträffat före den 11 januari 2009 gäller lagvalsregeln *lex loci delicti commissi* såsom angivits i NJA 1969 s. 163 och domstolen bör istället fråga sig var den skadevållande händelsen uppstod.

---

¹⁸⁸ I bilaga II till uppsatsen finns ett antal flödesscheman som är tänkta att klargöra hur IP-rättsliga frågor bör handläggas.

6 Avslutande reflektioner

I detta avslutande kapitel reflekteras över några av de problem som föranletts av uppsatsämnet.

6.1 Vem ansvarar för kostnader?

Ett problem som framkommit i uppsatsen gäller vem som ska stå för rättegångskostnader enligt lag (1980:307) om skyldighet för utländska käreande att ställa säkerhet för rättegångskostnader. När det rör sig om brottsoffer i tredjeland innebär svensk rätt att käreanden efter yrkande från svaranden behöver ställa säkerhet för samtliga parter eventuella rättegångskostnader, i två instanser, innan rättegången kan inledas. HD har uttalat att en sådan ordning är förenlig med rätten till rättvis rättegång enligt EKMR, när partskonstellationen består av två juridiska personer. En idag obesvarad fråga är om det är förenligt med EKMR i de fall käreanden är ett brottsoffer. Sannolikt är 1980 års lag inte anpassad efter brottsoffer i tredjeland (eller ens för brottsoffer i allmänhet).

6.2 Får unionsrätten genomslag?

När det gäller frågan om lagval i gränsöverskridande brottmål har det framkommit att IP-rättsliga bestämmelser inte tillämpas fullt ut i praktiken. Trots Rom II-förordningens bindande verkan är intrycket att den av domstolarna behandlas som om den vore ”fakultativ”. Den civilrättsliga delen i brottmålsförfarandet hanteras inte enligt IP-rättsliga regler utan det enskilda anspråket handläggs istället på ett mer traditionsenligt sätt.

Rom II-förordningen tillämpas inte i mål där det finns en utlandsanknytning mer än i vissa fall, nämligen sådana där det särskilt yrkas på eller om det är ett renodlat civilrättsligt mål. Uppsatsen har utrett att när det finns omständigheter i ett mål som pekar på att det finns en tydlig internationell anknytning är det domstolens uppgift att ex officio uppmärksamma parterna på de IP-rättsliga reglerna. Ett sådant ställningstagande stöds av såväl doktrin som rättspraxis från HD. Det ligger dessutom inom ramen för principen *jura novit curia* att domstolen ska tillämpa

relevanta rättsregler utan åberopande. Därefter är frågan till parterna om utländsk rätt ska tillämpas eller inte. Man kan därför tala om att unionsrätten, och dess förordningar, inte får ett effektivt genomslag vid handläggning av den civilrättsliga delen av ett brottmål.

6.3 Hur ser prejudikatföljsamheten ut?

Ett annat problem är att det förekommer att varken svensk praxis eller praxis från EU-domstolen följs av svenska domstolar eller andra rättstillämpande myndigheter. Vid tidpunkten för när Sexualbrotten I–IV meddelades hade EU-domstolen meddelat dom i Lazar-fallet¹⁸⁹ och HD hade avkunnat dom i såväl NJA 2017 s. 168 som i NJA 1969 s. 163. Trots det har prejudikaten om att domstolarna ex officio ska uppmärksamma lagvalsfrågan inte följts av svenska domstolar eller av rättstillämpande myndigheter. Inte heller har prejudikaten att straffrätt och civilrätt kan löpa parallellt i IP-rättsliga sammanhang följts i något av dessa mål. Möjligen kan det bero på att de inte är rena tvistemål utan blandade mål. Om prejudikaten ska ses som vägledande för domstolar och rättstillämpande myndigheter måste innehållet i prejudikaten realiseras vid den faktiska handläggningen. I annat fall kan det talas om att prejudikaten inte följs.¹⁹⁰

6.4 Behandlas lika fall lika?

Ett annat uppmärksammat problem är att det verkar råda inkonsekvens i praktiken när det gäller frågorna om behörighet och tillämplig lag. Endast i vissa mål utreder domstolarna behörighet och tillämplig lag enligt BrB och endast i Rwanda I–II har frågan om tillämplig lag uppkommit vid handläggning av det enskilda anspråket. I Sexualbrotten I–IV har frågan om tillämplig lag i det enskilda anspråket inte ens

---

¹⁸⁹ C-350/14.

¹⁹⁰ Ramberg har anfört att om ett prejudikat är relevant kan avvikelser inte göras hur som helst. Rättsregeln i ett prejudikat är nämligen bindande för de rättstillämpande myndigheterna (Ramberg SvJT 2017 s. 777). Mellqvist har vidare anfört att det HD uttalar i sina domskäl har betydelse för rättstillämparen och ska därför användas som en vedertagen rättskälla i dömandet (Mellqvist SvJT 2017 s. 806 f.). Därför framstår det som oklart varför rättspraxis inte tas i beaktande i mål med internationell anknytning.

nämnts i domskälen, trots att det funnits uppenbar utlandsanknytning och att det rört en civilrättslig fråga. Varför det är så kan man endast spekulera i. Rättsläget i frågan leder till slutsatsen att det är tveksamt om lika fall behandlas lika.

6.5 Är svenska domstolar för traditionsbundna?

I uppsatsen antyds att det är tradition som råder när domstolen handlägger den civilrättsliga delen i ett kumulerat mål. Endast när det rör sig om renodlade civilrättsliga mål uppmärksammas IP-rättsliga regler. Möjligen ses det inte som ”naturligt” att tillämpa rättsregler av olika hierarkiskt ursprung i en och samma process. Rent krasst kan man därför tala om att rättsreglerna inte följs. Bryssel I a-förordningen reglerar bland annat behörighet i skadestandsfrågor, även när det enskilda anspråket är kumulerat med brottmålet. Det finns till och med en särskild behörighetsregel för det ändamålet. Rom II-förordningen reglerar frågan om tillämplig lag i ett enskilt – civilrättsligt – anspråk, något som rimligen borde föranleda frågor om tillämplig lag när skadan uppkommit utomlands.

Trots rättsläget förbiser domstolarna gällande rätt genom att inte uppmärksamma frågan om tillämplig lag när det finns en uppenbar utlandsanknytning. Frågan man ställer sig är då: varför tillämpas inte svensk lag i svensk domstol om det nu är så att svenska rättsregler inte behöver åberopas?

6.6 Omfattas brottsskadeersättning av IP-rättsliga regler?

När det gäller beslut fattade enligt BrSkL har det uppmärksammats problem med lagstiftningens tvetydighet. Det anges explicit i förarbetena att skadeståndsrättsliga principer ska gälla vid beslutsfattandet. Efter att uppsatsen närmare utrett beslutsmotiveringarna från Brottsoffermyndigheten uppstår det IP-rättsliga problemet i lagvalsfrågan. Uppsatsen har visat att besluten under 1980-talet hade inslag av IP-rättsliga bedömningar men att sådana bedömningar verkar ha avtagit under senare tid.

Min uppfattning är att det av förarbetena till BrSkL inte går att dra slutsatsen att besluten är inkorrekta. Om det är ersättningsfrågan eller besluten som helhet som

ska bedömas enligt skadeståndsrättsliga principer framgår inte. En sådan brist leder till något av en ”inbyggd” rättsosäkerhet och någon förutsebarhet går det inte att tala om.

6.7 Slutord

Uppsatsen har behandlat IP-rättsliga frågor om domsrätt och lagval inom ramen för ett skadeståndsanspråk i gränsöverskridande brottmål. Uppsatsen har visat omfattningen av vilka problem som kan uppstå när de IP-rättsliga frågorna dyker upp i rättstillämpningen. I uppsatsen har framkommit behovet av förändrade eller i vart fall uppdaterade regelverk inom flera områden för att dessa ska harmonisera med unionsrätten. Baserat på vad som framkommit i uppsatsen är det klart att det finns många frågor att utreda. Oklarheterna är för många för att man ska kunna påstå att något är rättssäkert eller förutsebart.

Frågor om behörighet och lagval i internationella situationer måste utredas närmare, särskilt när grunden till tvisten är straffrättslig. Just nu är det nog ingen som riktigt vet vad som kommer ske om det enskilda anspråket avskiljs från brottmålet när brottsoffret finns i utlandet, oavsett om det är ett tredjeland eller ett EU- eller EES-land, eftersom frågan aldrig prövats.

Av statistiken i bilaga I framgår att den gränsöverskridande brottsligheten inte endast är begränsad till sexualbrott. Det kan röra sig om kreditbedrägerier eller cyberattacker som riktas från ett land mot ett annat med internet som hjälpmedel. Brottsligheten har inga gränser.

Avslutningsvis vill jag säga något om det inledande citatet. År 1967 uttalade Eek att 2 kap. BrB ”någon gång” kan få betydelse i IP-rättsliga sammanhang i frågor om skadestånd. Efter 53 år är det med glädje jag avslutningsvis vill säga att ”någon gång” är nu!

Källförteckning

Rättsfall från EU-domstolen

Dom av den 7 mars 1995, Shevill m.fl. mot Presse Alliance, C-68/93,

ECLI:EU:C:1995:61

Dom av den 25 oktober 2011, eDate Advertising m.fl., C-509/09 och C-161/10,

ECLI:EU:C:2011:685

Dom av den 10 december 2015, Lazar, C-350/14, ECLI:EU:C:2015:802

Generaladvokatens förslag till avgörande av den 10 september 2015, Lazar,

C-350/14, ECLI:EU:C:2015:586

Dom av den 22 oktober 2015, Aannemingsbedrijf Aertssen och Aertssen

Terrassements, C-523/14, ECLI:EU:C:2015:722

Dom av den 17 oktober 2017, Bolagsupplysningen och Ilsjan, C-194/16,

ECLI:EU:C:2017:766

Rättsfall från svenska domstolar

Avgöranden från Högsta domstolen

NJA 1900 s. 341

NJA 2013 s. 659

NJA 1969 s. 163

NJA 2014 s. 669

NJA 1987 s. 815

NJA 2015 s. 501

NJA 1989 s. 614

NJA 2016 s. 288

NJA 1993 s. 292

NJA 2016 s. 791

NJA 2007 s. 774

NJA 2017 s. 168

NJA 2007 s. 787

NJA 2017 s. 857

Beslut av den 4 juli 2018 i mål B 2307-18

Avgöranden från hovrätterna

RH 1999:11

RH 2000:84

RH 2014:34

Svea hovrätts dom av den 4 september 2012 i mål T 3412-11

Svea hovrätts dom av den 15 februari 2017 i mål B 4951-16

Svea hovrätts dom av den 16 april 2018 i mål B 11734-17

Hovrätten för Nedre Norrlands dom av den 22 maj 2018 i mål B 284-18

Hovrätten för Övre Norrlands dom av den 27 mars 2019 i mål T 294-18

Svea hovrätts dom av den 22 oktober 2019 i mål B 8435-19

Avgöranden från tingsrätterna

Stockholm tingsrätts dom av den 16 maj 2016 i mål B 12882-14

Uppsala tingsrätts dom av den 30 november 2017 i mål B 3216-16

Östersund tingsrätts dom av den 15 februari 2018 i mål B 1116-17

Skellefteå tingsrätts dom av den 8 mars 2018 i mål T 1012-13

Stockholm tingsrätts dom av den 7 juni 2018 i mål B 4708-17

Eskilstuna tingsrätts dom av den 10 juli 2018 i mål B 1715-17

Stockholm tingsrätts dom av den 4 juli 2019 i mål B 11206-18

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1979/80:78 med förslag till lag om skyldighet för utländska kärande att ställa säkerhet för rättegångskostnader, m.m.

Prop. 1986/87:6 om förverkande m.m.

Prop. 1987/88:1 om ändring i rättegångsbalken (enskilt anspråk vid förundersökning och rättegång)

Prop. 1991/92:128 om Sveriges tillträde till Luganokonventionen

Prop. 1998/99:41 Ändringar i brottsskadelagen

Prop. 2004/05:135 Utökade möjligheter att förverka utbyte av och hjälpmedel vid brott m.m.

Prop. 2012/13:111 En skärpt sexualbrottslagstiftning

Prop. 2013/14:94 En ny brottsskadelag

Prop. 2017/18:177 En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet

Prop. 2018/19:50 Makars och sambors förmögenhetsförhållanden i internationella situationer

Statens offentliga utredningar

SOU 1938:44. Processlagsberedningens förslag till rättegångsbalk II

SOU 1977:36. Ersättning för brottsskador

SOU 1982:26. Översyn av Rättegångsbalken 1; processen i tingsrätt; Del B

SOU 2002:98. Internationella brott och svensk jurisdiktion

SOU 2007:6. Målsägandebiträdet – ett aktivt stöd i rättsprocessen

SOU 2012:26. En ny brottsskadelag

SOU 2013:17. Brottmålsprocessen

Svensk lagstiftning

NJA II 1943 s. 1–852

EU-lagstiftning

Comparative study on the situation in the 27 Member States as regards the law applicable to non- contractual obligations arising out of violations of privacy and rights relating to personality, JLS/2007/C4/028. Final Report
(cit: Mainstrat)

Rådets rambeslut 2003/577RIF av den 22 juli 2003 om verkställighet i Europeiska unionen av beslut om frysning av egendom eller bevismaterial

Yttrande från Europeiska ekonomiska och sociala kommittén om Förslag till Europaparlamentets och rådets förordning om tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser (Rom II) (KOM(2003) 427 slutlig – 2003/0168 COD) (cit: KOM(2003) 427 slutlig)

Myndighetsdokument

Brå, It-inslag i brottsligheten och rättsväsendets förmåga att hantera dem, rapport 2016:17

HD:s verksamhetsberättelse för år 2019

Riksdagen, Brottskadeersättning och skadestånd på grund av brott; undersökning av skillnader mellan beslutad brottskadeersättning och av domstol sakprövat skadestånd, rapport 2005/06:RFR1

Riksrevisionen, It-relaterad brottslighet; polis och åklagare kan bli effektivare, granskningsrapport RIR 2015:21

Åklagarmyndigheten, Skadestånd; om åklagarens uppgift att föra målsägandens talan, RättsPM 2018:2

Beslut från Brottsoffermyndigheten

RFS serie B:7 1984:6

Brottsoffermyndighetens beslut av den 2 oktober 2000 i beslut med dnr 02345/2000

Brottsoffermyndighetens beslut av den 4 juli 2005 med dnr 06881/2004

Brottsoffermyndighetens beslut av den 1 april 2019 med dnr 01408/2019

Litteratur

- Asp, P, Ulväng, M, Jareborg, N, *Kriminalrättens grunder*, 2 uppl, Iustus 2013
(cit: Kriminalrättens grunder)
- Asp, P, *Internationell straffrätt*, 2 uppl, Iustus 2014 (cit: Internationell straffrätt)
- Bogdan, M, *Svensk internationell privat- och processrätt*, 8 uppl, Norstedts 2014
(cit: Bogdan 2014)
- Bogdan, M, Pertegás Sender, M, *Concise Introduction to EU Private International Law*, Europa Law Publishing 2019 (cit: Bogdan m.fl.)
- Brattström, M, Sayed, M, *Avtal om mahr – referat och reflektion med anledning av NJA 2017 s. 168 och NJA 2017 N 6. Juridisk publikation nummer 1/2019 s. 39–63*, Iustus 2019 (cit: Brattström och Sayed)
- Dennemark, S, *Om svensk domstols behörighet i internationellt förmögenhetsrättsliga mål*, Norstedts 1961 (cit: Dennemark)
- Dereborg, A, Lindeblad, A-C, *Brottsskadelagen (2014:322) – en kommentar*, Norstedts 2018 (cit: Brottsskadelagen – en kommentar)
- Eek, H, *Internationell privaträtt; metod och material*, 2 uppl, Norstedts 1967
(cit: Eek 1967)
- Eek, H, *Lagkonflikter i tvistemål*, 3 uppl, Norstedts 1972 (cit: Eek 1972)
- Eek, H, *Lagkonflikter i tvistemål II*, Norstedts 1978 (cit: Eek 1978)
- Ekelöf, P O, Edelstam, H, Pauli, M, *Rättegång; andra häftet*, 9 uppl, Norstedts 2015 (cit: Rättegång II)
- Ekelöf, P O, Edelstam, H, Heuman, L, Pauli, M, *Rättegång; första häftet*, 9 uppl, Norstedts 2016 (cit: Rättegång I)
- Fitger, P, Mellqvist, M, *Domstolsprocessen; En kommentar till rättegångsbalken*, 2 uppl, Norstedts 2002 (cit: Domstolsprocessen)
- Gihl, T, *Den internationella privaträttens historia och allmänna principer*, Norstedts 1951 (cit: Gihl)
- Hellner, M, *Rom II-förordningen; tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser*, Norstedts 2014 (cit: Hellner 2014)

- Huber, P, *Rome II Regulation: Pocket Commentary*, Sellier 2011
(cit: Rome II Regulation)
- Jareborg, N, *Allmän kriminalrätt*, Iustus 2001 (cit: Allmän kriminalrätt)
- Jänträ-Jareborg, M, *Partsautonomi och efterlevande makes rättsställning; en internationellt privaträttslig studie*, Iustus 1989 (cit: Jänträ-Jareborg 1989)
- Jänträ-Jareborg, M, *Svensk domstol och utländsk rätt; en internationellt privat- och processrättslig studie*, Iustus 1997 (cit: Jänträ-Jareborg 1997)
- Jänträ-Jareborg, M, *The Foreign Law Problem: Choice of Law and European Integration*, s. 629–643. *Essays on Tort, Law and Society in Honour of Bill W. Dufwa*, Jure förlag 2006 (cit: Jänträ-Jareborg 2006)
- Jänträ-Jareborg, M, *Hur ersätts mordoffrets anhöriga? En kinesisk-europeisk historia & Akilov-målet s. 193–204. Vänbok till Lena Holmqvist*, Iustus 2019 (cit: Jänträ-Jareborg 2019)
- Kallenberg, E, *Svensk civilprocessrätt, andra bandet I*, Håkan Ohlssons boktryckeri 1927 (cit: Kallenberg band II del I)
- Karlgren, H, *Kortfattad lärobok i internationell privat- och processrätt*, 3 uppl, Carl Bloms boktryckeri AB 1966 (cit: Karlgren 1966)
- Kleineman, J, *Rättsdogmatisk metod. I: Juridisk metodlära*, 1 uppl, Iustus 2013 (cit: Kleineman)
- Lando, O, *Om lovvalget i internationale sager om krænkelse af privatlivets fred*, s. 87–95, TfR 2011 (cit: Lando TfR 2011)
- Lindell, B, *Civilprocessen – rättegång samt skiljeförfarande och medling*, 4 uppl, Iustus 2017 (cit: Lindell)
- Linton, M, *Den svenska inställningen till utländska domar. Är det dags för Sverige att ta sitt förnuft till fånga? s. 145–165. Vänbok till Maarit Jänträ-Jareborg*, Iustus 2014.
- Magnus, U, Mankowski, P, *European Commentaries on Private International Law ECPII; Commentary; Volume I; Brussels Ibis Regulation*, Verlag Dr. Otto Schmidt KG 2016 (cit: Mankowski m.fl.)

- Nordh, R, *Praktisk process III; Enskilt anspråk; om handläggning av civilrättsliga anspråk i samband med åtal för brott*, 3 uppl, Iustus 2019
(cit: Praktisk process III)
- Nordh, R, *Praktisk process V; Rättegångshinder; om forum, talerätt, åtalsrätt m.m.*, 2 uppl, Iustus 2019 (cit: Praktisk process V)
- Olivecrona, K, *Rättegången i brottmål enligt RB*, 2 uppl, Norstedts 1961
(cit: Olivecrona)
- Peczenik, A, *Juridikens metodproblem; rättskällelära och lagtolkning*, Almqvist & Wiksell 1974 (cit: Peczenik)
- Pålsson, L, *Luganokonventionen*, Norstedts 1992 (cit: Pålsson 1992)
- Pålsson, L, *Bryssel I-förordningen jämte Bryssel- och Luganokonventionerna; domstols behörighet samt erkännande och verkställighet av domar i privaträttsliga ämnen inom EU/EFTA-området*, Norstedts 2008
(cit: Pålsson 2008)
- Samuelsson, J, *Rättsvetenskapens vetenskaplighet s. 189–226. Vänbok till Lena Olsen*, Iustus 2019 (cit: Samuelsson)
- Sandgren, C, *Är rättsdogmatiken dogmatisk?*, s. 648–656, TfR 2005
(cit: Sandgren TfR 2005)
- Strömholm, S, *Upphovsrätt och internationell privaträtt*, Norstedts 2001
(cit: Strömholm)

Artiklar från SvJT

Agge, I, Några anmärkningar rörande skadeståndstalan i brottmål,

SvJT 1936 s. 241–267

Bogdan, M, Svensk och EU-domstolens rättspraxis i internationell privat- och

processrätt 2017–2018, SvJT 2019 s. 581–636

Jareborg, N, Rättsdogmatik som vetenskap, SvJT 2004 s. 1–10

Mellqvist, M, Förmögenhetsrättsliga prejudikat – en nödvändig rättskälla,

SvJT 2017 s. 805–819

Olsen, L, Rättsvetenskapliga perspektiv, SvJT 2004 s. 105–145

Ramberg, C, Prejudikat som rättskälla, SvJT 2017 s. 773–782

Sinander, E, Lindkvist, G, Ska svensk domstol utreda innehållet i utländsk rätt?,

SvJT 2015 s. 749–758

Internetkällor

Brå:s kriminalstatistik över anmälda brott perioden 2009–2018

<https://www.bra.se/statistik/kriminalstatistik/anmalda-brott.html>

Domarbloggen 28 november 2017 [http://www.domarbloggen.se/sodertornstings-](http://www.domarbloggen.se/sodertornstingsratt/kan-svensk-domstol-tillampa-annan-lag-an-svensk-lag/)

[ratt/kan-svensk-domstol-tillampa-annan-lag-an-svensk-lag/](http://www.domarbloggen.se/sodertornstingsratt/kan-svensk-domstol-tillampa-annan-lag-an-svensk-lag/)

Bilaga I

Riksrevisionen beskriver, i en rapport från december 2015, att möjligheten att begå internationella brott ökar markant och att internet har möjliggjort för fler att begå grova brott – något som i vissa fall kan ske helt anonymt.¹⁹¹ I rapporten anger Riksrevisionen vidare att vissa typer av brott är mer vanligt förekommande än andra. Sådana vanligt förekommande brott är till exempel bedrägerier, ID-kapningar, näthat (hotelser, trakasserier och liknande), internetrelaterade barnpornografibrott, dataintrång och andra typer av sabotage.¹⁹² Rapporten beskriver att mellan åren 2006 och 2014 ökade it-brottsligheten med 767 procent, jämfört med 18 procent för all brottslighet.¹⁹³ Det framkommer att det år 2014 anmäldes 75 369 it-relaterade brott och att trenden verkar vara ihållande.¹⁹⁴ Riksrevisionens rapport har tagit sikte på utredningen från anmälan till att åtal väcks (eller avskrivs) och har även redovisat vissa förslag på förbättringar – som avser Polismyndigheten och Åklagarmyndighetens arbete.

I en rapport från Brottsförebyggande rådet (Brå) från september 2016, framkommer att it-relaterade brott som vissa typer av bedrägeri, dataintrång och internetrelaterade barnpornografibrott har ökat med 949 procent mellan åren 2006 och 2015.¹⁹⁵ Rapportens fokus är bland annat att uppmärksamma vilka brister och kunskapsluckor det finns inom såväl Polismyndigheten som Åklagarmyndigheten och vilka åtgärder som behövs för att komma tillrätta med dessa problem. I likhet med Riksrevisionens granskning innebär även rapporten från Brå att det är utredningsarbetet som måste bli bättre. Domstolsverket har, som det anges i rapporten, uttryckt intresse för att följa den it-relaterade brottsligheten för att kunna utveckla kompetensen och hanteringen kring it-relaterade brottmål.¹⁹⁶

---

¹⁹¹ RIR 2015:21 s. 21.

¹⁹² A.a. s. 22 f.

¹⁹³ A.a. s. 25.

¹⁹⁴ A.st.

¹⁹⁵ Brå:s rapport 2016:17 s. 8 f.

¹⁹⁶ A.a. s. 84.

Av statistiken går det att utläsa att antalet anmälda internetrelaterade barnpornografibrott (16 kap. 10 § BrB) år 2009 var 252 stycken och år 2018 var de 687 stycken. När det gäller bedrägeribrotten (9 kap. 1–3 §§ BrB) och särskilt i de fall dessa begåtts med hjälp av internet framkommer att år 2009 anmäldes 13 800 sådana brott och motsvarande siffra år 2018 var 26 507. Slutligen kan nämnas att år 2018 anmäldes 8 827 dataintrångsbrott (4 kap. 9 c § BrB) jämfört med 1 493 anmälningar år 2009.¹⁹⁷

Det statistiska underlaget antyder att den internetrelaterade brottsligheten kommer fortsätta att öka. Därför behöver lagstiftningen i frågor om behörighet och lagval vid gränsöverskridande brottslighet anpassas efter nya modus operandi.

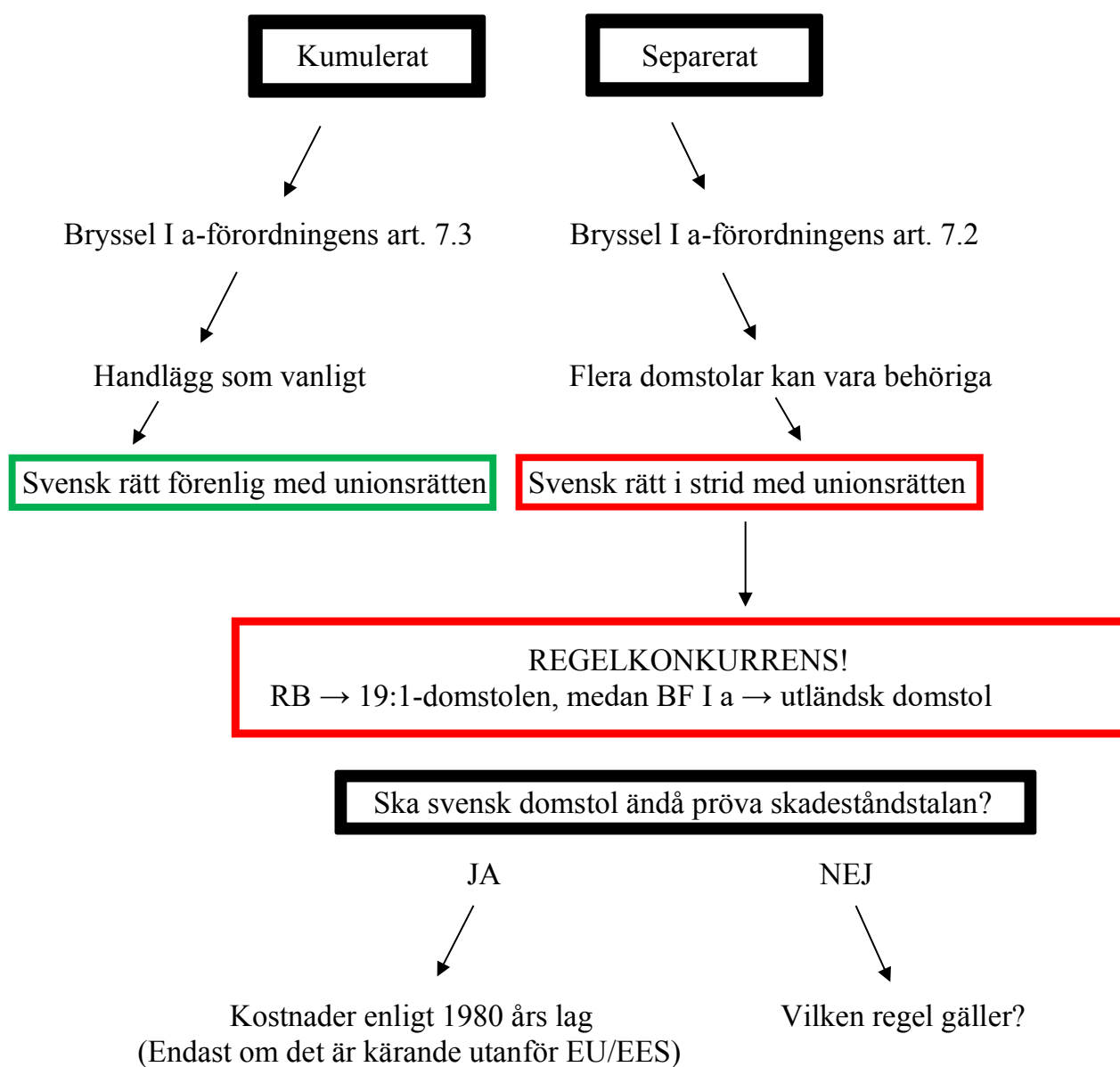
¹⁹⁷ Uppgifter från Brå:s kriminalstatistik över anmälda brott perioden 2009–2018. Tabellen hämtad den 28 november 2019 från <https://www.bra.se/statistik/kriminalstatistik/anmalda-brott.html>.

Bilaga II

Avsikten med denna bilaga är att illustrera uppsatsen i form av tre flödesscheman. Utgångspunkten är att domstolen är behörig enligt 2 kap. BrB. Brottet har begåtts i Sverige, svaranden har hemvist i Sverige, målsägandena bor i utlandet och skadan uppkommer där målsäganden befinner sig vid tidpunkten för brottet.

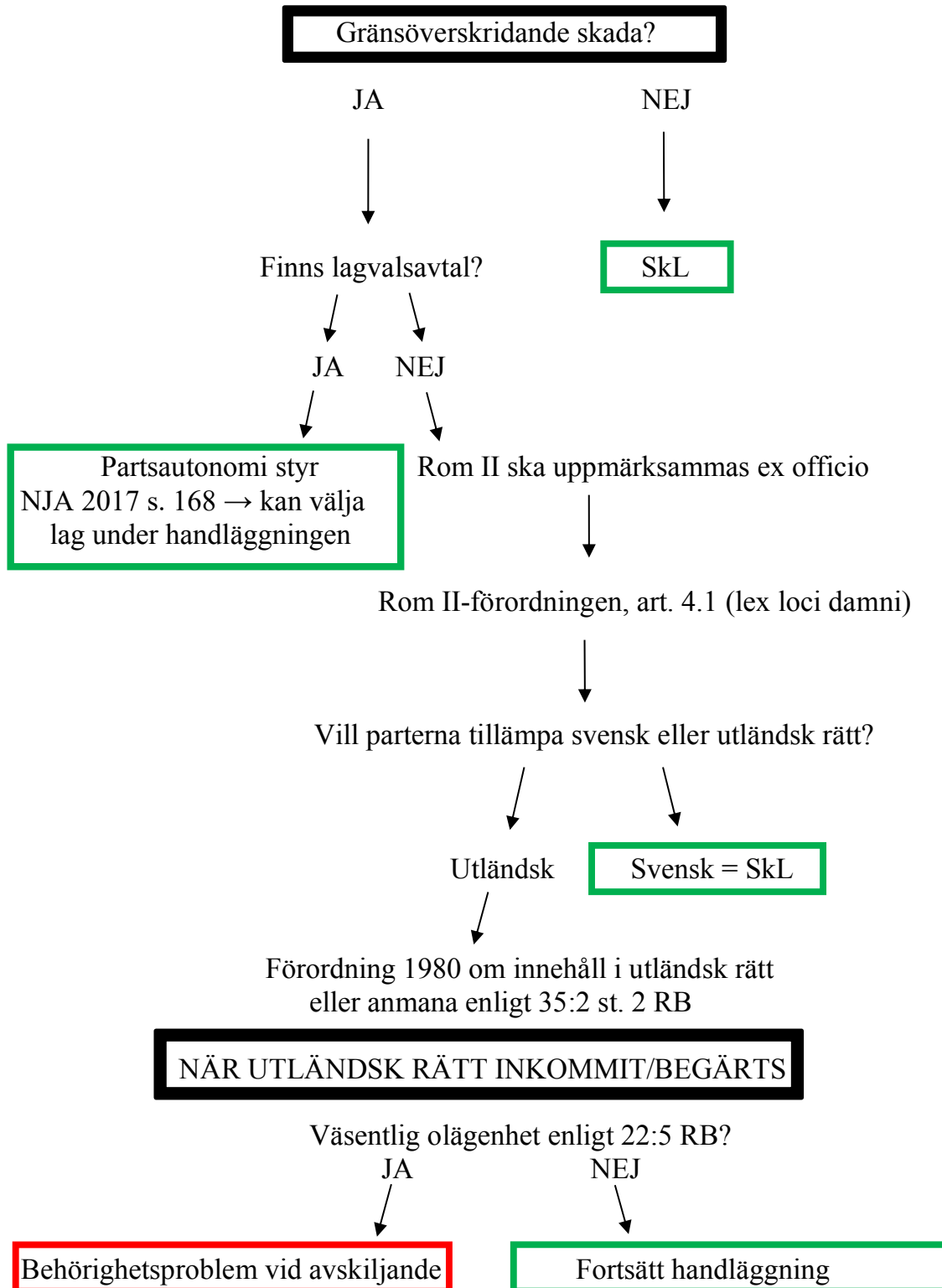
Behörighetsfrågan

Hur handläggs det enskilda anspråket?

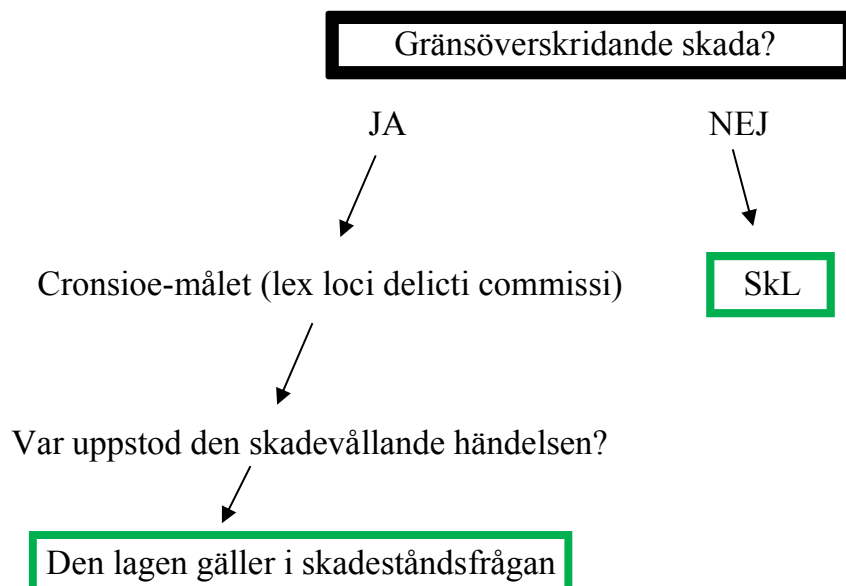
Utgångspunkten i lagvalsfrågan är densamma som vid behörighetsfrågan. I fråga om lagval görs dock ingen skillnad på om skadan uppstår inom eller utanför unionen.

Lagvalsfrågan – skador efter 11 januari 2009

Lagvalsfrågan – skador före 11 januari 2009

Om lagvalsavtal finns gäller det!

För att brottsofferarbetet i Sverige ska kunna fortsätta ha en gynnsam utveckling är det viktigt att öka och fördjupa kunskapen inom området. För att väcka intresse för brottsofferfrågor på universitet och högskolor utlyste Rådet för Brottsofferfonden i juli 2019 den sextonde omgången av uppsatstävlingen Brottsoffer i fokus.

I denna antologi presenteras de uppsatser som tilldelats första, andra, respektive tredje pris.

Den första uppsatsen "Det var väl då jag började förstå att han använde pengar för att få mig i ett underläge" – En studie om betydelsen av resurser kopplat till ekonomiskt våld i nära relationer har skrivits av Helia Tekfi, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Den andra uppsatsen Tillförlitligheten i förskolebarns utsagor: ålderseffekt på Criteria-Based Content Analysis har skrivits av Linnea Koponen, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Den tredje uppsatsen Skadestånd i gränsöverskridande brottmål – Internationellt privat- och processrättsliga frågor om domsrätt och lagval har skrivits av Armin Khajehdehi, Juridiska institutionen, Uppsala universitet.

Brottsoffermyndigheten

Box 470, 901 09 Umeå
090-70 82 00
registrator@brottsoffermyndigheten.se
www.brottsoffermyndigheten.se

ISBN 978-91-983020-7-3